

**“DIAMANT-plus”:
Een methodiek voor de-radicalisering en
vergroting van weerbaarheid tegen
extremistische invloeden**

Een pilot-onderzoek naar de interventie

Drs. Benaissa Hallich
Prof. dr. Bertjan Doosje

Universiteit van Amsterdam

Oktober, 2017

Inhoudsopgave	
Voorwoord	3
Samenvatting	4
Hoofdstuk 1. Inleiding	14
1.1 Doelstelling en onderzoeksvragen	15
1.2 Methode van onderzoek	15
1.3 Opbouw van het verslag	16
Hoofdstuk 2. Theoretische achtergrond van het onderzoek	17
2.1 De problematiek waar DIAMANT-plus zich op richt	17
2.2 Triggerfactoren van radicalisering	23
2.3 Kenmerken en achtergronden van de meiden	24
2.4 Motieven om naar het kalifaat te emigreren	25
2.5 De-radicaliseringsproces	26
2.6 Weerbaarheidsfactoren	28
2.7 Samenvatting	29
Hoofdstuk 3. DIAMANT-plus	31
3.1 Werkwijze en diagnostiek	31
3.2 Programma-doelen van DIAMANT-plus	32
3.2.1 Eerst randvoorwaarden creëren	33
3.2.2 Subdoelen gericht op de jongere	35
3.2.3 Subdoelen gericht op ouders	36
3.3 Verhouding tussen gestelde doelstellingen en weerbaarheid	41
3.4 Samenvatting	41
Hoofdstuk 4. Behaalde doelstellingen van DIAMANT-plus	43
4.1 Reconstructie van probleemsituatie van meiden	43
4.1.1 Type meiden wat betreft hun islamitische identiteit	43
4.1.2 Vijandigheid en wantrouwen ten opzichte van Nederlandse instituten	44
4.1.3 Motieven om naar Syrië te gaan	44
4.1.4 Risicofactoren van radicalisering	45
4.2 Reconstructie probleemsituatie van ouders	51
4.3 Behaalde resultaten van DIAMANT-plus	52
4.3.1 Behaalde resultaten van gestelde doelen gericht op jongeren	53
4.3.2 Behaalde resultaten van gestelde doelen gericht op ouders	55
4.4 Tevredenheid van meiden en ouders met DIAMANT-plus	57
4.5 Salafi jihadisme index: mate van radicalisering van meiden	57
4.6 Samenvatting en conclusie	61
Hoofdstuk 5. Samenvatting, conclusies en aanbevelingen	64
5.1 De uitvoering van DIAMANT-plus	64
5.2 De doelen en werkwijze van DIAMANT-plus	65
5.3 Tevredenheid met DIAMANT-plus	66
5.4 Behaalde resultaten van DIAMANT-plus	66
5.5 Sterke en zwakke punten van het onderzoek	68
5.5 Conclusies	69
Bijlage	73
Literatuurverwijzingen	75

Voorwoord

Stichting Interculturele Participatie en Integratie (SIPI) heeft in opdracht van een gemeente in Nederland DIAMANT-plus familie-ondersteuning geboden aan vijf minderjarige islamitische meiden en hun ouders. Aanleiding voor de familie-ondersteuning waren sterke vermoedens van radicalisering van de meiden en een mogelijke afreis naar het ISIS-gebied. Om inzicht te verkrijgen in het proces van DIAMANT-plus familie-ondersteuning en de effecten hiervan op de meiden en hun ouders heeft SIPI de Universiteit van Amsterdam gevraagd onderzoek hiernaar te doen¹.

Hoe kun je radicale islamitische meiden de-radicaliseren? En hoe maak je ze weerbaar tegen extremistische invloeden? In dit rapport wordt een evaluatie gegeven van een de-radicaliseringsprogramma dat aangeboden is aan Marokkaans-Nederlandse, islamitische meiden die geradicaliseerd waren. De interventie was ook gericht op de ouders van de meiden. Dit is voor zover bekend de eerste studie naar een de-radicaliseringsprogramma gericht op islamitische radicalisering in Nederland. Ook elders in Europa zijn er nauwelijks studies bekend naar de-radicaliseringsprogramma's gericht op individuele moslims. Dit pilot-onderzoek heeft geleid tot belangrijke inzichten over mogelijke werkzame elementen van een de-radicaliserings- en weerbaarheidsprogramma.

De uitvoering van dit pilotonderzoek zou niet mogelijk zijn geweest zonder deelname van de meiden en hun ouders. Wij willen hierbij dan ook alle meiden en hun ouders van harte bedanken voor hun bijdrage aan het onderzoek. Ook zijn we SIPI erkentelijk voor de gedeeltelijke financiering van dit onderzoek en de familie-ondersteuners voor hun medewerking. Deze medewerking bestond uit de bemiddeling bij de interviews met de meiden en hun ouders, alsmede het zelf beschikbaar zijn voor interviews en observaties tijdens de interventie. Uit de interviews en de observaties hebben we een indruk kunnen krijgen van de uitvoering en mogelijke effecten van de interventie.

Amsterdam, 9 oktober 2017,

Benaissa Hallich & Bertjan Doosje

---

¹ Dit onderzoek is gefinancierd door SIPI en de UvA. Meer informatie over SIPI is beschikbaar op hun website: <http://www.s-ipi.nl>

Samenvatting

Stichting Interculturele Integratie en Participatie (SIPI) heeft in opdracht van een gemeente in Nederland familie-ondersteuning DIAMANT-plus aangeboden aan vijf Marokkaans-Nederlandse, minderjarige meiden die mogelijk geradicaliseerd waren. Het gaat om drie meiden die waren tegengehouden bij een (mogelijke) uitreis naar het ISIS-gebied en twee meiden waar zorgen waren over radicalisering en een uitreis naar het ISIS-gebied. SIPI kreeg de opdracht om maximaal 1 jaar familie-ondersteuning DIAMANT-plus uit te voeren, waarna eventuele verdere ondersteuning door andere professionele organisaties zou worden voortgezet.

Er is in Nederland nauwelijks iets bekend over de toepassing van de-radicaliseringsprogramma's bij islamitische jongeren. Daarom heeft SIPI op basis van een tweetal basismethodieken DIAMANT-plus ontwikkeld. DIAMANT-plus is opgebouwd uit geselecteerde, relevante elementen van twee SIPI-methodieken die al jarenlang worden toegepast in de jeugdhulpverlening in verschillende steden. De eerste bron-methodiek, "DIAMANT identiteitsontwikkeling en weerbaarheid" is preventief en richt zich op vergroting van weerbaarheid tegen islamitische radicalisering. De effecten van deze methodiek zijn door verschillende onderzoeken onderbouwd. De tweede bron-methodiek betreft Coach je Kind, een methodiek voor opvoedondersteuning van ouders met een migrantenachtergrond. Coach je Kind is theoretisch onderbouwd en ondergebracht in de databank Effectieve Jeugdinterventies van het Nederlands Jeugdinstituut (NJI).

Het doel van DIAMANT-plus is om de jongeren te de-radicaliseren en weerbaar te maken tegen extremistische invloeden.

De Universiteit van Amsterdam heeft de pilotuitvoering van DIAMANT-plus onderzocht.

Doelstelling en onderzoeksvragen

DIAMANT-plus wordt voor het eerst toegepast op geradicaliseerde jongeren en wel op een beperkt aantal casussen. Daarom wordt gekozen voor een onderzoek dat explorerend en op de praktijk gericht is. Op basis van praktijkervaringen wordt DIAMANT-plus waar nodig bijgesteld om de effectiviteit te vergroten. Het onderzoek heeft kenmerken van een procesevaluatie die op beperkte schaal is uitgevoerd. Het doel van het onderzoek is om inzicht te verkrijgen in het verloop en de effecten van het programma van DIAMANT-plus familie-ondersteuning gericht op de-radicalisering en vergroting van weerbaarheid tegen extremistische invloeden. De onderzoeksvragen van de pilotstudie luiden als volgt:

1. Hoe is familie-ondersteuning in de praktijk verlopen? Wat zijn de gestelde doelen en gehanteerde methoden? Hoe hebben de meiden en de ouders de ondersteuning van DIAMANT-plus ervaren?
2. In hoeverre is familie-ondersteuning effectief geweest om een proces van de-radicalisering te bewerkstelligen en/of de weerbaarheid van de meiden tegen extremistische invloeden te vergroten?

Omschrijving en afbakening van relevante begrippen

Islamitisch radicalisme verwijst naar het in belangrijke mate aanhangen van de salafi jihadistische ideologie. De salafi jihadistische ideologie legitimeert op basis van religieuze argumenten vijandigheid tegenover Nederlandse instituten en de democratische rechtsorde. Volgens de salafi jihadistische ideologie mogen antidemocratische middelen en geweld gebruikt worden om religieuze en politieke doelen te bereiken.

De-radicalisering verwijst naar het afstand nemen van de salafi jihadistische ideologie en radicale groep. Een belangrijk uitgangspunt in dit onderzoek is dat een de-radicaliseringsprogramma gericht op islamitische radicalen de meeste garantie biedt voor succes indien de banden van de radicaal met een radicale groep en ideologie doorbroken worden op ideologisch, pragmatisch (werk, inkomen, netwerk) en emotioneel niveau.

Weerbaarheid verwijst naar “de mate waarin burgers aan de hand van cognitieve, affectieve en gedragsmatige indicatoren de extremistische invloeden weerstaan en/of zich daartegen verzetten”.

Onderzoeksmethode

De Universiteit van Amsterdam is vier maanden na de start van de interventie gevraagd om de pilot te evalueren. Het onderzoek is gebaseerd op een mix van kwalitatieve en kwantitatieve interviews bij de start (door familie-ondersteuner), tussentijds (door onderzoeker) en aan het eind van de interventie (door onderzoeker). Hierbij dient opgemerkt te worden dat in de eindfase van het onderzoek 2 van de 5 gezinnen (ouders en dochter) niet hebben deelgenomen aan het onderzoek. Het onderzoek is daarnaast gebaseerd op observaties in het veld en literatuurstudie.

Vanwege het beperkt aantal deelnemers kunnen er geen generaliserende uitspraken gedaan worden over de “effectiviteit” van DIAMANT-plus. Dit pilot-onderzoek geeft vooral inzicht in de toepasbaarheid en mogelijke werkzame elementen van een interventie. In een latere fase kan op basis van een grootschalig onderzoek inzicht worden verschaft in de “effectiviteit” van de interventie.

Doelen van DIAMANT-plus familie-ondersteuning

Het hoofddoel van DIAMANT-plus is om islamitisch geradicaliseerde jongeren te de-radicaliseren en weerbaar te maken tegen extremistische invloeden. Om dit te bereiken wordt gewerkt aan subdoelen gericht op de jongere en op de ouders. Voor een uitgewerkte toelichting van alle subdoelen wordt verwezen naar Bijlage 1.

Subdoelen gericht op de jongeren

Voor het op gang brengen van een de-radicaliseringsproces en de vergroting van weerbaarheid tegen extremistische invloeden wordt gewerkt aan de aanpak van de volgende risicofactoren van radicalisering: ervaring van relatieve deprivatie (onrecht/discriminatie); uitsluiting en isolatie; problemen met zingeving en motivatie; problemen met identiteit (onzekerheid over sociale en persoonlijke identiteit); gebrekkige harmonie tussen religieuze identiteit en Nederlandse samenleving; behoefte aan cognitieve afsluiting (simplistisch wereldbeeld); behoefte aan (romantisch) avontuur. Om deze risicofactoren te verminderen wordt gewerkt aan subdoelen gericht op jongeren die ontleend zijn aan de methodiek DIAMANT. Na een tussenevaluatie van de interventie is een subdoel toegevoegd. Dit heeft geleid tot de formulering van de volgende subdoelen gericht op de jongeren:

1. De jongere is ingesloten en gere-integreerd op relevante domeinen zoals school, stage, werk, vrijetijdsbesteding en inkomen.
2. De jongere heeft een sterke en positieve (duale) identiteit, is doelgericht, heeft zelfvertrouwen en ervaart harmonie tussen religie en de moderne samenleving.
3. De jongere heeft kennis en vaardigheden met betrekking tot conflicthantering en rationele morele oordeelsvorming.
4. De jongere is zich bewust van de kwaadaardige en destructieve kenmerken van radicale ideologieën en groepen en neemt hier afstand van (nieuw subdoel).

Subdoelen gericht op de ouders

De subdoelen voor ouders richten zich op de vermindering van de volgende risicofactoren van radicalisering: opvoedonmacht van ouders; de kloof tussen ouders en kind; gebrekkige emotionele en materiële steun van ouders voor hun kind; gebrek aan kennis over (de gevaren van) radicalisering. De subdoelen gericht op ouders zijn ontleend aan Coach je Kind. Er zijn twee doelen hieraan toegevoegd in verband met specifieke problematiek van radicalisering. De subdoelen gericht op ouders luiden als volgt:

1. Ouders hebben handvatten om een goede band met hun adolescente kind te ontwikkelen en te onderhouden en te voorkomen dat er een kloof ontstaat.
2. Ouders zijn in staat om hun kind emotioneel en materieel te ondersteunen.
3. Ouders passen effectieve opvoedvaardigheden toe in overeenstemming met de eigen waarden en normen.
4. Ouders zijn in staat om samen te werken met professionele instellingen zoals school en jeugdhulpinstellingen in verband met voorkoming van verdere radicalisering en rekrutering van hun kind (nieuw subdoel).
5. Ouders hebben basiskennis over radicalisering en rekrutering van jongeren en inzicht in hoe dit voorkomen kan worden (nieuw subdoel).

Fasering van DIAMANT-plus in de praktijk

Aan de programma-doelen van DIAMANT-plus is gedurende twaalf maanden gewerkt. Tabel 1 geeft een beeld van de fasering van het werken aan de subdoelen zoals deze was gepland en tussentijds is bijgewerkt. Er worden vier fasen onderscheiden:

Fase 1: Problematiek verkennen en randvoorwaarden scheppen (2-4 maanden).

Fase 2: Empowerment en opvoeding (4 maanden).

Fase 3: Rationele morele oordeelsvorming en countermethodiek (3 maanden).

Fase 4: Afronding en nazorg (1 maand).

Na een eerste tussenevaluatie is de countermethodiek als extra element toegevoegd aan de derde fase van de methodiek. De countermethodiek omvat opdrachten waarin de meiden geprikkeld worden om vanuit verschillende perspectieven te reflecteren op islamitische stromingen en om hun inzicht te vergroten in hoe salafi jihadisme (islamitische radicale ideologie) zich hiertoe verhoudt. Aan de meiden worden zowel radicale als niet-radicalere verhalen geboden waarop zij reflecteren.

Probleemschets van de meiden en ouders

Alle vijf meiden bevinden zich in de puberteit. Vier van de vijf meiden zijn 16 jaar oud; één meid is 17 jaar oud. Drie meiden volgen een opleiding op vmbo-niveau. Twee meiden volgen een opleiding op het niveau van middelbaar beroepsonderwijs. In het volgende wordt een reconstructie gegeven van de problematiek van de meiden vóór de start van DIAMANT-plus.

Uit de pilotstudie komt naar voren dat de meiden zich bevonden in een beginfase van een radicaliseringsproces. De meiden waren in lichte mate radicaal. Ze waren vijandig en wantrouwig geworden tegenover school en het westerse systeem naar aanleiding van discriminatie en ervaring van onrecht. Ze ervoeren dat instellingen en samenleving hen belemmeren om hun islamitische identiteit te praktiseren, zoals zij dat zelf willen. De meiden gebruikten salafi jihadistische interpretaties om de vijandigheid van instellingen te duiden. Zo noemden ze de Nederlandse instituten zoals school en politie “kuffar” (ongelovige) instellingen die erop uit zijn om de “ware islam” te bestrijden. De leerplicht werd door enkele meiden niet erkend en beschouwd als een onderdeel van de “jahiliyya” (goddeloze en onwetende) samenleving.

Tabel 1. Programma DIAMANT-plus familie-ondersteuning naar fasering.

Subdoelen DIAMANT-plus	Fasering			
	Fase 1 Probleemverken- ning en creëren van randvoorwaarden (2-4 maanden)	Fase 2 Empowerment en opvoeding (4 maanden)	Fase 3 Morele oordeels- vorming en countermetho- diek (3 maanden)	Fase 4 Afronding, evaluatie en nazorg (1 maand)
A. Subdoelen gericht op jongeren				
1. Insluiting en re-integratie.				
2. 1 Versterking van identiteit. Wie ben ik? Wat wil ik? Wat kan ik?				
2.2 Harmonie tussen religieuze identiteit en moderne samenleving.				
3.1. Competenties in conflicthantering.				
3.2. Competenties in rationele morele oordeelsvorming.				
4. Vergroting van bewustwording over kwaadaardige en destructieve kenmerken van radicale ideologie en groep.				
B. Subdoelen gericht op ouders				
1. Overbruggen van kloof tussen jongere en ouders.				
2. Ouders maken gebruik van effectieve opvoedstrategieën in overeenstemming met eigen waarden en normen.				
3. Ouders zijn in staat om samen te werken met instellingen bij voorkoming van radicalisering of rekrutering.				
4. Ouders hebben inzicht in radicaliseringsprocessen van jongeren.				

Toelichting van kleuren

Donkergrijs: doelstelling is erg belangrijk in deze fase. Er wordt veel tijd aan besteed.

Lichtgrijs: doelstelling is belangrijk in deze fase vanwege dringende problemen of omdat de praktijksituatie geschikt is om te werken aan betreffende doel. Er wordt licht tot matig tijd aan besteed.

Wit: doelstelling is niet belangrijk in deze fase. Er wordt geen of nauwelijks tijd aan besteed.

Twee van de vijf meiden hadden naar eigen zeggen plannen om naar het ISIS-gebied te emigreren en zijn om deze reden tegengehouden door politiediensten. Volgens de andere drie meiden werden zij door de hulpverlening en politie onterecht bestempeld als radicale personen die mogelijk wilden vertrekken naar Syrië.

Bij de meiden bestonden risicofactoren die het radicaliseringsproces kunnen versterken: problemen in identiteit en zingeving, een gebrekkige harmonie tussen religieuze identiteit en de Nederlandse samenleving, ervaring van relatieve deprivatie, het zich bevinden in slechte netwerken, een verstoorde relatie tussen de meiden en ouders en ongunstige (economische) leefomstandigheden. Bijna alle meiden lijken bezig te zijn met de opbouw van een (verborgen) relatie met een vriend/echtgenoot (die mogelijk radicaal is) waarvan de ouders al dan niet van op de hoogte zijn.

Alle meiden verkeerden in een ontdekkingsstocht van hun islamitische identiteit. Zij waren op zoek naar hun (islamitische) identiteit. Zij ontleen in belangrijke mate kennis over de islam, sociaal-emotionele ondersteuning, vriendschap en ontspanning aan salafistische en salafi jihadistische netwerken (radicalen).

Naarmate de meiden meer “salafistische” interpretaties van de islam willen praktiseren, hoe groter het spanningsveld wordt tussen hun religieuze identiteit en de Nederlandse samenleving. De meiden worstelen ermee om de islam zo zuiver mogelijk te kunnen praktiseren in de kufr (ongelovige) en jahiliyya (goddeloze en onwetende) samenleving, waar veel verleidingen zijn voor het plegen van zondes. De meiden willen bijvoorbeeld de niqaab en handschoenen kunnen dragen, niet gymmen, op school kunnen bidden en geen hand geven aan docenten. Ze willen contacten met mannen vermijden en op een islamitische manier een huwelijk aangaan. In de praktijk komen ze hiermee in conflict met school en hun ouders. Ze ervaren vervolgens in de praktijk dat het label “radicaal” op hen geplakt is en dat ze vanwege hun islamitische identiteit uitgesloten en gediscrimineerd worden door school, politie en hulpverlening. De meiden raken hierdoor gedemotiveerd om naar school te gaan en hun best te doen. Alle meiden hadden problemen op school, zoals ongeoorloofd verzuim en conflicten met het onderwijspersoneel en ze dreigden te worden verwijderd.

Vanwege de dreiging van isolatie en verlating van gezonde netwerken (school, ouders), bestond een risico dat de meiden “volledig” in handen vallen van radicale netwerken.

Bij alle gezinnen was sprake van een verstoorde relatie en communicatie tussen dochter en ouders. Er is een verschil in leefwereld tussen de ouders en de meiden. De meiden zijn vooral “Nederlands” in hun leefwereld, terwijl hun ouders meer het accent leggen op de Marokkaanse identiteit. Ouders vertrouwen hun dochter niet meer sinds ze verdacht werd van radicalisering en vertrek naar Syrië. De meiden ontvingen vaak verwijten van hun ouders over hun “probleemgedrag” en voelen zich onbegrepen.

De ouders voelden zich machteloos in het opvoeden van hun puberende dochter. Alle ouders hadden beperkte kennis over de islamitische stromingen en hoe deze zich verhoudt tot salafi jihadisme, waardoor ze hun (puberende) dochter onvoldoende kunnen behoeden voor een radicale ideologie en groep. Bij drie van de vijf families was sprake van armoede en betalingsachterstanden van rekeningen en hierdoor veel stress in het gezin. De ouders in deze gezinnen konden vanwege langdurige stress minder focussen en aandacht besteden aan hun puberende dochter.

Behaalde resultaten van DIAMANT-plus

De onderzoeksresultaten geven een beeld van een mogelijk proces van de-radicalisering en vergroting van weerbaarheid tegen extremistische invloeden. In het volgende wordt hierop ingegaan door een beschrijving van de beoogde en behaalde doelen van DIAMANT-plus.

Subdoelen gericht op meiden

Insluiting en re-integratie — Alle meiden staan niet meer vijandig tegenover Nederlandse instituten en richten hun toekomst nu op Nederland, waarbij zij hun diploma willen behalen.

De meiden ervaren minder gevoelens van discriminatie en uitsluiting en hun relatie met de school is verbeterd.

Versterking van identiteit — Bij alle meiden is de identiteit versterkt met betrekking tot participatie in de Nederlandse samenleving. Het zelfvertrouwen is bij de meiden toegenomen. De meiden zijn zich meer bewust van hun (duale) identiteit, ze weten wat ze willen en kunnen in Nederland. Zij ervaren meer dan in het verleden een harmonie tussen hun religieuze identiteit en de Nederlandse samenleving. De meiden accepteren zichzelf meer als een

onderdeel van de Nederlandse samenleving, waarin zij het recht hebben om af te wijken van de dominante waarden en normen (vooral op het gebied van man-vrouw verhoudingen).

Versterking van competenties — Alle meiden zijn conflictvaardiger geworden in de omgang met schoolpersoneel en met hun ouders. Ze houden meer rekening met de belangen van de ander. De perspectiefneming van de meiden is toegenomen, dat zich uit in vaardigheden zoals luisteren en inleven in het perspectief van schoolpersoneel en ouders. Ook het kritisch denken is toegenomen. Opvattingen worden minder snel voor waar aangenomen. De meiden weten meer onderscheid te maken tussen emoties en feiten.

De versterking van deze competenties heeft geleid tot een verbetering van de relatie tussen dochter en school en in de relatie tussen dochter en ouders.

Wat betreft de vaardigheden in morele oordeelsvorming zijn de bovenstaande bevindingen mogelijke aanwijzingen dat onderdelen hiervan zijn versterkt. Het viel wel op dat enkele meiden nauwelijks iets over het concept rationele morele oordeelsvorming konden melden. Volgens de familie-ondersteuner is het onderdeel heel praktisch behandeld, waarbij de term zelfstandig denken werd gebruikt in plaats van rationele oordeelsvorming. Het is goed mogelijk dat de meiden enkele praktische onderdelen van rationele morele oordeelsvorming zich eigen hebben gemaakt, maar dat ze tijdens het interview weinig konden melden over het theoretische concept, omdat het niet of weinig als zodanig is benoemd.

Bewustwording kwaadaardige ideologie en groep — Bij twee van de vijf meiden is vastgesteld dat ze zich een beetje bewust zijn geworden van de kwaadaardige ideologie van het salafi jihadisme. De kennis over de verschillende islamitische stromingen is een beetje toegenomen, in het bijzonder over de verschillende varianten van het salafisme. Bij een van de meiden is geen bewustwording over de kwaadaardige ideologie “salafi jihadisme” vastgesteld. Van twee van de vijf meiden die in de eindfase niet meededen met het onderzoek zijn onvoldoende gegevens om hier uitspraken over te doen.

Subdoelen gericht op ouders

DIAMANT-plus heeft ondersteuning geboden aan vijf gezinnen met een lage sociaal-economische status, van wie drie twee oudergezinnen en twee alleenstaande oudergezinnen (weduwe en gescheiden moeder). Alle ouders zijn ongeschoold of laaggeschoold. De meeste ouders spreken de Nederlandse taal niet of beperkt. Slechts twee vaders spreken redelijk goed Nederlands.

Overbruggen kloof tussen jongere en ouders — Uit het onderzoek blijkt dat de kloof tussen ouders en dochter is verminderd. De band tussen ouders en dochter is verbeterd. De meiden en hun ouders communiceren meer “met” elkaar en luisteren naar elkaars standpunten.

Versterking van opvoedvaardigheden — Door versterking van opvoedvaardigheden is de opvoedonmacht van ouders verminderd. Ouders hebben geleerd dat het belangrijk is om structuur te bieden, hun dochter positief te benaderen (complimenteren/aanmoedigen), toezicht te houden en grenzen te stellen. In de praktijk passen zij dit naar vermogen toe.

Samenwerking met instellingen — Uit het onderzoek blijkt dat ouders zich meer bewust zijn geworden van het belang van een goede samenwerking met instellingen zoals school en jeugdhulpinstellingen om rekrutering van hun dochter te voorkomen. Ouders zijn minder wantrouwig naar instellingen en zijn meer bereidwillig om gebruik te maken van professionele ondersteuning.

Inzicht in radicalisering — Bijna alle ouders vinden het onderwerp radicalisering “een eng onderwerp” om over te praten. Radicalisering wordt geassocieerd met terrorisme.

Ouders zijn zich meer bewust geworden van de gevaren van radicalisering en rekrutering. Ze vinden het belangrijk om er emotioneel te zijn voor hun dochter zodat ze haar “niet verliezen”. Bijna alle ouders hebben nauwelijks kennis van de ideologie van de radicalen. Slecht één ouder heeft via coaching en informatie van SIPI meer inzicht verkregen over de radicale ideologie van salafi jihadisten.

Eerst randvoorwaarden creëren

Om de beoogde subdoelen van DIAMANT-plus te bereiken moest eerst veel geïnvesteerd worden in het scheppen van randvoorwaarden voor effectieve ondersteuning: een vertrouwensrelatie met meiden en ouders, oplossing van hardnekkige en belemmerende problematiek van ouders en het opbouwen van een samenwerkingsrelatie met ouders en relevante instellingen. Door een start te maken met de aanpak van problemen die de meiden en hun ouders belangrijk vinden, en hierbij resultaat te boeken, ontstond vertrouwen bij de meiden en hun ouders. De meiden werden hierdoor openhartiger tegenover de familie-ondersteuner. Daarnaast werden de meiden en hun ouders minder belemmerd door stressgerelateerde problemen, waardoor zij zich meer kunnen focussen op andere relevante doelen. Om de meiden effectief te begeleiden was een goede samenwerking tussen familie-ondersteuner en ouders nodig. Denk hierbij aan monitoring van probleemgedrag van de meid en voorkomen van rekrutering. In de praktijk deden de ouders vaak beroep op de familie-ondersteuner wanneer er zorgen waren over het probleemgedrag van hun dochter.

De samenwerking tussen familie-ondersteuner en relevante instellingen (onderwijsinstellingen, leerplicht, jeugdhulpinstellingen) bleek belangrijk te zijn om de meiden in te sluiten en te re-integreren in de samenleving. De familie-ondersteuner heeft voor de ouders bruggen geslagen naar school, hulpverlening, politie en instanties waarin ze vóór de start van DIAMANT-plus het vertrouwen hadden verloren.

Tevredenheid met DIAMANT-plus

Uit het onderzoek blijkt dat alle meiden en hun ouders zeer tevreden zijn met de ondersteuning van DIAMANT-plus. Volgens de meiden en hun ouders hebben ze een vertrouwensrelatie met de familie-ondersteuner ontwikkeld. De meiden en hun ouders voelen zich ondersteund, gehoord en begrepen. De toegankelijkheid en bereikbaarheid van de familie-ondersteuner wordt door de meiden en hun ouders gewaardeerd. De familie-ondersteuner was dagelijks beschikbaar door het gebruik van WhatsApp en telefoon. Ook is er waardering voor de heldere communicatie van de familie-ondersteuner.

Weerbaarheid tegen radicalisering

In lijn met de eerder beschreven bevindingen lijkt het erop dat de weerbaarheid van de meiden tegen extremistische invloeden is vergroot op emotioneel, cognitief en gedragsmatig niveau. Op *emotioneel niveau* is de weerbaarheid mogelijk vergroot door een toename van zelfvertrouwen en vertrouwen van de meiden in Nederlandse instituties. Daarnaast zijn de meiden doelgericht op een toekomst in Nederland met behoud van de eigen religieuze identiteit. Er is bij de meiden meer sprake van een harmonie tussen de eigen religieuze identiteit en de Nederlandse samenleving. Daarnaast is de band tussen de meiden en hun ouders verbeterd. De meiden voelen zich meer emotioneel ondersteund en begrepen door hun ouders en ze houden meer rekening met de opvattingen en wensen van de ouders. Ouders zijn vaardiger geworden in emotionele ondersteuning van hun dochter.

Op *cognitief niveau* is de weerbaarheid mogelijk vergroot door een versterking van het kritisch en rationeel denken van de meiden. De meiden nemen opvattingen minder snel aan.

Ze vragen door totdat ze een bevredigend en overtuigend antwoord hebben. Bij meningsvorming letten de meiden meer op feiten dan op emoties. Ze houden meer rekening met verschillende perspectieven en met opvattingen en belangen van de ander.

Op *gedragmatig niveau* is de weerbaarheid mogelijk vergroot door mogelijke vermindering en voorkoming van meer contact met radicalen. De meiden verblijven nu meer in gezonde netwerken: school, familie, mensen met diverse achtergronden. De meiden zijn conflictvaardiger waardoor risico's voor uitsluiting en isolatie verminderen.

Beperkingen van het onderzoek

Dit onderzoek kent een aantal beperkingen die de mogelijkheden tot generalisatie beperken. Allereerst is er sprake van een kleine steekproef, namelijk slechts vijf islamitische radicalen. Het is onduidelijk wat de uitkomsten zijn bij een grotere steekproef. Ten tweede is deze steekproef zeer specifiek, namelijk minderjarige islamitische meiden uit een specifieke stad. De resultaten zijn niet generaliseerbaar naar meerderjarige islamitische radicalen in Nederland. Ten derde is er gebruik gemaakt van senior familie-ondersteuners met veel kennis en ervaring en met een islamitische achtergrond. We weten niet of dezelfde resultaten worden behaald met andere, minder bekwame familie-ondersteuners met een andere of niet-religieuze achtergrond.

Ten vierde, ondanks dat we informatie hebben gehaald uit meerdere bronnen (ouders, kinderen en familie-ondersteuners), is het goed mogelijk dat deze informatie vertekend is, omdat de betrokkenen er baat bij hebben om de situatie rooskleuriger voor te stellen dan deze in werkelijkheid is. Aanvullend is de perceptie van betrokken instellingen zoals onderwijsinstellingen en hulpverleningsinstanties van belang. Idealiter waren ook aan het eind van de pilot gesprekken gevoerd met betrokken instellingen (waaronder onderwijsinstellingen en jeugdhulpinstanties) om een breder beeld te verkrijgen. Ten vijfde, het onderzoek richt zich noodzakelijkerwijs op een beperkte periode, terwijl radicalisering en de-radicalisering een voortdurend proces is. Bovendien is dit onderzoek begonnen nadat de interventie al vier maanden liep. Ten zesde, DIAMANT-plus lijkt toegepast te zijn op meiden die in lichte mate radicaal zijn en nog in een identiteitsontwikkeling zitten. We weten niet hoe DIAMANT-plus zal aanslaan bij extreem radicale jongeren die zich de salafi jihadistische ideologie sterk eigen hebben gemaakt. Gegeven al deze beperkingen, dienen de gepresenteerde resultaten en conclusies in dit rapport met voorzichtigheid te worden betracht en kunnen ze niet worden gegeneraliseerd naar andere contexten en deelnemers.

Conclusies

Uit dit pilot-onderzoek trekken we de voorzichtige conclusie dat de methodiek DIAMANT-plus werkzame elementen bevat gericht op de-radicalisering en vergroting van weerbaarheid bij minderjarige meiden. De meiden zijn na de interventie niet meer vijandig tegenover Nederlandse instituten en lijken mogelijk weerbaarder te zijn geworden tegen extremistisch invloeden. Hun ouders ervaren een versterking van hun opvoedvaardigheden, ook met betrekking tot het gevaar van radicalisering. We kunnen echter op basis van dit onderzoek niet vaststellen dat de meiden volledig weerbaar zijn gemaakt tegen invloeden van radicale groepen en ideologieën. In de eerste plaats, weten we niet in hoeverre de meiden de radicale netwerken (volledig) hebben verlaten. De meiden lijken niet of beperkt bewust te zijn van de kwaadaardige ideologie van salafi jihadististen en kunnen mogelijk in de toekomst salafi jihadistisch radicaliseren. In de tweede plaats hebben twee van de vijf meiden in de eindfase niet meegedaan aan het onderzoek om veranderingen vast te kunnen stellen.

De pilotstudie heeft vooral inzicht geleverd in de mogelijke werkzame elementen van een de-radicaliseringsprogramma. DIAMANT-plus is vanwege een aantal criteria van effectieve

interventies (succesvolle interventies) een interessante interventie voor inzet in de hulpverleningsketen gericht op de-radicalisering en vergroting van weerbaarheid van jongeren tegen radicale islamitische invloeden. In de eerste plaats richt DIAMANT-plus zich op bekende risico- en beschermende factoren (weerbaarheid) waarvan het belang hiervan door wetenschappelijke onderzoeken wordt bevestigd (verklaringsmodel).

In de tweede plaats heeft DIAMANT-plus gewerkt aan werkzame elementen die door andere onderzoeken worden bevestigd: insluiting en re-integratie, versterking van identiteit en vergroting van competenties in conflicthantering (veranderingsmodel). Er zijn ook mogelijke aanwijzingen dat vaardigheden in rationele morele oordeelsvorming zijn versterkt. Uit eerdere onderzoeken is gebleken dat de vaardigheden in rationele morele oordeelsvorming de weerbaarheid tegen radicalisering vergroot. Ook blijkt uit deze pilotstudie dat het verminderen van de kloof tussen dochter en ouders en hiermee samenhangend de versterking van de emotionele band tussen dochter en ouders, een positieve bijdrage levert aan de vergroting van weerbaarheid tegen invloeden van extremistische groepen.

In de derde plaats is vastgesteld dat en hoe DIAMANT-plus met succes heeft gewerkt aan de opbouw van een vertrouwensrelatie met de geradicaliseerde meiden en hun ouders. Een goede vertrouwensrelatie tussen familie-ondersteuner en de families is een belangrijke voorwaarde voor effectieve ondersteuning.

Ten vierde is binnen deze pilotstudie een meetinstrument ontwikkeld (de Salafi Jihadisme Index) waarmee de mate van radicalisme gemeten kan worden ten behoeve van het proces van diagnostiek en hulpverlening.

Ten vijfde, uit dit onderzoek komt naar voren dat de samenwerking tussen familie-ondersteuner en relevante instellingen belangrijk is geweest bij insluiting en re-integratie van de meiden in de Nederlandse samenleving. De samenwerking tussen de familie-ondersteuner en instellingen kan ook bijdragen aan de oplossing van economische en multi-problemen van het gezin en de voorkoming van rekrutering.

Hoewel het bovenstaande veelbelovend is, is het wel zo dat er meer onderzoek nodig is naar de toepassing van DIAMANT-plus om algemene uitspraken te kunnen doen over de toepasbaarheid en effecten.

Aanbevelingen

Uit de praktijkervaringen zijn een aantal aandachtspunten naar voren gekomen die relevant zijn voor toepassing van DIAMANT-plus in de toekomst.

Uit het onderzoek komt naar voren dat het belangrijk is om een gedetailleerd beeld te verkrijgen van de netwerken van de meiden en de ontwikkelingen hierin. Dit geldt met name voor meiden die een (verborgen) relatie hebben met een man, waarbij er vermoedens zijn dat de partner radicaal is. Het is ook belangrijk om een goed beeld te hebben van de zogenaamde zuster- en broedernetwerken waar de meiden zich in begeven. Een uitgewerkt plan van aanpak gericht op probleemanalyse en het “volgen” van de radicale netwerken waarin de meiden zich bevinden kan behulpzaam zijn. Op basis van gedetailleerde probleemanalyse van de netwerken van de meiden kan een plan van aanpak worden opgesteld om de banden met het radicale netwerk en ideologie te doorbreken. Op basis hiervan kan mogelijk vastgesteld worden wie welke rol binnen de keten zal spelen bij de jongere en het radicale netwerk waarin hij/zij zich bevindt. Het gebruik van theoretisch onderbouwde diagnostische instrumenten binnen de radicaliseringsketen kan waardevol zijn voor de probleemanalyse van de netwerken van de meiden ten behoeve van de-radicaliseringstrajecten. Het verdient aanbeveling om het reeds ontwikkelde meetinstrument op een groter aantal deelnemers toe te passen en verder te werken aan de evaluatie en doorontwikkeling van het meetinstrument.

SIPI had de opdracht gekregen voor uitvoering van familie-ondersteuning DIAMANT-plus gedurende maximaal twaalf maanden. In dit pilotonderzoek is gebleken dat een jaar te kort kan zijn om een volledig de-radicaliseringsprogramma uit te voeren. De vraag is: hoe zou een de-radicaliseringsprogramma aanslaan bij jongeren die politiek en theologisch veel radicaler zijn dan de meiden in deze pilot? Hoeveel tijd zou de begeleiding van jongeren kosten die in een vergevorderd stadium van radicalisering zitten? Het verdient aanbeveling dat bij het toepassen van een de-radicaliseringsprogramma voldoende rekening wordt gehouden met het gegeven dat een succesvol traject meer tijd kan kosten dan aanvankelijk wordt gedacht. De nodige tijd voor succes van een interventie hangt af van factoren zoals de mate van radicalisering en de aanwezigheid van problemen in het gezin (zoals armoede en financiële problemen) die effectieve ondersteuning belemmeren.

Uit de pilotstudie komt naar voren dat naarmate de meiden meer “salafistische” interpretaties van de islam willen volgen, hoe groter het spanningsveld tussen hun religieuze identiteit en de Nederlandse samenleving wordt. Dit betreft thema’s zoals het dragen van niqaab en handschoenen op school, gymmen, werken en trouwen zonder toestemming van de ouders. Voor begeleiding van deze meiden rondom de verschillende thema’s die haaks staan op wat in Nederland “gebruikelijk” is, is naast pedagogische kennis ook theologische kennis relevant. De inbreng van theologische kennis kan mogelijk positieve effecten hebben op de vertrouwensrelatie tussen de familie-ondersteuner en de meiden en op een effectieve ondersteuning.

Hoofdstuk 1. Inleiding

In dit rapport wordt verslag gedaan van een pilotstudie naar de methodiek DIAMANT-plus familie-ondersteuning die aangeboden is door Stichting Interculturele Participatie en Integratie (SIPI) aan vijf minderjarige Marokkaans-Nederlandse meiden. Deze meiden waren mogelijk “geradicaliseerd”. Drie van de vijf meiden waren tegengehouden bij een mogelijk geplande uitreis naar Syrië; bij de twee andere meiden waren er ook zorgen over radicalisering en een mogelijke uitreis naar het ISIS-gebied. SIPI heeft in 2015 gedurende een jaar familie-ondersteuning DIAMANT-plus aangeboden aan deze vijf meiden en hun familie in opdracht van een gemeente. Het ging om een opdracht van maximaal 1 jaar van uitvoering van familie-ondersteuning DIAMANT-plus. Het hoofddoel van DIAMANT-plus is om de meiden te de-radicaliseren en weerbaar te maken tegen extremistische invloeden.

In Nederland waren er geen theoretisch onderbouwde methodieken beschikbaar die gericht zijn op islamitische de-radicalisering. SIPI heeft om deze reden DIAMANT-plus ontwikkeld op basis van elementen uit de interventies DIAMANT identiteitsontwikkeling en weerbaarheid (kortweg DIAMANT) en Coach je Kind.

DIAMANT is sinds 2008 onderzocht, doorontwikkeld en toegepast op jongeren die dreigen te radicaliseren of die ander probleemgedrag vertonen. Uit de verschillende onderzoeken komt naar voren dat DIAMANT de volgende effecten heeft:

- vermindering van gevoelens van relatieve deprivatie,
- vergroting van doelgerichtheid,
- versterking van identiteit,
- vermindering van sociale isolatie,
- vergroting van empathisch vermogen,
- vermindering van gewelddadige opvattingen (Feddes et al., 2015A; Feddes et al., 2013; Gielen, 2009).

Het betrekken van de familie kan belangrijk zijn bij het de-radicaliseren en vergroten van de weerbaarheid tegen extremistische invloeden (Rabasa et al., 2010; Weggemans et al., 2015). Om deze reden wordt gebruik gemaakt van Coach je Kind, een methodiek gericht op versterking van opvoedvaardigheden van ouders met een migrantenachtergrond. Coach je Kind is als goed onderbouwde interventie opgenomen in de databank Effectieve Jeugdinterventies van het Nederlands Jeugdinstituut (Aarts et al., 2013; Distelbrink et al., 2013)².

Er zijn landelijk veel interventies gericht op preventie van radicalisering (Hermens et al., 2016; Lub et al., 2011). Het Kennisplatform Integratie en Samenleving (KIS) heeft uit ruim 200 aanpakken twaalf praktijkvoorbeelden van preventie van radicalisering geselecteerd en beschreven (Hermens et al., 2016). Het ontbreekt vaak aan onderzoek naar de effectiviteit van deze interventies, met uitzondering van het onderzoek naar de DIAMANT-methodiek van SIPI (Feddes et al., 2015A; Feddes et al., 2013; Lub et al., 2011; Gielen, 2009). Er is in Nederland geen onderzoek bekend naar een interventie gericht op *de-radicalisering*.

Sinds 2011 is er een toename van het aantal westerse jihadstrijders dat naar het ISIS-gebied is vertrokken (Archick et al., 2015). Volgens de AIVD (2017) zijn minstens 280 Nederlanders vertrokken naar het ISIS-gebied, waarvan ongeveer een derde vrouw is. Ongeveer 50 uitreizigers zijn teruggekeerd naar Nederland, waarvan ongeveer een derde vrouw.

---

² Meer informatie over Coach je Kind is te vinden bij het NJI, zie ook: <http://www.nji.nl/nl/Databank/Databank-Effectieve-Jeugdinterventies/Erkende-interventies/Coach-je-kind>

Politiegegevens van 2015 laten zien dat minstens 10 minderjarige jongeren naar Syrië zijn vertrokken (Weenink, 2015).

1.1 Doelstelling en onderzoeksvragen

Dit pilotstudie is verkennend van aard en op de praktijk gericht. Er wordt onderzoek gedaan naar het verloop en mogelijke effecten van DIAMANT-plus op een beperkt aantal casussen. Daarbij wordt op basis van praktijkervaringen waar nodig de methodiek DIAMANT-plus bijgesteld om de effectiviteit en toepasbaarheid van de interventie te vergroten. Het onderzoek vervult hierbij een adviserende rol.

In het onderzoek wordt ingegaan op de ervaringen van de meiden en ouders met DIAMANT-plus. De pilot-onderzoek kan om deze redenen beschouwd worden als een procesevaluatie die op beperkte schaal wordt uitgevoerd. In de pilotstudie staan de volgende onderzoeksvragen centraal:

1. Hoe is familie-ondersteuning in de praktijk verlopen? Wat zijn de gestelde doelen en gehanteerde methoden? Hoe hebben de meiden en de ouders de ondersteuning van DIAMANT-plus ervaren?
2. In hoeverre is familie-ondersteuning effectief geweest om een proces van de-radicalisering te bewerkstelligen en/of de weerbaarheid van de meiden tegen extremistische invloeden te vergroten?

Het onderzoek levert mogelijk bouwstenen voor (verdere) ontwikkeling en toepassing van effectieve interventies gericht op de-radicalisering. In Hoofdstuk 2 worden de begrippen radicalisering, de-radicalisering en weerbaarheid gedefinieerd.

1.2 Methode van onderzoek

De onderzoekers werden vier maanden na de start van de uitvoering van DIAMANT-plus ingeschakeld voor evaluatie, waardoor het project niet direct vanaf het begin is gevolgd.

Het onderzoek is gebaseerd op kwantitatieve en kwalitatieve interviews, observaties en literatuurstudie. Vóór de start van de interventie zijn door een familie-ondersteuner vragenlijsten afgenomen met de meiden. Na zes maanden uitvoering van DIAMANT-plus (juli-augustus 2015) zijn er door de onderzoeker uitgebreide interviews gehouden met de meiden, hun ouders en familie-ondersteuners. In de eindfase (december 2015) zijn er door de onderzoeker weer uitgebreide interviews gehouden met drie van de vijf meiden en hun ouders.

Bij de werving van de meiden voor het verrichten van de interviews is gebruik gemaakt van de bemiddeling door een familie-ondersteuner. Dit geldt ook voor twee van de vijf meiden die niet meer mee wilden doen met het onderzoek. De onderzoeker heeft de interviews verricht aan de hand van een vragenlijst met gesloten vragen en topics met open vragen.

Bijna alle interviews met de meiden zijn om pragmatische redenen uitgevoerd op een dag waarin DIAMANT-plus werd aangeboden aan de meiden en/of hun ouders. De familie-ondersteuner voerde vóór en/of na de interviews (vaak korte) coachingsgesprekken met de meiden en ouders in aanwezigheid van de onderzoeker. De onderzoeker is daarnaast op aparte dagen meegegaan met de familie-ondersteuner naar twee families. Hierdoor kon enig inzicht verkregen worden in de interactie tussen familie-ondersteuner en het gezin, de interacties binnen het gezin en de problematiek van de familie.

Om de ontwikkelingen in de uitvoering van DIAMANT-plus te volgen zijn ongeveer twee keer per maand gesprekken gevoerd met de familie-ondersteuner. Daarnaast zijn er tussentijds per gezin tabellen gemaakt over wat wel en nog niet behandeld is met de meiden en hun ouders.

Voor het verkrijgen van inzicht in de radicaliseringsproblematiek van meiden en de gehanteerde methoden van DIAMANT en Coach je Kind is een literatuurstudie verricht.

De tijdsduur van de interviews met de meiden varieert van circa twee tot drieënhalf uur. Alle interviews met de meiden zijn op één na op de band opgenomen en schriftelijk uitgewerkt. De interviews met de ouders zijn bij drie gezinnen niet op de band opgenomen, maar genotuleerd en vervolgens uitgewerkt, en bij de andere twee gezinnen grotendeels wel op de band opgenomen en uitgewerkt.

Een sterk aspect van dit pilot-onderzoek is dat er uitgebreide kwantitatieve en kwalitatieve data zijn verzameld die ook bruikbaar zijn voor ontwikkeling van screeningsinstrumenten en inventarisatie van problemen en achtergronden van de meiden. Het onderzoek levert door het gebruik van kwantitatieve en kwalitatieve onderzoeksinstrumenten (vragenlijsten, interviews, observaties) veel informatie over een doelgroep waar nog weinig bekend over is. Vanwege het beperkt aantal deelnemers is het pilot-onderzoek echter niet generaliseerbaar. Algemene uitspraken hebben slechts betrekking op de deelnemers aan het onderzoek.

In het onderzoek wordt gewerkt met fictieve namen (codes) van respondenten. Bij de presentatie van het onderzoek is terughoudend omgegaan met informatie en gebruik van citaten van respondenten.

1.3 Opbouw van het verslag

Dit rapport bestaat uit vijf hoofdstukken. In Hoofdstuk 1 zijn de probleemstelling, de onderzoeksvragen en methoden van het onderzoek behandeld.

In Hoofdstuk 2 wordt de theoretische achtergrond van het onderzoek beschreven. Wat zijn de mogelijke kenmerken van islamitische radicalisering? Welke factoren spelen een rol bij een radicaliseringsproces? Wat zijn de specifieke achtergronden en motieven van meiden om naar het ISIS-gebied te emigreren? Hoe ziet een de-radicaliseringsproces er mogelijk uit en waaraan dient een de-radicaliseringsprogramma idealiter aan te voldoen? Wat zijn de mogelijke factoren die de weerbaarheid tegen extremistische invloeden kunnen vergroten?

In Hoofdstuk 3 geven we een beschrijving van DIAMANT-plus. Wat is de algemene werkwijze? Wat zijn de programma-doelen en waarom is daarvoor gekozen? Wat is de relatie tussen risicofactoren van radicalisering, de gestelde doelen van DIAMANT-plus en indicatoren van weerbaarheid tegen extremistische invloeden?

In Hoofdstuk 4 wordt ingegaan op de behaalde resultaten van DIAMANT-plus. Wat was de probleemsituatie van de meiden en hun ouders voordat ze DIAMANT-plus familie-ondersteuning ontvingen? Welke beoogde doelen van DIAMANT-plus zijn bereikt en welke niet? Hoe hebben de mogelijk geradicaliseerde meiden en hun ouders DIAMANT-plus familie-ondersteuning ervaren?

In Hoofdstuk 5 komen we terug op de belangrijkste bevindingen van het onderzoek en worden conclusies getrokken en aanbevelingen geformuleerd.

Hoofdstuk 2. Theoretische achtergrond van het onderzoek

In dit hoofdstuk behandelen we twee meest relevante criteria van effectieve interventies. De eerste criterium is dat de interventie gebaseerd dient te zijn op een verklaringsmodel van de ontwikkeling en instandhouding van de gedefinieerde problematiek, dat wetenschappelijk onderbouwd is (Hallich, 2012; Yperen, 2010; Pels et al., 2009). In paragraaf 2.1 wordt daarom een beschrijving gegeven van de problematiek van radicalisering. Vervolgens worden in paragraaf 2.2 factoren behandeld die radicaliseringsprocessen kunnen inleiden of versterken. In paragraaf 2.3 behandelen we de kenmerken en achtergronden van vrouwen en jonge meiden die tegen zijn gehouden bij een afreis naar het ISIS-gebied. Hierna worden in paragraaf 2.4 de motieven van vrouwen en jonge meiden om naar het ISIS-gebied te emigreren, beschreven.

Een tweede belangrijke criterium van effectieve interventies is dat de interventie gebaseerd dient te zijn op een veranderingsmodel waarvan de effectiviteit is aangetoond. Er zijn in Europese context nog nauwelijks onderzoeken bekend van de-radicaliseringsinterventies waarvan de effectiviteit is aangetoond. We behandelen daarom in paragraaf 2.5 het verloop van een de-radicaliseringsproces en waar een de-radicaliseringsmodel idealiter aan moet voldoen. Individuen kunnen de-radicaliseren, maar vervolgens weer vatbaar zijn voor (andere vormen van) radicalisering. In paragraaf 2.6 wordt daarom ingegaan op factoren die de weerbaarheid tegen extremistische invloeden vergroten. Tenslotte wordt in paragraaf 2.7 een samenvatting van het hoofdstuk gegeven.

2.1 De problematiek waar DIAMANT-plus zich op richt

Radicalisering verwijst naar een proces waarbij er een groeiende bereidheid is om met gewelddadige middelen politieke en religieuze doelen na te streven (Doosje, Moghaddam, Kruglanski, de Wolf, Mann, & Feddes, 2016; Feddes & Galucci, 2015). In de wetenschappelijk literatuur wordt de salafi jihadistisch ideologie uitgebreid behandeld als een bron voor radicalisering van moslims (Maher, 2016; Roex et al., 2010; Nationale Coördinator Terrorisbestrijding, 2009; Precht, 2007; Venkatraman, 2007; Wiktorowicz, 2005).

Het salafi jihadisme kent veel overeenkomsten met het politieke en a-politieke salafisme, waardoor het in de praktijk niet altijd gemakkelijk is om te onderscheiden wie tot welke stroming behoort. In het volgende wordt daarom eerst de positie van het salafi jihadisme ten opzichte van a-politieke en politieke salafisme beschreven. Vervolgens wordt beschreven hoe ideaaltypisch een radicaliseringsproces verloopt.

Verschillen tussen salafi jihadisme met andere islamitische stromingen

Het salafisme wordt aangehangen door een kleine groep moslims in Nederland en in de wereld. Het is een fundamentalistische stroming binnen de soennitische islam die globaal onderverdeeld wordt in drie substromingen: het salafi jihadisme, het politieke salafisme en het a-politieke salafisme (AIVD en NCTV, 2015, Roex et al., 2010; Wiktorowicz, 2006). Hoewel salafisme niet behoort tot de mainstream islam (meest voorkomende variant), lijkt de aanhang van het salafisme in Nederland en op wereldniveau wel toe te nemen. Het gemeenschappelijke van de verschillende salafistische stromingen is dat zij teruggrijpen naar de oorspronkelijke islam zoals deze volgens hen werd beleefd en verkondigd in de begintijd van de islam (Roex et al., 2010). Salafisten leggen de nadruk op letterlijke interpretaties van religieuze bronnen en delen vaak interpretaties van religieuze bronnen met elkaar (bijvoorbeeld kledingvoorschriften, betekenis van afgoderij).

Het salafi jihadisme wordt door slechts een zeer kleine groep aangehangen en onderscheidt zich van verschillende soennitische stromingen door imperialistische ambities en rechtvaardiging van geweld om beoogde religieuze en politieke doelen te bereiken (NCTV, 2009; AIVD & NCTV, 2015). Het salafi jihadisme vormt hierdoor een bedreiging voor de Nederlandse democratische rechtstaat en individuele vrijheden. Het politieke en a-politieke salafisme (voortaan worden beide stromingen soms onder de noemer salafisme geschaard) rechtvaardigen geen geweld als methode om de wereld te islamiseren, maar ze staan wel vijandig tegenover de westerse democratische rechtstaat en individuele vrijheden en ze kunnen de integratie van moslims belemmeren. A-politieke salafisten zijn intern strikt religieus gericht en vermijden politieke bemoeienis in het land. Ze zijn verwant aan het wahabisme van Saoedi-Arabië en leggen de nadruk op loyaliteit aan heersende politieke en religieuze leiders. De democratie wordt verworpen. Volgens a-politieke salafisten dient een islamitische staat van onderaf opgebouwd te worden door kennisvergaring, religieuze opvoeding en prediking. Opstand tegen politieke leiders is ongewenst omdat het kan leiden tot maatschappelijke ontwrichting van de samenleving. A-politieke salafisten hebben veel respect voor prominente Saudische religieuze leiders zoals Ibn Saalih al-Uthaymeen, Saleh el-Fawzaan, ibn Saalih al-Uthaymeen en Abdul Aziz bin Baaz.

Politieke salafisten willen de samenleving wel direct beïnvloeden en veranderen door er maatschappelijk en politiek actief in deel te nemen en door religieuze opvoeding en prediking (Roex et al., 2010). Hoewel ze democratie ondergeschikt achten aan het islamitisch systeem, kan het nodig zijn om hier toch aan deel te nemen, als daarmee de belangen van moslims worden behartigd. Politieke salafisten zijn niet strikt loyaal aan politieke en religieuze islamitische leiders. Politieke leiders die de sharia niet toepassen worden beschouwd als zondig, maar niet als afvallig.

De AIVD en NCTV (2015) maken zich zorgen over een toename van radicalisering van moslims onder invloed van het salafisme. Er zijn zorgen dat het salafisme een voedingsbodem kan scheppen voor radicalisering van jongeren. De prediking van salafisme kan gepaard gaan met afwijzing van de democratische rechtsorde, onverdraagzaamheid tegenover andere groepen (sjiïeten, joden, seculiere moslims et cetera) en isolationisme. Salafistische opvattingen vormen hierdoor mogelijk een basis voor radicalisering en kunnen leiden tot toenemende etnische tegenstellingen in Nederland, waarbij de maatschappelijke cohesie wordt bedreigd. Het politieke en a-politieke salafisme wijzen in theorie wel geweld af tegen democratische samenlevingen en beschouwen extremistische groepen zoals ISIS en El Qaida als dwalingen. Binnen salafistische kringen worden tegengeluiden geboden tegen extremistische groepen zoals ISIS en El Qaida. Dit is mogelijk een buffer tegen radicalisering richting salafi jihadisme.

Salafi jihadisme en radicalisering

In het volgende worden een aantal opvattingen van het salafi jihadisme in kaart gebracht om de context van (de-)radicalisering en rekrutering “begrijpelijk” te maken. Dit wil overigens niet zeggen dat er altijd een rechtstreekse link bestaat tussen salafi jihadisme en radicalisering. Er zijn ook andere (achtergrond)factoren die een rol spelen, zoals de ervaring van onrecht en identiteit- en zingevingsproblemen (Bos, et al., 2009; Doosje et al., 2013; Feddes, et al., 2015B). Salafi jihadistische opvattingen worden door radicalen onderbouwd op basis van religieuze bronnen (Maher, 2016; Kassim, 2015; Bin Ali, 2012; Venkatraman, 2007; Wiktorowicz, 2005). Wij zullen hier om pragmatische redenen niet steeds refereren naar religieuze bronnen.

Om de context en leefwereld van islamitische radicalen inzichtelijk te maken wordt een ingroup-outgroup benadering gehanteerd (vergelijk Upal, 2015). Het salafi jihadisme deelt de wereld in twee groepen in: (ware) moslims en kuffar (ongelovigen), waarbij de laatste erop uit zouden zijn om de islam te bestrijden en van moslims kuffar te maken (NCTV, 2009). Het salafi jihadisme predikt een verwrongen vijandbeeld en complot-denken over vijanden van de islam dat gelegitimeerd wordt op basis van religieuze bronnen en bevestigd wordt door “feiten” uit de sociale werkelijkheid. Moslim zijn is gebonden aan de solidariteit met moslims en haat ten opzichte van kuffar. Als de kuffar geweld plegen tegen moslims dan ben je als moslim verplicht om je het lot van de medemoslims aan te trekken en voor hen te strijden.

Salafi jihadisten voeden moslims op met haat tegen kuffar als onderdeel van het geloof (Bin Ali, 2012; NCTV, 2009). Hiermee worden moslims mentaal voorbereid om een militaire strijd te kunnen voeren tegen kuffar. Vijandschap tegenover de vijanden van de islam wordt versterkt en gehandhaafd door beroep te doen op emotioneel wantrouwen van de outgroup. Moslims worden gewaarschuwd om de kuffar niet te vertrouwen. De kuffar is erop uit om kwaad aan te richten aan de umma (islamitisch gemeenschap). Moslims zullen nooit geaccepteerd worden door de kuffar totdat zij van hun geloof afstappen. Een moslim moet in moeilijke tijden wanneer kuffar tegen hem strijden, in de “zuivere islam” blijven geloven en niet afdwalen. Kuffar zullen proberen je van je geloof te doen afdwalen zodra ze zien dat je het “ware geloof” volgt. Het is volgens het salafi jihadisme verboden om medestander te worden van kuffar. Wie wel een medestander wordt van kuffar is geen moslim meer. Salafi jihadisten stigmatiseren en criminaliseren personen die de groep verlaten of van mening veranderen als murtad (afvallige), munafiq (hypocriet) en kuffar (ongelovige), waar geweld tegen gebruikt mag worden.

Het salafi jihadisme is een fundamentalistische stroming binnen de islam met veel strikte regels die (deels) bedoeld zijn om de moslims te onderscheiden van de kuffar en de samenleving zuiver islamitisch te houden, desnoods met geweld. Salafi jihadisten prediken dat zij een beter politiek en normatief systeem hebben dan de kuffar, omdat hun systeem gebaseerd is op het oordeel en gezag van God. Alleen Godswetten mogen op aarde worden toegepast. Dit “islamitisch systeem” wordt onderscheiden en afgezet tegen seculiere en democratische systemen, die beschouwd worden als afgoderij en ontkenning van de heerschappij van God. Moslims dienen afkeer te hebben van de seculiere en democratische systemen en wetgeving. Doen zij dat niet, dan zijn ze geen moslim. In de ogen van salafi jihadisten zijn huidige islamitische geleerden en imams dwalers omdat ze niet aan verkettering doen en geen afkeer verkondigen van overheden in islamitische landen en het westen. Islamitische geleerden die in dienst zijn van overheden in islamitische landen zijn een verlengstuk van corrupte regimes en kuffar politieke systemen en daarmee hypocrieten en afvalligen.

Salafi jihadisten beschouwen de slechte situatie van moslims in de wereld als een crisis die het gevolg is van het niet volgen van de “ware islam”. De oplossing is de terugkeer naar de “ware islam” en het verrichten van de jihad (Upal, 2015; NCTV, 2009). Het is een plicht van een moslim om te strijden totdat alleen het woord van God op aarde heerst. Huidige overheden in islamitische landen dienen door middel van geweld omver te worden geworpen en vervangen in een islamitisch kalifaat. Een belangrijk onderdeel van de jihad is de martelaarsdood (NCTV, 2009). Het sterven tijdens een strijd tegen de kuffar – al dan niet door een terroristische aanslag op burgers – is een ultieme vorm van aanbidden van God en garandeert een plek in het paradijs. Het is het mooiste dat een moslim kan overkomen.

Salafi jihadisten beschouwen zichzelf als een speciale groep, een voorhoede die de “umma” van de profeet (islamitische gemeenschap) vertegenwoordigt en geweld mag gebruiken om de islam af te dwingen en te doen triomferen over de hele wereld. In de beginperiode is deze “ware” islamitische groep een kleine groep; zij en hun islam zullen gezien worden als iets vreemds. Indien het kalifaat gesticht is, dan dienen moslims, de hijra (emigratie naar het kalifaat) te doen.

De strijd tussen islam en kufr (ongeloof) zal volgens het salafi jihadisme blijven voortbestaan tot de eindtijd nadert waarin de Messias komt en de kuffar verslagen zullen worden. De oorlogen en drama's van moslims en negatieve beeldvorming in de media zijn uitingen van een strijd van kuffar tegen de islam. Terroristische aanslagen zijn geoorloofd in een oorlog tegen vijanden van de islam. Het doet er vaak niet toe of hierbij ook vrouwen, kinderen en moslims slachtoffer worden van het geweld. Salafi jihadistische strategen zien terroristische aanslagen als een effectieve methode om de wereld te ontwrichten en vervolgens de islam te laten domineren (Naji, 2006). Terroristische aanslagen kunnen een *clash of civilizations* triggeren en de eindtijd bespoedigen (NCTV, 2009).

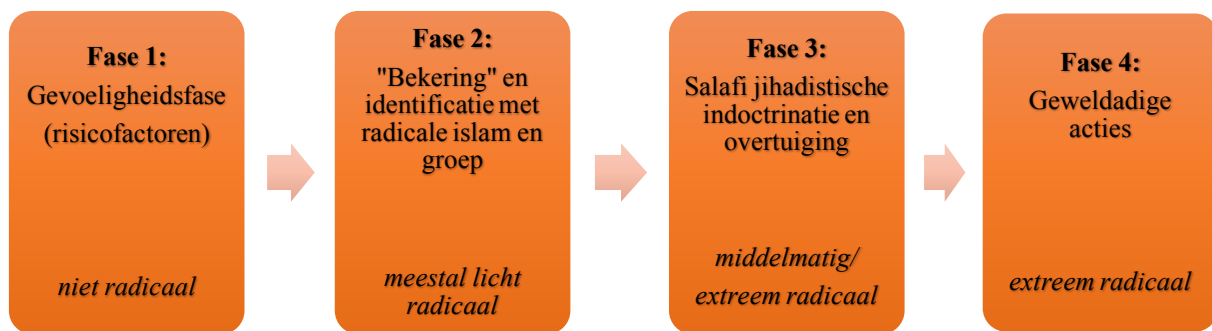
Uit verschillende publicaties blijkt dat meerderjarige jongeren, jongens en meiden, die intens, structureel en langdurig zich in salafi jihadistische netwerken bevinden, theologisch op de hoogte zijn van het salafi jihadistisch gedachtegoed (Groen & Kranenberg, 2006; Koning et al., 2014; Honing & Sterkenburg, 2015). Denk hierbij aan de Hofstadgroep en kernleden van Sharia for Holland en Sharia for Belgium. Hoewel de kerngroep goed op de hoogte is van het salafi jihadistische gedachtegoed, is het minder duidelijk in hoeverre dit ook geldt voor de bredere sociale omgeving. Een publicatie van het Kennisplatform Integratie & Samenleving (KIS) duidt op het bestaan van een grote groep “naïevelingen” die weinig op de hoogte is van politieke en theologische opvattingen van de salafi jihadistische ideologie (Noor, 2016). In de praktijk kan het voorkomen dat een jongere zich identificeert met een radicale groep en zich hier aansluit vanwege vermeende overeenkomsten, terwijl het de extreme opvattingen van salafi jihadisme nog niet heeft eigen gemaakt. Door hechting aan de groep en internalisatie van salafistische opvattingen kunnen jongeren nog wel extreem radicaliseren.

Radicaliseringsproces van islamitische jongeren

In dit pilot-onderzoek wordt gebruik gemaakt van een model van radicaliseringsproces dat bruikbaar is voor verklaring en diagnostiek van (de mate van) islamitisch radicalisme. Het model is gebaseerd op inzichten ontleend aan de modellen van Webber & Kruglanski (2017), Doosje en collega's (2016), Precht (2007) en bevindingen in dit onderzoek. Bij een radicaliseringsproces zijn volgens Webber en Kruglanski drie factoren cruciaal: (1) de behoefte dat individu motiveert (risicofactoren), (2) een ideologisch verhaal waarmee geweld wordt gerechtvaardigd en (3) het sociale netwerk dat invloed heeft op het proces. Deze factoren passen binnen het radicaliseringsmodel van Precht (2007) waarbij er aandacht is voor risicofactoren (fase 1), identificatie en aansluiting bij een netwerk (fase 2), ideologische indoctrinatie (fase 3), en toepassen van geweld (fase 4). Dit is ook in lijn met het model van Doosje en collega's (2016, 2017) waarin drie fasen worden onderscheiden: gevoeligheidsfase, aansluiting bij een groep en actiefase.

In model 1 is een weergave gegeven van een ideaaltypisch proces van islamitische radicalisering, bestaande uit vier fasen. Deze fasen zijn verder uitgewerkt naar de mogelijke mate van radicalisme dat voorkomt in een bepaalde fase. In het volgende worden het model en de verschillende faseringen toegelicht.

Model 1 Radicaliseringsproces van moslims

Fase 1: Gevoeligheidsfase (voorfase van islamitische radicalisering)

In deze fase bestaan er risicofactoren van islamitische radicalisering, zoals de behoeften aan rechtvaardigheid, versterking van de (persoonlijke/sociale) identiteit, zingeving en avontuur. Indien deze factoren aanwezig zijn, dan wil dat niet zeggen dat de persoon daadwerkelijk zal radicaliseren. Er is voor een islamitisch radicaliseringsproces meer nodig, namelijk het in contact komen met de radicale ideologie en groep. Een jongere kan in de gevoeligheidsfase interesse krijgen in een radicale ideologie en groep omdat het kan voorzien in de bevrediging van immateriële en materiële behoeften. De beïnvloeding door de radicale groep en ideologie zijn dus belangrijke “bronnen” voor het radicaliseringsproces.

De jongere is in de gevoeligheidsfase niet islamitisch radicaal. De jongere is een “mainstream” moslim, salafistisch georiënteerd, christen of heeft geen geloof. Het kan ook zijn dat de jongere psychische problemen, een crimineel of een gewelddadig verleden heeft, dat in het islamitische radicaliseringsproces ook een rol gaat spelen.

Fase 2: Bekering en identificatie met de radicale islam en groep

De jongere bevindt zich in deze fase in een beginfase van islamitische radicalisering. De jongere heeft interesse in de salafi jihadistische ideologie en verdiept zicht hierin. Er is bij de jongere sprake van religieuze identiteitsverandering (“bekering”), waarbij zij/hij zich geleidelijk gaat committeren aan en identificeren met de radicale ideologie en groep. Deze nieuweling zal in de groep met open armen en respect worden opgevangen en begeleid in haar/zijn islamitische identiteitsontwikkeling. Sommige jongeren zullen nog basiskennis over de islam moeten eigen maken.

Er vinden veranderingen plaats in het gedrag van de jongere zoals het strikt naleven van enkele salafi jihadistische interpretaties van de islam, de ontwikkeling van vijandschap ten opzichte van westerse systemen en het zich niet thuis voelen in de kufr samenleving.

Hierbij dienen enkele opmerkingen geplaatst te worden over de relatie tussen salafi jihadistische opvattingen en gedrag. Wanneer een jongere interesse krijgt voor de salafi jihadistische ideologie dan is het (willen) naleven van de religieuze normen een vereiste om binnen de groep gelaten te kunnen worden. De jongere dient de “zuivere islam” te kennen en zo volledig mogelijk in de praktijk toe te passen. Houdt de jongere zich niet aan belangrijke salafi jihadistische voorschriften dan wordt zij/hij verketterd en buitengesloten. Jongeren zullen dus in deze fase niet alleen gedreven zijn door strikte naleving van salafi jihadistische voorschriften, maar ook door factoren zoals het willen voldoen aan de verwachtingen van groepsleden, loyaliteit aan een leider en de behoefte aan statusvergroting binnen de groep. In

de ogen van salafi jihadisten is een ware en indrukwekkende moslim iemand die de salafi jihadistische opvattingen volgt zonder hier twijfels over te hebben.

Islamitische radicalen kunnen verschillen in de mate van internalisatie en interpretaties van salafi jihadistische concepten en opvattingen. Hierdoor kunnen islamitische jongeren met elkaar verschillen in de mate van radicalisme: ze kunnen licht, middelmatig of extreem radicaal zijn. Het is aannemelijk dat gezien het nodige proces van internalisatie van salafi jihadisme, het merendeel van de jongeren in de beginfase van hun religieuze ontwikkeling in lichte mate radicaal zijn. Zo'n jongere wijst bijvoorbeeld de Nederlandse samenleving en democratische instituten af, maar rechtvaardigt geen geweld tegen burgers en verricht geen takfir (verkettering) tegen moslims (bijvoorbeeld tegen imams, islamitische Schriftgeleerden en politieke gezagdragers). De belangrijkste kenmerk van fase 2 is identificatie van de jongere met de radicale groep en vermeende islamitische gemeenschap (umma).

Veel islamitische jongeren (zowel mainstream als salafistisch georiënteerden) hebben in de gevoeligheidsfase reeds al ideeën over wat jihad (militaire strijd voor islam) is. Ze hebben geleerd dat jihad een belangrijk onderdeel is van de islam en dat een martelaarsdood de mooiste daad is dat een moslim kan plegen. Dit geloof in de jihad en martelaarschap kan in combinatie met risicofactoren vanaf fase 2 al een proces op gang brengen waarbij de jongere gemotiveerd raakt om geweld te gebruiken. De mogelijkheid bestaat dat een jongere - zonder uitgebreid op de hoogte te zijn van de salafi jihadistische ideologie - gewelddadige acties pleegt, waaronder een aanslag. Het willen zijn van een martelaar, genieten van een hoge status en betreden van het paradijs kunnen al voldoende triggers zijn voor het verrichten van de gewelddadige jihad.

De voorgestelde fasering van het radicaliseringsproces dient dus niet als strikt lineair behandeld te worden. Wel is duidelijk dat een "islamitische" radicaliseringsproces begint vanaf fase 2. Het is echter aannemelijk dat de meeste radicale jongeren die extreem radicaal worden, fase 3 gaan doorlopen, waarin de internalisatie van veel meer salafi jihadistische interpretaties van het geloof plaatsvindt.

Niet elke jongere die zich in fase 2 bevindt zal naar fase 3 gaan. Het kan bijvoorbeeld voorkomen dat de jongere in fase 2 al kennisneemt van enkele radicale salafi jihadistische opvattingen en dat er vervolgens een bewustwordingsproces ontstaat over de kwaadaardige elementen van salafi jihadisme, waardoor zij/hij de groep verlaat.

Fase 3: Salafi jihadistische overtuiging en indoctrinatie

In deze fase ontwikkelt een jongere een hechtere band met de radicale groep en een sterke loyaliteit aan de salafi jihadistische ideologie. De jongere internaliseert geleidelijk veel meer salafi jihadistische interpretaties van concepten zoals *tawhied* (enigheid van God), *takfir* (verkettering), vijandschap en haat tegen kuffar (*baara*), *taghut* (afgoden), *hakimiyya* (alleen Godswetten mogen op aarde gelden), jihad, eindtijd en martelaarschap. Er vindt een proces van verdieping plaats op het gebied van de salafi jihadistische ideologie.

In fase 3 kunnen jongeren met elkaar verschillen in de mate van internalisatie van salafi jihadistische opvattingen. Hierdoor kan het voorkomen dat een jongere middelmatig radicaal is in plaats van extreem radicaal. De jongere is bijvoorbeeld van mening dat de jihad gevoerd moet worden tegen kuffar landen die moslims aanvallen en wijst de democratische rechtsorde af, maar is er niet van op de hoogte dat binnen de eigen radicale groep in principe het bestelen en doden van alle kuffar burgers legitiem is.

De radicalen kunnen ook van elkaar verschillen in de interpretaties van religieuze concepten, waardoor er duidelijke verschillen zijn in de mate van radicalisme. Een middelmatig radicaal heeft minder de neiging om mensen te verketteren en geweld te rechtvaardigen tegen kuffar en moslims, dan een extreem radicaal. Een extreem radicaal zal bijvoorbeeld imams, liberale moslims en sjiieten verketteren en geweld tegen hen rechtvaardigen, terwijl een middelmatige radicaal verketteringen en rechtvaardiging van geweld tegen medemoslims en kuffar burgers vermijdt.

Jongeren kunnen een bijdrage leveren aan de islamitische zaak en jihad, zowel via niet-gewelddadige als gewelddadige acties. De jongeren kunnen in fase 3 niet-gewelddadige acties vertonen, zoals activisme, verspreiding van het ware geloof en het begeleiden van nieuwelingen. De jongeren kunnen in deze fase overtuigd raken dat het gebruik van geweld tegen vermeende vijanden van de islam is geoorloofd om hoge islamitische idealen te kunnen verwezenlijken, maar gaan nog niet over tot gewelddadige acties. De gewelddadige jihad wordt uitgesteld, totdat de tijd daarvoor rijp is.

Het is mogelijk dat een islamitische jongere bij de verdere kennisneming met salafi jihadistische opvattingen in fase 3 bewust worden dat de ideologie voor haar/hem te radicaal is, waardoor zij/hij geleidelijk afstand neemt van de groep.

Fase 4: Gewelddadige acties

In deze fase heeft een jongere of groep besloten dat het tijd is voor de gewelddadige jihad.

De niet-gewelddadige activiteiten kunnen worden voortgezet, maar cruciaal in deze fase is dat geweld als onderdeel van de jihad gebruikt moet worden. De praktische uitvoering van de fysieke jihad wordt al dan niet over gelaten aan specifieke personen en groepen.

In deze fase kan een jongere plannen maken - al dan niet in samenwerking met groepsleden - over hoe en tegen wie aanslagen gepleegd kunnen worden, zonder dat veiligheidsdiensten hierachter komen.

2.2 Triggerfactoren van radicalisering

Bij aanbod van een programma gericht op preventie of de-radicalisering is het belangrijk om een beeld te hebben van de mogelijke triggers van radicalisering van betreffende cliënt.

Triggerfactoren zijn aanwijsbare gebeurtenissen die een (verdere) (de-) radicalisering op gang brengen (Feddes et al., 2015B). Er kan onderscheid worden gemaakt tussen twee typen triggerfactoren: keerpunten en katalysatoren. Wanneer een persoon een gebeurtenis meemaakt waardoor een nieuw wereldbeeld of ideologie wordt ontwikkeld dan is er sprake geweest van een keerpunt. Katalysatoren zijn gebeurtenissen die het bestaande radicaliseringsproces versterken of verzwakken.

Feddes, Nickolson & Doosje (2015) hebben op basis van triggerfactoren een typologie ontwikkeld. Het uitgangspunt van deze typologie is dat bepaalde triggerfactoren veel of weinig effect hebben op een bepaald type persoon. In het kader van ons onderzoek wordt hierbij onderscheid gemaakt tussen vier typen meiden die kunnen radicaliseren: (1) identiteitszoekers, (2) rechtvaardigheidszoekers, (3) zingevingzoekers en (4) sensatiezoekers, zie voor uitleg Tabel 2.1. Bij een persoon kan een type triggerfactor dominant zijn, maar het kan tegelijkertijd ook beïnvloed worden door triggers uit andere typen.

Wanneer een van de types blootgesteld wordt aan een radicale ideologie dan kan het onder invloed van socialisatiefactoren binnen de groep (verder) radicaliseren (Kruglanski et al., 2014; Wolf en Doosje, 2010). Let wel: de triggers hoeven niet per se te leiden tot een

radicaliseringsproces. Jongeren kunnen ook voor een andere “oplossing” kiezen dan het volgen van een radicale ideologie en aansluiten bij een radicale groep.

Tabel 2.1 Typen van radicalisering, hun kenmerken en de verwachte rol van triggerfactoren

Type	Kenmerk	Hypothese
Identiteitszoeker	Worsteling met identiteit, zoektocht naar sociale binding.	Gevoelig voor triggers gerelateerd aan identiteit en sociale binding.
Rechtvaardigheidszoeker	Waarneming van onrecht, zoektocht naar rechtvaardigheid.	Gevoelig voor triggers gerelateerd aan waargenomen onrecht tegen zichzelf of de eigen groep.
Zingevingsoeker	Crisis op persoonlijk vlak, zoektocht naar houvast en zingeving.	Gevoelig voor triggers op persoonlijk vlak en triggers gerelateerd aan een ideologie die zingeving biedt.
Sensatiezoeker	Zoektocht naar spanning en avontuur.	Gevoelig voor triggers gerelateerd aan geweld, spanning, romantiek en sensatie.

Bron: Feddes, Nickolson en Doosje (2015)

2.3 Kenmerken en achtergronden van de meiden

Bij een aanbod gericht op preventie en de-radicalisering dient rekening te worden gehouden met persoonlijke omstandigheden van minderjarige meiden. Uit een inventarisatie van het KIS komt naar voren dat Nederlandse islamitische meiden die zijn tegen gehouden bij een uitreis naar het ISIS-gebied vaak een aantal kenmerken hebben (Noor, 2015). De meiden leven in een beklemmende thuissituatie met problemen zoals echtscheiding, de ervaring van culturele druk en gebrek aan stabiliteit. Vaak zijn de meiden laagopgeleid (vmbo) en is er sprake van vroegtijdig schoolverlaten. Het merendeel van de meiden heeft een “losbandig” leven geleid. Ze hebben geëxperimenteerd in de contacten met jongens en het gebruik van alcohol en drugs. Sommige meiden waren eerder in de prostitutie terechtgekomen. De meiden hebben vaak een keerpunt in hun leven meegemaakt, een periode waarin zij dieper zijn gaan nadenken over hun identiteit.

Op basis van de ervaringen met de meiden is onderscheid gemaakt tussen drie categorieën minderjarige en volwassen vrouwen die naar het ISIS-gebied zijn vertrokken of tegengehouden: (1) naïevelingen, (2) idealistisch-politiek geëngageerden en (3) ideologisch-onderlegden (Noor, 2015).

Naïevelingen

Deze vrouwen zijn ideologisch weinig onderlegd. Ze vormen naar schatting de grootste groep (70%). Het gaat vaak om minderjarige meiden. Ze zijn onzeker en zoekend naar houvast waarbij islam een coping-strategie is. Ze hebben in een kort tijdsbestek een fundamentalistisch interpretatie van de islam eigen gemaakt. Ze hebben behoefte aan geleid en begeleid te worden in wat ze wel en niet mogen doen wat betreft islamitische regels. De focus ligt vaak op praktijkuitvoering van de islam (wat moet ik praktisch doen om een goede moslim te zijn) en minder op spirituele dimensies van het geloof.

Idealistisch-politiek geëngageerden

Deze groep vrouwen kan als een protestgroep beschouwd worden en vergeleken worden met oude anarchisten. Ze keren zich af tegen institutionele autoriteiten en politiek. De ISIS-ideologie wordt gebruikt om eigen afzetgedrag te rechtvaardigen. De meiden zijn vaak

goedgebekt, ze denken zwart-wit; ze ervaren discriminatie en voelen zich slachtoffer van het systeem. Deze groep meiden is uit op status en heeft geen sterk religieuze drijfveer. Online zijn ze luidruchtig, ze proberen zich te profileren en dragen de ISIS-ideologie uit, zoals die door de ideologisch onderlegden wordt gepredikt.

Ideologisch onderlegden

Dit betreft een groep vrouwen die theologisch en politiek goed onderlegd zijn. Ze gaan minder de barricade op als de idealistisch-politiek geëngageerden. Ze zijn ouder dan meiden uit de andere categorieën en vaardiger in manipulaties. De focus bij deze vrouwen ligt op verspreiding van het ISIS-gedachtegoed en het vergaren van kennis.

Idealistisch-politiek geëngageerden en ideologisch onderlegden vormen ongeveer dertig procent van de vrouwen. Zij voeden de “naïevelingen” die gemakkelijk beïnvloedbaar zijn met radicale boodschappen en oneliners en ronselen hen vaak via gebruik van sociale media.

Hierbij dient opgemerkt te worden dat jongeren die willen afreizen naar het ISIS-gebied niet altijd duidelijke tekenen vertonen van radicalisering (San, 2015). Sommige ouders die ervaring hebben met kinderen die naar het ISIS-gebied zijn vertrokken, vertellen dat er geen redenen waren om aan te nemen dat de meiden radicaal zijn. Er zijn twee mogelijke verklaringen hiervoor. De eerste verklaring is dat een persoon zich in deze fase heeft aangesloten bij een radicale groep vanwege identificatie en solidariteit met de ingroup. De ISIS-ganger is nog beperkt bewust van de ideologische en politieke opvattingen van groepen zoals ISIS en El Qaida. Een tweede verklaring is dat de persoon om tactische redenen heeft willen voorkomen het label “radicaal” te krijgen en hierdoor verhinderd te worden om af te reizen naar het ISIS-gebied. Uit de praktijk en literatuur zijn er verschillende verhalen bekend van meiden die net voordat ze naar het ISIS-gebied vertrokken zich zodanig “westers” gedroegen (roken, het dragen van make-up en geen hoofddoek, omgaan met jongens) dat je niet zou kunnen denken dat ze radicaal zijn en van plan zijn om naar het ISIS-gebied te vertrekken (San, 2015).

2.4 Motieven om naar het kalifaat te emigreren

Inzicht in de motieven van meiden om naar het ISIS-gebied te vertrekken is belangrijk voor preventie en de-radicalisering. Het kan mogelijk een beeld geven van triggers waar een meid gevoelig voor is. Op basis van literatuurstudie worden de motieven van de meiden om naar het ISIS-gebied te emigreren ingedeeld in vier categorieën: (1) religieuze motieven, (2) politieke motieven en ervaren onrecht (3) sociaal en cultureel isolatie, waaronder onzekerheid over de eigen identiteit en (4) (romantische) avontuur (Noor, 2016; Hoyle et al., 2015, Saltman & Smith, 2015). Hierbij kan onderscheid worden gemaakt tussen vrouwen en minderjarige meiden die met en zonder partner emigreren (Hoyle et al., 2015). Vrouwen die met een partner emigreren onderscheiden zich door het gegeven dat zij sterk beïnvloed kunnen worden door hun huidige partner die sympathie heeft voor een radicale groep.

De motieven van de meiden om te emigreren naar het ISIS-gebied komen overeen met de typologie naar triggerfactoren: zingevingsoeeker, identiteitsoeeker, rechtvaardigheidszoeker en sensatiezoeker (Feddes et al., 2015B).

Religieuze motieven

Vrouwelijke ISIS-gangers zien het als een religieuze verplichting (*fard-al-ayn*) om te emigreren (*hijra*) naar het kalifaat. Zij helpen graag met de opbouw van een kalifaat waar de Sharia volledig wordt toegepast (Hoyle et al., 2015). Zij dromen van een islamitische heilstaat, die zich territoriaal zal uitbreiden in de islamitische wereld.

Vrouwen en minderjarige meiden kunnen belangrijke rollen vervullen voor de islamitische staat, zoals het bieden van humanitaire hulpverlening, werken als lerares of trouwen met een jihadstrijder (mujahid) om hem te ondersteunen met de jihad. Een vrouw die meehelpt met de opbouw van de kalifaat gaat naar het paradijs. De vrouwen geloven hier heilig in. In het kalifaat kunnen de vrouwen ook voorkomen dat ze zondes begaan. De omgeving is islamitisch waardoor er minder verleidingen zijn tot het plegen van zondes. Indien vrouwen reeds ernstige zondes hebben begaan dan is het een nieuwe kans om een zuiver islamitisch leven te starten in het kalifaat.

De gebeurtenissen in het ISIS-gebied worden gezien als mogelijke tekenen van de eindtijd. Het zal mooi zijn om bij de juiste groep te horen en bij hen aanwezig te zijn.

Politieke motieven

Vrouwen en jonge meiden die naar het ISIS-gebied zijn geëmigreerd zijn boos op het geweld en onrecht dat de islamitische gemeenschap (*umma*) wordt aangedaan. De vrouwen en minderjarige meiden hebben via filmpjes en foto's beelden gezien van moslims (waaronder kinderen) die slachtoffer zijn van het gepleegde oorlogsgeweld door het westen en "corrupte" regimes. Bij vrouwen en jonge meiden ontstaat een sterk gevoel van solidariteit met medemoslims die slachtoffer zijn van de *kuffar*. Het westen en islamitische wereld doen volgens de vrouwen en jonge meiden te weinig om de slachtoffers te beschermen. Dit bevestigt het beeld dat het westen erop uit is om de islam te bestrijden. De vrouwen en jonge meiden voelen zich verplicht om iets te doen voor de islamitische gemeenschap (*umma*). Door de jihad te ondersteunen kunnen ze ook de (verloren) eer van de *umma* herstellen (Hoyle et al., 2015).

Sociaal-culturele isolatie

De vrouwen en jonge meiden die naar het ISIS-gebied zijn vertrokken voelen zich geïsoleerd en niet geaccepteerd in de westerse samenleving (Saltman & Smith, 2015). Zij voelen zich gediscrimineerd door het westerse systeem vanwege hun islamitische identiteit. Ze ervaren bijvoorbeeld conflicten naar aanleiding van het dragen van islamitische kleding zoals de khimar (sluier dat hoofd, boezems en armen bedekt) en niqaab (gezichtsluier waarbij de ogen nog zichtbaar zijn) op school of op straat. De vrouwen en jonge meiden voelen zich als groep gestigmatiseerd. Het negatieve klimaat dat door de media wordt vertoond, wordt als onprettig ervaren. De vrouwen en jonge meiden willen emigreren naar het kalifaat waar ze wel worden geaccepteerd en onderdeel zijn van de samenleving.

Romantisch avontuur

Een belangrijk motief voor vrouwen is avontuur en romantisering van ervaringen. Dit betreft vaak jonge meiden (Saltman & Smith, 2015). Het gaat bijvoorbeeld om de reis, het ervaren van gebeurtenissen in het kalifaat en het hebben van een romantische relatie met een dappere jihadstrijder.

2.5 De-radicaliseringsproces

In deze paragraaf wordt een veranderingsmodel beschreven dat behulpzaam kan zijn voor het opgang brengen van een de-radicaliseringsproces.

Islamitisch radicalisme zou omschreven kunnen worden als het in belangrijke mate aanhangen van de salafi jihadistische ideologie (vergelijk Rabasa et al., 2010). De-radicalisering verwijst naar het afstand nemen van het salafi jihadistisch gedachtegoed en de radicale groep (uittrekking). Wanneer een jongere gederadicaliseerd is, dan heeft het geen vijandbeeld en wantrouwen meer tegen de Nederlandse samenleving en instituten. De jongere

erkent Nederlandse autoriteiten en wetgeving en wil participeren met behoud van de eigen islamitische identiteit. Ook wordt geen geweld gerechtvaardigd voor het bereiken van religieuze en politieke doeleinden.

“Naïevelingen”, met name adolescenten kunnen zich in hun verkenningsfase sterk identificeren en verbonden voelen met een salafi jihadistisch netwerk en hier deel van uitmaken, maar zij hebben het salafi jihadistisch gedachtegoed (nog) niet of beperkt eigen gemaakt. Bij vergroting van weerbaarheid tegen extremistisch invloeden is het belangrijk om de “naïevelingen” bewust te maken van de kwaadaardige en destructieve kenmerken van de salafi jihadistische ideologie en groeperingen. Kennis over de verscheidenheid van islamitische stromingen en gewelddadige groeperingen kan mogelijk preventief werken en voorkomen dat de jongere verder radicaliseert. Het kan mogelijk een de-radicaliseringsproces op gang brengen.

Indien een jongere salafi jihadistisch wel goed onderlegd is dan begint de-radicalisering op het gebied van de ideologie met een bewustwording over de kwaadaardige en destructieve elementen van een radicale ideologie en groep. Er kunnen verschillende aanleidingen hiervoor zijn, zoals de toepassing van extreem geweld op onschuldigen, corruptie binnen de groep, teleurstelling over behaalde resultaten of dat men wil kiezen voor een aangenaam leven (focus op huwelijk, werk en kinderen). De bewustwording van kwaadaardige en destructieve kenmerken van een radicale ideologie en groep gaat gepaard met ontevredenheid en kritiek op de ideologie en groep (Rabasa et al., 2010; Altier et al., 2014). Vervolgens kan dit leiden tot het (geleidelijk) afstand nemen van salafi jihadisme en het verlaten van het radicale netwerk. Het verlaten van het radicale netwerk kan een moeilijk proces zijn, vanwege een economische afhankelijkheid of omdat de banden verbroken of verzwakt moeten worden met mensen waar een hechte relatie mee bestaat. Bovendien wordt het verlaten van de groep gezien als verraad; er bestaat een risico dat er geweld wordt gepleegd tegen diegene die de groep verlaat. Wanneer de jongere afstand heeft genomen van salafi jihadisme en de radicale groep heeft verlaten, dan zal het een “nieuwe” identiteit ontwikkelen dat beïnvloed wordt door gezonde sociale netwerken.

Een centraal uitgangspunt met betrekking tot de-radicalisering is dat jongeren zich committeren aan een radicale groep of geloofssysteem, omdat het voordelen biedt op verschillende niveaus: pragmatisch (bijvoorbeeld sociaal-economisch, netwerk, dreiging om als afvallig bestempeld te worden en te worden aangevallen), ideologisch en emotioneel (Rabasa et al., 2010; Altier et al., 2014). Dit betekent dat een de-radicaliseringsprogramma het meest kans maakt voor slagen als er voor de jongere alternatieven zijn voor bevrediging van materiële en immateriële behoeften op pragmatisch, ideologisch en emotioneel niveau. De jongere dient niet (primair) afhankelijk te zijn van een radicaal netwerk. Het doel van een de-radicaliseringsprogramma dient te zijn, om de banden die de jongere heeft met een radicaal netwerk, te doorbreken op pragmatisch, ideologische en emotioneel niveau. In de praktijk kan dit betekenen dat een familie-ondersteuner of hulpverlener een goede samenwerkingsrelatie moet opbouwen met familieleden en relevante netwerken zoals school, leerplicht, jeugdzorg, politie en gemeente. De familie-ondersteuner dient samen te werken met ouders en instellingen om de banden van de jongere met een radicaal netwerk af te breken en hiervoor in plaats alternatieven (school, werk, sportclub et cetera) te bieden.

Bij een de-radicaliseringstraject kan het opbouwen van een vertrouwensrelatie met radicalen verstoord worden door de vijandigheid en wantrouwen die zij hebben ten opzichte van Nederlandse instituten, dat onderbouwd wordt door gebruik van religieuze bronnen. Zij

beschouwen vertegenwoordigers van de Nederlandse overheid en instellingen als kuffar die erop uit zijn om moslims van hun ware geloof te doen afdwalen (ook indien de hulpverlener islamitisch is). Het ondersteunen van de geradicaliseerde jongere in de oplossing van materiële en immateriële problemen kan mogelijk helpen om een vertrouwensrelatie op te bouwen.

2.6 Weerbaarheidsfactoren

Bij het toepassen van een weerbaarheidsprogramma gericht op preventie van radicalisering is het van belang om de weerbaarheidsfactoren te verhelderen en meetbaar te maken. *Weerbaarheid* verwijst naar de mate waarin burgers de extremistische invloeden aan de hand van cognitieve, affectieve en gedragsmatige indicatoren weerstaan en/of zich daartegen verzetten (Mann et al., 2015). In het volgende worden de verschillende aspecten van weerbaarheid toegelicht.

Cognitieve aspect

Het cognitieve aspect van weerbaarheid heeft betrekking op flexibiliteit en veerkracht bij tegenslag of drastische veranderingen. Jongeren met een hoog complexe denkstijl, een hoge mate van flexibiliteit waar ruimte is voor grijstinten zullen weerbaarder zijn tegen radicale invloeden dan jongeren met een laag complexe denkstijl met minder flexibiliteit en ruimte voor grijstinten. Een belangrijke factor dat een rol speelt bij radicalisering is de behoefte aan een cognitieve afsluiting: een duidelijke ordening van de wereld, zonder tegenstrijdigheden. Als bij iemand de (behoefte aan) cognitieve afsluiting groot is dan is het minder weerbaar tegen invloeden van radicale boodschappen of groepen. De weerbaarheid kan vergroot worden door zo iemand te leren meer zicht te krijgen op diversiteit en tegenstrijdigheden. Sommige jongeren met een duale identiteit (Marokkaans en Nederlands) lopen risico om behoefte te krijgen aan een cognitieve afsluiting omdat zij geconfronteerd worden met veel tegenstrijdigheden uit twee of zelfs drie verschillende culturen: islamitische, Marokkaanse en Nederlandse. Interculturele conflicten kunnen mogelijk de behoefte aan een cognitieve afsluiting versterken. Door bewustwording en versterking van de eigen (duale) identiteit kan mogelijk (verdere) radicalisering worden voorkomen.

De salafi jihadistische ideologie kan beschouwd worden als een simpel cognitieve kader dat aangeboden wordt aan jongeren. Denk hierbij aan het rigide onderscheid dat gemaakt wordt tussen gelovigen en ongelovigen, het goede en het kwade. Het geloof zou antwoorden geven op alle vragen en onzekerheden. Zelfstandig denken om te komen tot (rationele) morele oordeelsvorming is niet (meer) nodig, want alles staat in de heilige boeken.

Emotionele aspect

Emotionele aspecten van weerbaarheid zijn: (zelf)vertrouwen, persoonlijke kracht ('personal agency') en zelfdeterminatie. Zelfdoeltreffendheid, het geloof dat de omgeving en uitkomst van gebeurtenis beïnvloed kunnen worden is een belangrijk onderdeel van weerbaarheid. Daarnaast heb je zelfversterking dat belangrijk is: zingeving, het hebben van duidelijke doelen in het leven. Ook binding met anderen en de samenleving is belangrijk.

Dit emotionele aspect van weerbaarheid kan leiden tot een situatie waarin positieve emoties de overhand hebben over negatieve emoties of dat negatieve emoties goed gereguleerd worden.

Gedragsmatige aspect

Een gedragsmatig aspect van weerbaarheid heeft betrekking op het onderhouden van relaties met anderen en bezit van sociaal kapitaal. Jongeren die actief zijn in (democratische) sociale groepen, buurt of gemeenschap zijn weerbaar tegen radicale geluiden. Het behoren bij

verschillende soorten groepen kan de weerbaarheid vergroten. Weerbaarheid manifesteert zich in de praktijk in het innemen van een kritische houding of het tegenspreken van extremistische ideeën.

Weerbaarheid hangt af van contextuele factoren en is daarmee geen stabiele karaktereigenschap. Contexten zoals sociale netwerk, levensfase, politiek maatschappelijke situatie, tijd en locatie hebben invloed op weerbaarheid. In Tabel 2.2 is een weergave gegeven van de weerbaarheidsindicatoren waar DIAMANT-plus zich op richt en waar in het volgende hoofdstuk aandacht aan besteed wordt.

Tabel 2.2 Weerbaarheidsindicatoren tegen extremisme van DIAMANT-plus

Aspect weerbaarheid:	Indicatoren weerbaarheid:
Emotioneel:	Zelfvertrouwen, institutioneel vertrouwen, positieve i.p.v. negatieve emoties, zingeving/doelgerichtheid, goede band tussen dochter en ouders, sociaal emotionele ondersteuning.
Cognitief:	Nuance i.p.v. zwart-wit denken (cognitieve afsluiting), zelfstandig en kritisch denkvermogen.
Gedrag:	Vermijding van contacten met radicalen. Omgaan met gematigden. Omgaan mensen met verschillende achtergronden en positieve rolmodellen. Vaardigheden in conflicthantering.

2.7 Samenvatting

In dit hoofdstuk zijn twee criteria van effectieve interventies behandeld. De eerste criterium is dat de interventie gebaseerd dient te zijn op een verklaringsmodel van de ontwikkeling en instandhouding van de gedefinieerde problematiek. In dit pilotstudie wordt uitgegaan van een verklaringsmodel bestaande uit de volgende uitgangspunten.

Radicalisering verwijst naar een proces waarbij er een groeiende bereidheid is om met gewelddadige middelen politieke en religieuze doelen na te streven. Islamitische radicalisering zou in dit kader omschreven kunnen worden als het in belangrijke mate aanhangen van de salafi jihadistische ideologie. Jongeren kunnen verschillen in de fasering en mate van radicalisme, waarbij indelingen gemaakt kunnen worden zoals “licht radicaal”, “middelmatig radicaal” en “extreem radicaal”.

Bij een aanbod van ondersteuning dient rekening te worden gehouden met het bestaan van verschillende type personen die vatbaar kunnen zijn voor radicalisering: identiteitszoekers, zingevingzoekers, rechtvaardigheidszoekers en sensatiezoekers. Indien een van deze type blootgesteld wordt aan salafi jihadistische invloeden en zich aansluit bij een radicaal netwerk dan kan het radicaliseren. De meiden emigreren vaak naar het ISIS-gebied om een of meer van de volgende motieven: religieuze motieven; politieke motieven en ervaren onrecht; sociaal en cultureel isolatie, waaronder onzekerheid over de eigen identiteit en (romantische) avontuur.

Een tweede criterium van effectieve interventies is dat de interventie uitgaat van een veranderingsmodel dat een leidraad is voor een effectieve aanpak van de gedefinieerde problematiek. Hier beschrijven we een veranderingsmodel dat voor een deel afgeleid is van het verklaringsmodel. Het veranderingsmodel is gebaseerd op inzichten verkregen uit de literatuur en de methodiek DIAMANT.

Er is sprake van de-radicalisering wanneer afstand wordt genomen van het salafi jihadistisch gedachtegoed en de radicale groep (uittreding).

Willen we meiden de-radicaliseren of weerbaar maken tegen extremistische invloeden dan is het van belang om hen bewust te maken van de kwaadaardige en destructieve kenmerken van salafi jihadisme en de radicale groep. Een bewustwording van de kwaadaardige en destructieve kenmerken van ideologie en groep leidt tot ontevredenheid en kritiek dat vervolgens kan leiden tot het afstand nemen van de radicale ideologie en groep. Bij een de-radicaliseringsproces dient rekening te worden gehouden met het gegeven dat meiden zich committeren aan een radicaal geloofssysteem of groep, omdat het voordelen biedt op verschillende niveaus: pragmatisch (sociaal-economisch), ideologisch en emotioneel. Een de-radicaliseringsprogramma zal daarom het meest garant zijn voor succes als er voor de meiden alternatieven zijn voor bevrediging van materiële en immateriële behoeften op pragmatisch, ideologisch en emotioneel niveau. In de praktijk vereist dit vaak dat de familie-ondersteuner samen werkt met relevante instellingen om de banden van de jongere met een radicaal netwerk te kunnen afbreken en om hiervoor gezonde alternatieven (opleiding, werk et cetera) te bieden.

Omdat radicalen wantrouwig en vijandig zijn ten opzichte van Nederlandse instellingen en dat legitimeren op basis van het geloof is de opbouw van een vertrouwensrelatie met de geradicaliseerde lastig. Ondersteuning van de geradicaliseerde jongere in de oplossing van materiële en immateriële problemen kan mogelijk een gunstig effect hebben op de ontwikkeling van een vertrouwensrelatie.

Vergroting van weerbaarheid van de meiden kan (verdere) radicalisering voorkomen en bijdragen aan het teweegbrengen van een de-radicaliseringsproces. *Weerbaarheid* wordt gedefinieerd als de mate waarin burgers de extremistische invloeden aan de hand van cognitieve, affectieve en gedragsmatige indicatoren weerstaan en/of zich daartegen verzetten. In het kader van de toepassing van DIAMANT-plus zijn deze aspecten van weerbaarheid uitgewerkt in een aantal indicatoren (zie ook Tabel 2.2).

Hoofdstuk 3. DIAMANT-plus

DIAMANT-plus richt zich in dit pilot op geradicaliseerde meiden waar de hulpverlening relatief weinig ervaring mee heeft en waar nog geen wetenschappelijk onderbouwde methodieken voor bestaan. SIPI heeft daarom gekozen voor het toepassen van methodieken die zo veel mogelijk aansluiten bij deze doelgroep en door onderzoeken zijn onderbouwd. Het resultaat is de ontwikkeling van DIAMANT-plus dat voortbouwt op inzichten van beproefde methodieken DIAMANT en Coach je Kind.

DIAMANT wordt al jaren in Nederland toegepast op jongeren die risico lopen te radicaliseren of het criminele pad op te gaan. De effecten van DIAMANT zijn door verschillende onderzoeken onderbouwd (Feddes et al., 2015A; Feddes et al., 2013; Gielen, 2009).

DIAMANT-plus verschilt met DIAMANT in de wijze waarop de training en coaching gegeven wordt. DIAMANT is een training dat hoofdzakelijk in groepsverband aan jongeren wordt geboden. DIAMANT-plus is daarentegen een intensieve vorm van ambulante hulpverlening aan de meiden en hun ouders, waarbij een systeemaanpak in de praktijk wordt toegepast in samenwerking met betrokken instellingen.

Om de minderjarige meiden effectief te begeleiden is het betrekken van de familie belangrijk (Rabasa et al., 2010; Weggemans et al., 2015). Daarom is gekozen om elementen van Coach je Kind toe te passen, een theoretisch goed onderbouwde methodiek gericht op vermindering van opvoedonmacht van ouders met een migranten achtergrond (Aarts et al., 2013). Coach je Kind is opgenomen in de databank Effectieve Jeugdinterventies³.

De opbouw van dit hoofdstuk is als volgt. In paragraaf 3.1 wordt een beschrijving gegeven van de werkwijze en diagnostiek van DIAMANT-plus. Vervolgens wordt in paragraaf 3.2 ingegaan op de programma-doelen van DIAMANT-plus en de theoretische achtergronden hiervan. In paragraaf 3.3 wordt aan de hand van een tabel een samenvatting gegeven van de relatie tussen risicofactoren van radicalisering, de gestelde doelen van DIAMANT-plus en indicatoren van weerbaarheid. Het hoofdstuk eindigt met een samenvatting (paragraaf 3.4).

3.1 Werkwijze en diagnostiek

DIAMANT-plus opereert vanuit coaching principes en een vraaggerichte benadering (Aarts et al., 2013; Distelbrink et al., 2013). Belangrijke onderdelen van de coaching zijn empowerment en vergroting van bewustwording zoals zelfinzicht en inzicht in de sociale omgeving.

DIAMANT-plus familie-ondersteuning wordt aangeboden aan vijf minderjarige meiden waar zorgen zijn over radicalisering. Daarbij ontvangen de ouders van de meiden ook ondersteuning. De familie-ondersteuner wordt soms bijgestaan door een ondersteuner bij simpele praktische problemen.

In dit pilot heeft de familie-ondersteuner een intensief traject uitgevoerd met de gezinnen: in het begin minimaal acht uren per week per gezin; later, na negen maanden, is er minstens een keer per twee weken een face tot face contact, meestal thuis bij het gezin. Via WhatsApp en telefoon was er wekelijks contact. Het contact vond plaats door de weeks, in avonden en/of

---

³ Meer informatie over Coach je Kind is te vinden op de website van het Nederlands Jeugdinstituut (NJI), zie ook: <http://www.nji.nl/nl/Databank/Databank-Effectieve-Jeugdinterventies/Erkende-interventies/Coach-je-kind>

weekenden. De familie-ondersteuner coachte de jongere en ouders in de meeste gevallen apart en soms gezamenlijk.

Om inzicht te verkrijgen in de problematiek van de meiden teneinde deze effectief te kunnen aanpakken is juiste diagnostiek van de problematiek nodig (Hallich, 2012, Pels et al., 2009). Tijdens de begeleiding zijn daarom op verschillende momenten vragenlijsten (vooraf, tussentijds, na afronding van DIAMANT-plus) afgenomen om inzicht te verkrijgen in de mate van radicalisme en vorderingen in het behalen van beoogde doelstellingen. De familie-ondersteuner heeft vóór de start van het traject op basis van gesprekken met de meiden, ouders en instellingen en op basis van een vragenlijst vastgesteld dat alle meiden “radicaal” zijn (nulmeting). Daarnaast heeft de familie-ondersteuner vastgesteld dat er risico’s bestaan voor verdere radicalisering en rekrutering. Na zes maanden heeft een van de onderzoekers uitgebreide kwalitatieve en kwantitatieve interviews met de meiden gehouden om de vorderingen en de mate van radicalisme vast te stellen (meting 1). Hierna volgde een tussenevaluatie, waaruit bleek dat de weerbaarheid van de meiden is versterkt en mogelijk een proces op gang is gebracht van de-radicalisering. Eind december 2015 zijn door de onderzoeker weer uitgebreide interviews gehouden met drie van de vijf meiden (meting 2). De familie-ondersteuner heeft met de meiden aparte afsluitende gesprekken gevoerd om gezamenlijk de geboden ondersteuning te evalueren.

3.2 Programma-doelen van DIAMANT-plus

Het hoofddoel van DIAMANT-plus is om islamitisch geradicaliseerde jongeren te de-radicaliseren en weerbaar te maken tegen extremistische invloeden. Hiervoor wordt gewerkt aan subdoelen bij de jongere en bij de ouders.

Subdoelen gericht op de jongere

1. De jongere is ingesloten en gere-integreerd op domeinen zoals school, stage, werk, vrijetijdsbesteding en inkomen.
2. De jongere heeft een sterke en positieve (duale) identiteit, is doelgericht, heeft zelfvertrouwen en ervaart harmonie tussen religie en de moderne samenleving.
3. De jongere heeft kennis en vaardigheden met betrekking tot conflicthantering en rationele morele oordeelsvorming.
4. De jongere is bewust van de kwaadaardige en destructieve kenmerken van radicale ideologieën en groepen en neemt hier afstand van.

De eerste drie subdoelen zijn gebaseerd op de methodiek DIAMANT. De vierde subdoel is toegevoegd om processen van de-radicalisering en uittreding op gang te brengen.

Subdoelen gericht op de ouders

1. Ouders hebben handvatten om een goede band met hun adolescente kind te ontwikkelen en te onderhouden en te voorkomen dat er een kloof ontstaat.
2. Ouders zijn in staat om hun kind emotioneel en materieel te ondersteunen.
3. Ouders passen effectieve opvoedvaardigheden in overeenstemming met de eigen waarden en normen.
4. Ouders zijn in staat om samen te werken met professionele instellingen zoals school, politie en jeugdhulpinstanties in verband met voorkoming van verdere radicalisering en rekrutering van hun kind.
5. Ouders hebben basiskennis en inzicht over radicalisering en rekrutering van jongeren en hoe dit voorkomen kan worden.

De eerste drie subdoelen zijn ontleend aan Coach je Kind. Subdoel 4 en 5 zijn toegevoegd in verband met specifieke problematiek van radicalisering.

Een uitgewerkte toelichting van de subdoelen zijn beschreven in Bijlage 1: Programma DIAMANT-plus.

3.2.1 Eerst randvoorwaarden creëren

Voordat er gewerkt wordt aan de programma-doelen van DIAMANT-plus is het nodig dat de randvoorwaarden hiervoor zijn gecreëerd: een vertrouwensrelatie met de meiden en hun ouders, oplossing van hardnekkige praktische problemen binnen het gezin en opbouwen van een samenwerkingsrelatie met relevante instellingen en ouders. Daarom worden deze eerst behandeld, voordat wordt ingegaan op de subdoelen van DIAMANT-plus.

Opbouwen van een vertrouwensrelatie

De vertrouwensrelatie tussen familie-ondersteuner en de familie is nodig om goede “werkafspraken” te kunnen maken en om toegang te krijgen in de families zoals het intensief thuis kunnen bezoeken van de familie op verschillende dagen en tijdstippen (door de weeks, avonden, weekend) en om een goede inventarisatie van de problemen te krijgen. Om vertrouwen te winnen worden verschillende technieken gebruikt die voor een belangrijk deel ontleend zijn aan ervaringen met toepassing van DIAMANT en Coach je Kind, zie Tabel 3.1: Methoden om vertrouwen te verkrijgen en behouden.

Tabel 3.1: Methoden om vertrouwen te verkrijgen en behouden

Technieken om vertrouwen op te bouwen:
1. Als ‘gast’ gedragen, vermijden van traditionele aanpak van hulpverleners dat erg procedureel en bureaucratisch overkomt.
2. Er wordt (indirect) gekeken of er wantrouwen is bij ouders ten aanzien van hulpverlening en hoe dat weggenomen kan worden.
3. Gemeenschappelijke achtergronden en ervaringen delen, met name de migratieachtergrond.
4. Benadrukken dat gesprekken vertrouwelijk zijn.
5. Ondersteunen met oplossingen van praktische problemen.
6. Vertrouwen winnen van belangrijke naaste omgeving van de ouders en kinderen: andere gezinsleden, tantes, ooms, burens.
7. Aanmoediging en empowerment van familieleden.
8. Positieve benadering: hoop geven dat problemen opgelost kunnen worden.
9. Vraaggerichte benadering: heel goed luisteren naar de denkbeelden en behoeften van ouders en jongere en hen goed betrekken bij het formuleren van doelen van familie-ondersteuning. Het is een gezamenlijk project.
10. Heldere communicatie passend bij het niveau van de cliënt.
11. Eerlijkheid ervaren door cliënt: het idee dat de hulpverlener de waarheid spreekt en geen andere (slechte) bijbedoelingen heeft die niets met het gezin te maken hebben.
12. Cliënt heeft het idee dat het serieus worden genomen, bijvoorbeeld als het gaat om haar probleemvisie.
13. Toegankelijkheid van hulpverlener: inhoudelijk en pragmatisch (e-mail, WhatsApp, telefoon) is de hulpverlener goed toegankelijk voor de familie.

b. Oplossing van praktische problemen

Sommige ouders ervaren allerlei praktische problemen, vaak sociaal-economisch van aard waardoor zij mentaal onvoldoende beschikbaar zijn voor effectieve aanbod van DIAMANT-plus. Door de ouders te coachen en te *empoweren* bij de oplossing van praktische problemen wordt de draaglast verminderd en de draagkracht vergroot (Hallich, 2012; Aarts et al., 2013; Distelbrink et al., 2013). Het oplossen van praktische problemen van de meiden levert ook

een bijdrage aan re-integratie in de samenleving, bijvoorbeeld door het regelen van vervoersmiddelen (fiets/geld), computer of het spoedig regelen van een nieuwe school.

c. Samenwerkingsrelaties opbouwen met relevante instellingen en ouders

Om de meiden adequaat te kunnen begeleiden in re-integratie en insluiting in de Nederlandse samenleving is een goede samenwerking met school en andere relevante instellingen belangrijk. De familie-ondersteuner maakt bijvoorbeeld afspraken met de school om problemen zoals ongeoorloofd verzuim direct te melden aan de familie-ondersteuner. Deze samenwerking is ook belangrijk vanuit veiligheidsoverwegingen. Indien een meid niet op school zit, dan is dat een mogelijk signaal van problemen en bestaat de kans dat ze in deze periode gerekruteerd wordt om naar het ISIS-gebied te vertrekken. De familie-ondersteuner probeert een brug te slaan tussen het gezin en relevante instellingen (school, politie, jeugdhulpinstanties). In Tabel 3.2 wordt een illustratie gegeven van het belang van een goede samenwerking tussen familie-ondersteuner en relevante samenwerkingspartners. Een goede samenwerking tussen familie-ondersteuner en de ouders is belangrijk in het kader van preventie van rekrutering van de jongere, monitoring van problemen en voortgang bij de meiden.

Tabel 3.2 Illustratie belang van goede samenwerking tussen familie-ondersteuner en instanties

Een voorbeeld uit de praktijk van DIAMANT-plus. De directie van een school was de problemen van een meid zat. De meid spijbelde vaak, hield zich niet aan regels en presteerde slecht op school. De school wilde de meid van school verwijderen en zich niet meer inzetten om haar nog op school te houden.

Vanuit het oogpunt van een de-radicaliseringstheorie wordt gesteld dat een meid alternatieve bronnen moet hebben waar zij haar bevrediging van materiële en immateriële behoeften aan ontleend, zonder afhankelijk te zijn van een radicaal netwerk. Indien de meid van school wordt verwijderd dan heeft het gevolgen voor haar wat betreft bronnen voor bevrediging van materiële en immateriële behoeften. De meid zal positieve bronnen binnen het schoolkader verliezen. Ze loopt het risico om deze leegte te vullen door (meer) hechting en een versterking van commitment aan een radicaal netwerk.

De bovenstaande problematiek vraagt om een goede afstemming tussen familie-ondersteuning en school. De verwijdering van de meid van school en/of het niet tijdig regelen van een nieuwe school voor de meid kan een risicofactor zijn voor verdere radicalisering en mogelijke rekrutering. Gezamenlijke doelen van familie-ondersteuning en school zouden moeten zijn:

- Proberen de meid op school te houden.
- Indien de meid naar een andere school moet dient dit zorgvuldig te worden ingepland en afgestemd met de nieuwe school. Er moet een goede relatie en een samenwerkingsrelatie opgebouwd worden met de nieuwe school.
- De nieuwe school moet een “veilige” school zijn voor de meid met een gezond netwerk (bij voorkeur geen salafistische zuster-netwerken waar radicalen zich in bevinden) en goede begeleiding. De meid moet zich veilig en prettig voelen op de nieuwe school.
- Bij een overgang naar een nieuwe school, mag geen overgangperiode zijn waarbij de meid niet op school zit. De meid dient met andere woorden continu op school te zitten (warme overdracht).

3.2.2 Subdoelen gericht op de jongere

In het volgende worden de theoretische achtergronden van de subdoelen gericht op de jongere beschreven.

Subdoel 1: Insluiting en re-integratie van de meiden

Door de meiden in te sluiten en re-integreren wat betreft school en stage wordt gewerkt aan het verminderen van twee risicofactoren van radicalisering: relatieve deprivatie en gebrekkige zingeving (Feddes et al., 2015A; Weggemans et al. 2015; Bos et al. 2009; Doosje et al. 2013; Slootman & Tillie, 2006; Buijs et al., 2006; San, 2015). Relatieve deprivatie verwijst naar negatieve ervaringen zoals het zich gediscrimineerd voelen op grond van etnische of religieuze identiteit op school, werk en samenleving. Het kan ook gaan om de ervaring van politiek onrecht (nationaal en internationaal).

Subdoel 2: Versterking van identiteit van de meiden

Om de identiteit van de meiden te versterken wordt aandacht besteed aan de persoonlijke, etnische en religieuze identiteit, intrinsieke motivatie en kerncompetenties (Gielen, 2009; Feddes et al. 2013; Feddes et al. 2015A). Door versterking van de identiteit worden twee risicofactoren van radicalisering verminderd: de onzekerheid over de eigen identiteit en problemen met zingeving (Feddes et al. 2015A; McGilloway et al. 2015; Hogg, et al., 2013; Hogg, 2014; Bovenkerk, 2013; Doosje et al., 2013; Wessels & Dijkman, 2012; Bos et al., 2009; Slootman & Tilli, 2006).

Een gebrekkige harmonie tussen religieuze identiteit en de Nederlandse samenleving is een risicofactor voor radicalisering en rekrutering (Wessels & Dijkman, 2012; Bos et al., 2009; Slootman & Tillie, 2006). Islamitische meiden kunnen op zoek zijn naar hun religieuze identiteit, waarbij zij uit salafistische bronnen informatie halen en in conflict komen met “gangbare opvattingen en gedrag” in de Nederlandse samenleving. Dit kan ertoe leiden dat de meiden zich niet prettig voelen op school en hierdoor gaan verzuimen en van school af gaan. Daarnaast kan eenzijdige informatie over islam vanuit salafistische bronnen mogelijk leiden tot zwart-wit denken, een cognitieve afsluiting. Een jongere kan hierdoor mogelijk meer vatbaar worden voor radicale invloeden (zoals door vereenvoudiging van sociale werkelijkheid, ontwikkeling van sterke vijandbeelden, blinde loyaliteit aan radicale ideologie en groep).

Om een harmonie tussen religieuze identiteit en samenleving te vergroten worden de meiden begeleid in hun zoektocht naar islamitische identiteit waarbij een verbreding en verdieping van kennis over islam en haar geschiedenis plaatsvindt. Er wordt gebruik gemaakt van een countermethodiek, waarbij verschillende thema's vanuit verschillende (alternatieve) verhalen worden behandeld.

Subdoel 3: Vaardigheden in conflicthantering en rationele morele oordeelsvorming

Om het zelfvertrouwen te vergroten en uitsluiting en isolatie te voorkomen worden de meiden getraind in omgaan met (interculturele) conflicten. De meiden krijgen inzicht in hoe conflicten ontstaan en voorkomen kunnen worden.

Binnen de trainingen van conflicthantering en morele oordeelsvorming wordt gewerkt aan verschillende vaardigheden: reflectie, rekening houden met de belangen van anderen en andersdenkenden, empathie, perspectiefneming, analytisch denken, kritisch denken en communicatieve vaardigheden. Uit eerder onderzoek blijkt dat bij jongeren aan wie DIAMANT is aangeboden en waar empathie is bevorderd er minder gewelddadige

opvattingen bestaan (Feddes et al., 2015A). Ook blijkt dat DIAMANT het perspectiefneming van jongeren vergroot.

Radicalen hebben vaak een simplistische zwart-wit beeld over goed en kwaad in de wereld. Er is sprake van een cognitieve afsluiting, een gebrekkige flexibiliteit (Mann et al., 2015). Ze kennen weinig nuance en staan niet open voor andere ideeën. Radicalen zijn gefocust op een heilig doel (bijvoorbeeld jihad) ten koste van andere belangen zoals vrede en veiligheid (Kruglanski et al., 2014). Om de meiden intellectueel weerbaar te maken tegen extremistisch invloeden worden ze getraind in “volwassen” morele oordeelsvorming. DIAMANT-plus gaat daarbij uit van drie fasen van morele ontwikkeling die gebaseerd zijn op theoretische inzichten van Piaget en Kohlberg (Bovenkerk, 2013):

Fase 1: Pre-onconventioneel: het kind ziet de regels als van buitenaf opgelegd door ouders en andere autoriteiten.

Fase 2: Conventioneel: regels zijn geïnternaliseerd.

Fase 3: Post-conventioneel (volwassen/rationeel): regels worden beschouwd als zelfgekozen waarden en normen.

De meiden leren via een stappenplan om tot een moreel oordeelsvorming te komen horend bij fase 3. De hypothese is dat vaardigheden om zelfstandig tot een morele oordeelsvorming te komen zonder afhankelijk te zijn van loyaliteiten aan een radicale groep en emoties, leidt tot een vergroting van de weerbaarheid tegen extremistische invloeden.

Subdoel 4: Bewustwording van kwaadaardige elementen van extremistische ideologie

Uit de praktijk en diagnostiek is in dit project gebleken dat de meiden nauwelijks bewust zijn van de kwaadaardige elementen van de salafi jihadistische ideologie. Indien de meiden in radicale netwerken blijven, bestaat het risico voor een versterking van een cognitieve afsluiting en (verdere) radicalisering. Daarnaast kunnen sommige meiden door blootstelling aan propaganda, een (romantisch) avontuur aantrekkelijk vinden. Om de meiden weerbaar te maken tegen deze radicale invloeden wordt gebruik gemaakt van een countermethodiek waarbij er naast radicale verhalen ook alternatieve verhalen worden aangeboden als tegenwicht tegen verleidende en extremistische boodschappen (Upal, 2015; Schmid, 2015; Saltman & Smith, 2015). Daarbij wordt ingegaan op het bestaan van samenzweringstheorieën en appeal op romantiek (Noor, 2016; Saltman & Smith, 2015).

Het doel is om de meiden bewust te maken van kwaadaardige en destructieve kenmerken van een extremistische ideologie. Het idee hierachter is dat een bewustwording van de kwaadaardige en destructieve kenmerken van salafi jihadisme de weerbaarheid kan vergroten en een proces op gang kan brengen van (volledige) de-radicalisering en verlating van het radicale netwerk.

3.2.3 Subdoelen gericht op ouders

In het volgende wordt ingegaan op de theoretische uitgangspunten van de gestelde doelen gericht op ouders.

Subdoel 1: Verminderen van kloof tussen minderjarige meiden en hun ouders

Marokkaans-Nederlandse meiden hebben een duale identiteit waar ouders bij hun opvoeding vaak weinig rekening mee houden. De meiden zijn “Nederlands” en “Marokkaans” opgegroeid en ontwikkeld. Maar hun ouders leggen vaak eenzijdig de nadruk op de Marokkaanse identiteit wat vanuit de migratie-achtergrond te begrijpen is (Aarts et al., 2013; Distelbrink et al., 2013). De opvoeding van de ouders sluit hierdoor vaak onvoldoende aan de situatie van de meiden in Nederland.

Bij meiden kunnen identiteitsproblemen zich ontwikkelen naar aanleiding van openlijke en verborgen conflicten met ouders zoals over “westerse kleding” en contact met jongens (Hoyle et al., 2015; San, 2015). Deze conflicten kunnen in eerste instantie een proces van islamitische bewustwording versterken. De meiden krijgen de behoefte aan meer kennis over de islam en het praktiseren van het geloof. Veel meiden kunnen zich niet strikt houden aan alle islamitische regels in een westerse samenleving, bijvoorbeeld als het gaat om het aangaan van intieme relaties met jongens. Sommige meiden willen daarom als minderjarige islamitisch huwen. Indien de ouders geen toestemming geven voor een verloving, dan kunnen ze in het geheim trouwen, zonder medeweten van de ouders. Meiden kunnen hierdoor in een kwetsbare positie terecht komen, waardoor ze mogelijk radicaliseren of gerekruteerd worden.

Rekruteurs kunnen misbruik maken van de identiteitsproblemen van de meiden en de kloof die zij hebben met hun ouders. Rekruteurs kunnen ook een rol spelen in de vergroting van de kloof tussen de meiden en hun ouders.

De meiden kunnen door het trouwen met een “radicaal” in Nederland (met of zonder medeweten van ouders) of een jihadistrijder in Syrië hun identiteitsprobleem en de conflicten die zij ervaren met ouders “oplossen”.

DIAMANT-plus heeft als doel om de ontstane kloof tussen de meiden en hun ouders te overbruggen. Ouders en meiden worden bewust gemaakt van de ontstane kloof. Waar nodig bemiddelt de familie-ondersteuner (als mediator en coach) bij de ontstane conflicten tussen ouders en dochter. De meiden wordt hierbij gevraagd om de geleerde vaardigheden van conflicthantering toe te passen.

Bij dit subdoel wordt gewerkt aan het creëren van een goede band tussen ouders en hun dochter, waarbij ouders de meiden emotioneel en pragmatisch ondersteunen op verschillende aspecten: bevrediging van spirituele behoeften, identiteitsvorming, financiële middelen en oplossing van problemen gerelateerd aan school. Dit kan fungeren als een beschermende factor omdat de meiden bij hun ouders terecht kunnen voor de bevrediging van immateriële en materiële behoeften en minder afhankelijk zijn van radicale netwerken (vergelijk Noor, 2016).

Subdoel 2: Ouders ondersteunen in gebruik van effectieve opvoedstrategieën

Ouders worden ondersteund in het gebruik van effectieve opvoedstrategieën in overeenstemming met hun eigen waarden en normen (Aarts et al., 2013; Distelbrink et al., 2013). Het gaat hier om gangbare opvoedstrategieën: effectieve en positieve communicatie, complimenteren van kinderen, structuur bieden aan het kind, inzicht in eigen opvoedvisie en duale identiteit van het kind, grenzen stellen en toezicht houden. De toepassing hiervan kan leiden tot een betere relatie en communicatie tussen de ouders en dochter.

Subdoel 3: Ouders zijn in staat samen te werken met instellingen

Een goede samenwerking tussen ouders en instellingen is belangrijk om (verdere) radicalisering en rekrutering te voorkomen. Het is bijvoorbeeld belangrijk dat zodra een meid niet op school is, de ouders direct door de directie worden benaderd om navraag te doen waarom zij niet op school is. Het risico bestaat dat een meid tijdens schooltijd gerekruteerd wordt om naar het ISIS-gebied te vertrekken. Indien ouders en/of school ongerust zijn dat de meid mogelijk aan het vertrekken is naar het ISIS-gebied dan dienen ze direct de politie en jeugdhulpinstanties in te schakelen.

Migrantenouders zijn vaak wantrouwend tegenover professionele hulpverlening en zijn weinig vaardig in benutting van ondersteuning van hulpverlening. De ouderbetrokkenheid

met betrekking tot school is vaak laag. DIAMANT-plus empowered ouders om samen te werken met instellingen en om de ouderbetrokkenheid op school te vergroten.

Subdoel 4: Vergroten van kennis van ouders over radicalisering van jongeren

Migrantenouders hebben vaak onvoldoende kennis over radicaliseringsprocessen van jongeren en hoe rekruteurs te werk gaan. Ze hebben vaak niet in de gaten dat hun dochter aan het radicaliseren is (San, 2015). DIAMANT-plus geeft ouders voorlichting over radicalisering en rekrutering om hen bewust te maken van de gevaren van radicale netwerken en welke rol zij hierin kunnen spelen.

3.3 Opbouw van DIAMANT-plus

De DIAMANT-plus familie-ondersteuning heeft gewerkt aan de eerder beschreven subdoelen gericht op de jongeren en ouders. De opbouw van het programma is gebaseerd op het gegeven dat in verschillende fasen verschillende (dringende) problemen zich voordeden, waardoor er gewerkt moest worden aan verschillende subdoelen. In de praktijk leidde dit tot een fasering van een programma, waarbij in bepaalde fasen meer gewerkt dient te worden aan bepaalde doelen, dan in een andere fasen (zie Tabel 3.3). Afhankelijk van de situatie en behoeften van het gezin kunnen bepaalde doelen in een bepaalde coachingsfase belangrijker zijn dan in een andere fase.

DIAMANT-plus familie-ondersteuning is in dit pilot toegepast op multi-probleemgezinnen. Kenmerken van multi-probleemgezinnen zijn:

- Lage redzaamheid van ouders; ouders zijn ongeletterd of laaggeschoold, ze spreken de taal onvoldoende en zijn daarom afhankelijk van anderen.
- Leerproces verloopt langzaam; ouders leren vooral via praktijkervaringen en beeldende communicatie. Duidelijke communicatie en veel herhaling zijn belangrijk.
- Langdurig sociaal-economische problemen: te laag inkomen in het gezin, schulden, armoede en een ongunstige woon- en leefsituatie (weinig woonruimte, gebrek aan meubilair en apparaten (computer, wasmachine et cetera)).
- Een combinatie van verschillende problemen: psychische en lichamelijke gezondheidsproblemen, gedragsproblemen van kinderen op school, justitiële problemen, verslavingsproblematiek, geen zinvolle dagbesteding voor meerderjarige kinderen.
- Negatieve denkbeelden over hulpverlening: weinig geloof dat hulpverlening kan ondersteunen om de situatie te verbeteren; ouders zijn bezorgd dat hulpverlening de kinderen uit huis plaatsen.

DIAMANT-plus wordt op basis van de praktijkervaringen van dit pilot ingedeeld in vier fasen:

Fase 1: Verkenning van problematiek en scheppen van randvoorwaarden.

Fase 2: Empowerment en opvoeding van meiden en ouders.

Fase 3: Morele oordeelsvorming en countermethodiek.

Fase 4: Afronding en nazorg.

Tabel 3.3 Programma DIAMANT-plus familie-ondersteuning naar fasering en subdoelen

Subdoelen DIAMANT-plus	Fasering			
	Fase 1 Verkenning en creëren van randvoorwaarden (2-4 maanden)	Fase 2 Empowerment en opvoeding (4 maanden)	Fase 3 Morele oordeelsvorming en countermethodiek (3 maanden)	Fase 4 Afronding, evaluatie en nazorg (1 maand)
A. Subdoelen gericht op jongeren				
1. Insluiting en re-integratie.				
2. 1 Versterking van identiteit. Wie ben ik? Wat wil ik? Wat kan ik?				
2.2 Harmonie tussen religieuze identiteit en moderne samenleving.				
3.1. Competenties in conflicthantering.				
3.2. Competenties in rationele morele oordeelsvorming.				
4. Vergroting van bewustwording over kwaadaardige en destructieve kenmerken van radicale ideologie en groep.				
B. Subdoelen gericht op ouders				
1. Overbruggen van kloof tussen jongere en ouders.				
2. Ouders maken gebruik van effectieve opvoedstrategieën in overeenstemming met eigen waarden en normen.				
3. Ouders zijn in staat om samen te werken met instellingen bij voorkoming van radicalisering of rekrutering.				
4. Ouders hebben inzicht in radicaliseringsprocessen van jongeren.				

Toelichting van kleuren

Donkergrijs: doelstelling is erg belangrijk in deze fase. Er wordt veel tijd aan besteed.

Lichtgrijs: doelstelling is belangrijk in deze fase vanwege dringende problemen of omdat de praktijksituatie geschikt is om te werken aan betreffende doel. Er wordt licht tot matig tijd aan besteed.

Wit: doelstelling is niet belangrijk in deze fase. Er wordt geen of nauwelijks tijd aan besteed.

Fase 1: Verkennen van problematiek en scheppen van randvoorwaarden (2-4 maanden)

In deze fase vindt een verkenning plaats van de problematiek van de meiden en hun ouders en wordt er gewerkt aan het scheppen van randvoorwaarden voor effectieve familie-ondersteuning: vertrouwensrelatie, oplossing van praktische problemen (zoals schulden, inkomen) en opbouwen van samenwerkingsrelatie met ouders en instellingen.

Voor het vaststellen van de problematiek van de meiden worden verschillende bronnen gebruikt: gesprekken met ouders en de meiden, gesprekken met betrokken hulpverlener, informatie verkregen door afname van vragenlijst bij de meiden. Op basis van de verkregen informatie wordt een analyse gemaakt van de problematiek van de meiden en ouders en worden doelen vastgesteld waaraan gewerkt dient te worden.

In fase 1 wordt bij de meiden en ouders in lichte of matige mate gewerkt aan verschillende subdoelen, afhankelijk van de situatie en behoeften die op dat moment spelen. Indien bijvoorbeeld de relatie tussen een meid en school ernstig verstoord is en er veel conflicten zijn, dan wordt de meid getraind in conflicthantering met betrekking tot school. Voordat de meid naar school gaat om het conflict met haar docent of directeur te bespreken is ze getraind

in de vaardigheden tot conflicthantering. De meid kan op deze manier direct in de praktijk toepassen wat ze net geleerd heeft. De familie-ondersteuner monitort en begeleidt dit proces.

In principe kan er in fase 1 in lichte of matige mate gewerkt worden aan de volgende subdoelen bij de meiden: insluiting en re-integratie, versterking van identiteit, harmonisering van de religieuze identiteit met de Nederlandse samenleving en vaardigheden in conflicthantering. Bij de ouders kan in lichte vorm gewerkt worden aan alle subdoelen. Soms is het nodig dat de familie-ondersteuner monitort en extra observaties maakt om te onderzoeken in hoeverre er gewerkt wordt aan de gemaakte afspraken of om een beter beeld te verkrijgen van de problematiek van de meiden en ouders. Dit geldt bijvoorbeeld voor situaties waarbij de familie-ondersteuner tegenstrijdige informatie ontvangt van school en het gezin. De meiden en de ouders leggen bijvoorbeeld de verzuimproblemen bij de school. Door monitoring en observaties komt de familie-ondersteuner er (ook) achter dat er ook problemen liggen bij de meid en ouders en confronteert hen hiermee (bijvoorbeeld de meid zegt telefonisch dat ze op school is, terwijl de familie-ondersteuner op dat moment constateert dat ze niet op school zit).

Fase 2: Empowerment en opvoeding (4 maanden)

In fase 2 zijn er voldoende randvoorwaarden gecreëerd om effectief te kunnen werken aan bepaalde subdoelen. De bedoeling nu is om bij de meiden intensief te werken aan insluiting en re-integratie, versterking van identiteit, harmonie tussen religieuze identiteit en samenleving, en competenties in conflicthantering. In fase 2 kan in principe in lichte of matige mate aandacht besteed worden aan morele oordeelsvorming en aan een nieuw toegevoegde doel aan DIAMANT: vergroting van bewustwording van kwaadaardige en destructieve kenmerken van een extremistisch ideologie en groep.

Bij de ouders wordt er intensief gewerkt aan het reduceren van de kloof tussen ouders en jongere, het gebruik van effectieve opvoedstrategieën en vergroting van vaardigheden en bereidheid van ouders tot samenwerking met relevante instellingen in het kader van de-radicalisering en voorkoming van rekrutering. Daarnaast wordt gewerkt aan de vergroting van inzicht van ouders in radicaliseringsprocessen en rekruteringstactieken van radicalen.

Fase 3: Morele oordeelsvorming en countermethodiek (3 maanden)

In fase 3 ontvangen de meiden een intensieve training in rationele morele oordeelsvorming en de toepassing van de countermethodiek. De countermethodiek omvat het prikkelen van de meiden aan de hand van opdrachten om een gevarieerd beeld te verkrijgen over verschillende islamitische stromingen en om een simpel zwart-wit denken (kenmerk van radicalen) te vermijden. De countermethodiek wordt toegepast ten behoeve van vergroting van bewustwording van de kwaadaardige en destructieve kenmerken van salafi jihadisme en op (verdere) harmonisering van religieuze identiteit en samenleving.

In principe wordt in lichte of matige vorm gewerkt aan de andere doelen van DIAMANT-plus, voor zover deze relevant zijn. Bij de ouders kan in lichte of matige mate gewerkt worden aan alle andere subdoelen.

Fase 4: Afronding en nazorg (1 maand)

In fase 4 vindt afronding plaats bestaande uit een evaluatiegesprek met de meiden, hun ouders en nazorg.

3.3 Verhouding tussen gestelde doelstellingen en weerbaarheid

In Hoofdstuk 2 zijn de risicofactoren van radicalisering en weerbaarheidsfactoren aan bod gekomen. In Tabel 3.4 is een overzicht gegeven van de relaties tussen de risicofactoren van radicalisering, de gestelde doelen en de weerbaarheidsindicatoren waar DIAMANT- plus zich op richt.

Tabel 3.4 Risicofactoren van radicalisering, doelstellingen van DIAMANT-plus en weerbaarheidsindicatoren.

Risicofactoren van radicalisering/ probleemsituatie	Vergroten weerbaarheid door werken aan volgende doelen:	Indicatoren van weerbaarheid
Relatieve deprivatie (negatieve emoties) Gebrek aan zingeving (zoektocht)	Insluiting en re-integratie: School Stage/werk Vrijtijdbesteding Inkomen	- Zelfvertrouwen - Institutioneel vertrouwen - Positieve i.p.v. negatieve emoties - Zingeving/doelgerichtheid
Identiteitsprobleem Gebrek aan zingeving (zoektocht)	Versterking identiteit: Wie ben ik? Wat wil ik? Wat kan ik?	-Zelfvertrouwen -Institutioneel vertrouwen -Positieve i.p.v. negatieve emoties -Zingeving/doelgerichtheid
Behoeftte cognitieve afsluiting Zwart-wit denken	Relevante competenties: Rationale morele oordeelsvorming Conflicthantering Sociale vaardigheden	- Zelfvertrouwen - Institutioneel vertrouwen - Nuance i.p.v. zwart-wit denken (cognitieve afsluiting) - Zelfstandig en kritisch denkvermogen - Vaardigheden in conflicthantering
Eenzijdige ideologische aanbod vanuit (salafisme/salafi jihadisme) Cognitieve afsluiting	Bekend met verscheidenheid en alternatieve religieuze bronnen en identiteit Omgaan met gematigden	- Nuance i.p.v. zwart-wit denken (cognitieve afsluiting) - Zelfstandig en kritisch denkvermogen - Zingeving/doelgerichtheid - Institutioneel vertrouwen
Geen of weinig besef van kwaadaardige en destructieve kenmerken van radicale geloof en groep	Besef van kwaadaardige elementen van radicale geloof en groep en rekruteringsstechnieken	-Nuance i.p.v. zwart-wit denken (cognitieve afsluiting) - Institutioneel vertrouwen - Zelfstandig en kritisch denkvermogen
Kloof tussen dochter en ouders	Reduceren van kloof tussen dochter en ouders	- Goede band tussen dochter en ouders.

3.4 Samenvatting

DIAMANT-plus is een weerbaarheid- en een de-radicaliseringsprogramma, dat voortbouwt op elementen van DIAMANT en Coach je Kind. Daarbij zijn nog enkele subdoelen toegevoegd. Binnen DIAMANT-plus kan onderscheid worden gemaakt tussen subdoelen gericht op de jongere en subdoelen gericht op ouders. DIAMANT-plus werkt eerst aan het scheppen van randvoorwaarden: opbouwen van een vertrouwensrelatie, het oplossen van praktische problemen en een samenwerkingsrelatie met instellingen en ouders. Daarna wordt er intensiever gewerkt aan de subdoelen gericht op de jongeren en ouders.

Subdoelen gericht op de jongeren

DIAMANT-plus werkt aan subdoelen gericht op jongeren die ontleend zijn aan DIAMANT. Na een tussenevaluatie van de interventie werd een subdoel toegevoegd. De subdoelen gericht op de jongeren zijn:

1. De jongere is ingesloten en gere-integreerd op relevante domeinen zoals school, stage, werk, vrijetijdsbesteding en inkomen.

2. De jongere heeft een sterke en positieve (duale) identiteit, is doelgericht, heeft zelfvertrouwen en ervaart harmonie tussen religie en de moderne samenleving.
3. De jongere heeft kennis en vaardigheden met betrekking tot conflicthantering en rationele morele oordeelsvorming.
4. De jongere is zich bewust van de kwaadaardige en destructieve kenmerken van radicale ideologieën en groepen en neemt hier afstand van (nieuwe subdoel).

Als deze subdoelen zijn behaald dan kan het leiden tot een vermindering van de volgende risicofactoren van radicalisering: ervaring van relatieve deprivatie (onrecht/discriminatie); isolatie en uitsluiting; problemen met zingeving en motivatie; problemen met identiteit (onzekerheid over sociale en persoonlijke identiteit); gebrekkige harmonie tussen religieuze identiteit en Nederlandse samenleving; (behoefte aan een) cognitieve afsluiting (simpel zwart-wit denken; behoefte aan triggers van (romantisch) avontuur).

Subdoelen gericht op de ouders

DIAMANT-plus werkt aan subdoelen gericht op ouders die ontleend zijn aan Coach je Kind. Er zijn hierbij twee subdoelen toegevoegd die specifiek ingaan op radicaliseringsproblematiek. De subdoelen gericht op ouders zijn het volgende:

1. Ouders hebben handvatten om een goede band met hun adolescente kind te ontwikkelen en te onderhouden en te voorkomen dat er een kloof ontstaat.
2. Ouders zijn in staat om hun kind emotioneel en materieel te ondersteunen.
3. Ouders passen effectieve opvoedvaardigheden toe in overeenstemming met de eigen waarden en normen.
4. Ouders zijn in staat om samen te werken met professionele instellingen zoals school, politie en jeugdhulpinstanties in verband met voorkoming van verdere radicalisering en rekrutering van hun kind (nieuwe subdoel).
5. Ouders hebben basiskennis en inzicht over radicalisering en rekrutering van jongeren en over hoe dit voorkomen kan worden (nieuwe subdoel).

Het behalen van deze subdoelen kan leiden tot een vermindering van de volgende risicofactoren van radicalisering en rekrutering: de opvoedonmacht van ouders, de kloof tussen ouders en kind; gebrekkige emotionele en materiële steun van ouders voor hun minderjarige kind en gebrek aan kennis van ouders over (de gevaren van) radicalisering en rekrutering.

Uitgangspunt van DIAMANT-plus is dat het behalen van alle subdoelen gepaard gaat met de-radicalisering en vergroting van weerbaarheid tegen extremistische invloeden.

Bovenstaande programma-doelen worden in principe gedurende twaalf maanden toegepast, waarbij de volgende fasen zijn onderscheiden:

Fase 1: Verkenning van problematiek en scheppen van randvoorwaarden (2-4 maanden).

Fase 2: Empowerment van meiden en ouders en opvoeding (4 maanden).

Fase 3: Morele oordeelsvorming en countermethodiek (3 maanden).

Fase 4: Afronding en nazorg (1 maand).

Hoofdstuk 4. Behaalde doelstellingen van DIAMANT-plus

In dit hoofdstuk wordt ingegaan op de behaalde resultaten van DIAMANT-plus. In paragrafen 4.1 en 4.2 wordt eerst een reconstructie gegeven van de probleemsituatie van de meiden en hun ouders vóór de start van DIAMANT-plus familie-ondersteuning. Vervolgens komen de behaalde subdoelen van familie-ondersteuning aan bod (paragraaf 4.3). Tenslotte wordt in paragraaf 4.4 een samenvatting gegeven.

4.1 Reconstructie van probleemsituatie van meiden

De meiden hebben een leeftijd behorend bij de adolescentiefase (puberteit). Vier meiden zijn 16 jaar oud en één meid is 17 jaar oud. Alle vijf meiden zijn in Nederland geboren en opgegroeid. Ze hebben een Marokkaans-Amazigh achtergrond (ouders zijn Berbers en afkomstig uit Noord-Marokko). De meiden volgen een opleiding op het niveau van vmbo (3 van de 5) en middelbaar beroepsonderwijs (2 van de 5).

4.1.1 Type meiden wat betreft hun islamitische identiteit

Alle meiden lijken in veel opzichten op de categorie “naïevelingen” zoals omschreven in de KIS-publicatie (Noor, 2016). De meiden zijn politiek en theologisch niet of nauwelijks onderlegd in het salafi jihadisme. Uit de gesprekken met de meiden blijkt dat ze inhoudelijk niet op de hoogte zijn van de uitgangspunten van het salafi jihadisme. Ze weten weinig over jihad en tawhied vanuit het perspectief van salafi jihadististen. De meiden verrichten geen takfier (verkettering) op overheden van islamitische landen en islamitische geleerden. Bijna alle meiden hebben respect voor salafistische prominente islamitische Schriftgeleerden. Enkele meiden lezen of luisteren naar willekeurige fragmenten en boodschappen van radicale predikers zoals Anwar Awlaki en Nederlandstalige salafistische predikers. De nadruk in het geloof ligt op praktijk en gehoorzaamheid. De meiden hebben geen kennis over de geschiedenis van het conflict in Syrië.

Het gegeven dat deze meiden politiek en theologisch niet of nauwelijks onderlegd zijn in het salafi jihadisme is gezien hun jonge leeftijd begrijpelijk. De meiden zijn in hun islamitische identiteit nog in ontwikkeling om een relatief “sterke basis” te ontwikkelen. Gezien het netwerk waarin ze zich begaven, dat salafistisch en salafi jihadistisch is, kunnen zij zich in hun identiteit sterker ontwikkelen zowel richting salafisme in het algemeen als salafi jihadisme.

Alle meiden hebben in hun jeugd niet of onvoldoende les gehad in Arabisch en Koran. De meeste meiden (3 van de 5) kunnen dan ook geen Arabisch lezen. Twee van de vijf meiden kunnen wel beperkt Arabisch lezen.

Er is variatie in hoeverre de meiden zich in een bepaalde richting qua geloof hebben ontwikkeld, net voordat ze DIAMANT-plus familie-ondersteuning ontvingen. Het beeld dat uit het onderzoek naar voren komt is dat twee van de vijf meiden, (resp01 en resp02) een redelijke basis in het geloof hebben ontwikkeld en gezien hun leeftijd “veel weten” over de islam. Zij zijn salafistisch georiënteerd, standvastig en redelijk stabiel in het geloof. Zij houden zich goed aan islamitische regels zoals bidden. Twee andere meiden, (resp03 en resp04) hebben nog geen duidelijke basis en zijn niet standvastig en stabiel in hun geloof. Ze worden beïnvloed door zowel het salafisme als salafi jihadisme en hebben nog geen duidelijk richting hierin ontwikkeld. Zij kunnen op elk moment elke kant op. Het lukt deze meiden niet om dagelijks en (redelijk) op tijd te bidden.

Tenslotte is er een meid (resp05) die wat betreft islamitische geloof in vergelijking met de andere meiden het minst weet over de islam. Ze lijkt het rustig aan te pakken wat betreft haar islamitische identiteitsontwikkeling en is hierin vooral praktisch gericht. Daar waar het nodig

is om in de islam te verdiepen doet ze dat in beperkte mate in vergelijking met de andere vier meiden. Net als resp03 en resp04 houdt resp05 zich wisselvallig aan de gebedsvorschriften.

4.1.2 Vijandigheid en wantrouwen ten opzichte van Nederlandse instituten

Uit het onderzoek komt naar voren dat alle meiden vóór de start van familie-ondersteuning vijandig en wantrouwig waren tegenover Nederlandse sociale instituten. De vijandigheid en wantrouwen van de meiden was een reactie op persoonlijke ervaring van discriminatie en onrecht door onderwijsinstellingen, hulpverleningsinstelling en politie. De meiden verdedigden hun geloof en identiteit en verklaren de ervaren “vijandigheid” en “onbegrip” van de school, politie en hulpverlening ten opzichte van islamitisch meiden op basis van religieuze argumenten. De school, het onderwijspersoneel en politie zijn kuffar (ongelovigen), die strijden tegen de islam. De kuffar school wil de “ware islam” bestrijden en ervoor zorgen dat de meiden van de religie afdwalen.

Vier van de vijf meiden zien het dragen van de khimar (sluier dat bovenlichaam en handen bedekt) en niqaab (hoofddoek dat gezicht bedekt behalve de ogen) en het zich strikt houden aan bidtijden als een uiting van de “zuivere islam”. Ze willen een khimar en niqaab dragen en op tijd kunnen bidden tijdens pauzes op school. Nederlandse instituten zoals scholen willen dit tegenhouden en de meiden laten afdwalen naar kufr (ongeloof). Enkele meiden erkennen de leerplicht niet en beschouwen het als een onderdeel van de kuffar en jahilliya (onwetende/goddeloze) maatschappij.

De familie-ondersteuner met een islamitisch achtergrond werd vóór de start van de familie-ondersteuning door twee van de vijf meiden niet vertrouwd en gezien als een verlengstuk van de “kuffar” overheidsinstellingen en samenleving. Twee meiden hadden er weinig vertrouwen in dat DIAMANT-plus hen persoonlijk kan helpen met de problemen op school en thuis. Zodra het vertrouwen wel toenam in de familie-ondersteuner met een islamitisch achtergrond, begonnen ze met pogingen tot het “bekeren” van de familie-ondersteuner naar het “ware geloof”.

4.1.3 Motieven om naar Syrië te gaan

Alle meiden voelden zich vóór de start van DIAMANT-plus niet thuis in Nederland. Volgens vier van de vijf meiden willen zij indien mogelijk verhuizen naar een islamitisch land, waar zij hun geloof beter kunnen praktiseren. In het volgende wordt ingegaan op de ervaringen van de meiden met hun eerdere (mogelijke) reis naar Syrië.

Volgens twee van de vijf meiden waren ze in het verleden van plan om naar Syrië te vertrekken en zijn ze om deze reden tegengehouden door politiediensten. Resp01 vertelt dat ze erin gesluisd is door een ronselaarsnetwerk (dat voor een deel bestaat uit oud kennissen die in Syrië zijn) en tenslotte onder druk werd gezet om naar Syrië te vertrekken. Resp01 voelde zich op school en in Nederland niet prettig omdat ze gediscrimineerd en uitgesloten voelde. Ze mocht haar geloof niet praktiseren zoals ze dat precies zou willen (het dragen van niqaab, op tijd bidden et cetera). Het ronselnetwerk probeerde haar te overtuigen om naar Syrië te vertrekken. De ouders merkten tijdig op dat hun dochter in gedrag en mimiek veranderde. Ze kregen de indruk dat hun dochter emotioneel bezig was om afscheid te nemen van haar familie en naar Syrië wilde vertrekken. De ouders van resp01 hebben de politie ingelicht, waardoor zij tijdig is tegengehouden. Door deze gebeurtenissen is resp01 onzeker geworden over haar persoonlijke en collectieve identiteit.

Rep03 wilde samen met een islamitische zuster en haar man vertrekken naar Syrië om daar te trouwen met een Nederlands Marokkaanse Mujahid (islamitische strijder) en humanitaire hulp

bieden. Aan resp03 waren beelden vertoond over het lot van Syriërs, met name van de kinderen (vaak zonder vader of moeder). Ze is onder de indruk geraakt van het leed van de Syrische kinderen en vluchtelingen. Ze wil graag iets betekenen voor de oorlogskinderen door activiteiten voor hen te organiseren waarmee de pijn van de oorlog wordt verzacht. Net als resp01 voelde resp03 zich in Nederland belemmerd om haar islamitische identiteit te praktiseren. Ze had binnen haar netwerk de ultieme wens uitgesproken om naar Syrië te gaan om iets te kunnen betekenen voor moslimkinderen die slachtoffer zijn van het oorlogsgeweld dat gepleegd is door de kuffar (ongelovigen). Hierna werden voor resp03 geld en transport geregeld om te kunnen afreizen. Volgens resp03 is haar zelfvertrouwen aangetast nadat ze is tegengehouden door de politie en geconfronteerd werd met haar gedrag door haar familie. Ze ging twijfelen of datgene wat ze deed wel goed was.

Volgens drie van de vijf meiden hadden zij geen plannen om naar Syrië te gaan. Volgens twee hiervan (resp02 en resp05) werden ze ten onrechte tijdens een verblijf bij vrienden opgepakt en verdacht van een mogelijke planning van een reis naar Syrië.

Volgens resp04 waren er zorgen bij instellingen over radicalisering en een mogelijk uitreis naar het ISIS-gebied. Resp04 heeft de indruk dat de school en instellingen denken dat ze radicaal is omdat ze de khimar draagt en veel bezig is met het geloof. Ze voelt zich niet gekend en gediscrimineerd op school. Volgens resp04 werd ze wel benaderd door een Marokkaans Nederlandse jongen uit Syrië die met haar wilde trouwen. Hij probeerde haar te overtuigen om de ongelovige (kufir) samenleving te verlaten en te emigreren naar de islamitisch kalifaat. Resp04 vertelt dat ze het contact met hem verbroken heeft, omdat ze hem te radicaal vond in zijn opvattingen en niet vertrouwde.

4.1.4 Risicofactoren van radicalisering

In deze paragraaf wordt een beeld gegeven van de achtergronden en mogelijke risicofactoren van radicalisering en rekrutering van de meiden. Er wordt ingegaan op invloeden van mogelijk radicale (zuster) netwerken, relatieve deprivatie, problemen in de identiteit en zingeving en de behoefte aan een (romantisch) avontuur.

Zusternetwerken

Uit de pilotstudie komt een beeld naar voren dat de meiden in belangrijke mate hun identiteitsontwikkeling, kennisvergaring over islam, ontspanning, sociale emotionele steun en vriendschap ontleen aan het contact met islamitische zusternetwerken en broeders. Resp03 vertelt bijvoorbeeld dat ze kennisvergaring over islam en gezelligheid ontvangt binnen het zuster-netwerk:

Ik werd bewust over islam door het internet, maar ook door zusters waar ik mee omging. Ik heb twee boezemvriendinnen. We gingen samen naar de moskee en vaak uit eten. We deden High Tea bij andere mensen thuis. De High Tea deden we bij een islamitische zuster. Maar zij is nu naar Syrië gegaan. Dat had ik niet van haar verwacht. Maar goed. We hadden het gezellig op de High Tea dagen. We gingen kletsen over bepaalde onderwerpen. Het was gewoon een meisjesdag. Ik had heel veel zusters in het geloof.

De meeste meiden communiceren vaak met elkaar via WhatsApp en internet om meer kennis te vergaren en het geloof te versterken. Resp04 vertelt hier het volgende over:

Mijn band met islamitische vriendinnen is gewoon goed. We helpen elkaar in onze godsdienst. Godsdienst is voor onze een hoofdthema. Het is erg belangrijk voor ons. Ik heb door mijn vriendinnen meer kennis gekregen over de islam. WhatsApp is het meest wat we gebruiken.

We zenden elkaar informatie over de islam. We hebben een groep gemaakt van zusters. Dan zetten we hadith in de WhatsApp. Het gaat in de WhatsApp om het versterken van ons geloof.

Volgens de familie-ondersteuner blijkt uit ervaringen en observaties dat de meiden zich begeven in zustersnetwerken door heel Nederland. Er is geen zicht wat de meiden allemaal doen in die netwerken en in hoeverre daar rekruteurs rondlopen. Naast de zustersnetwerken hebben alle meiden kennissen en oud vriendinnen die in Syrië zijn. Van bijna alle meiden is een latere fase van dit onderzoek bekend geworden dat ze een geheime (intieme) relatie hebben. De familie-ondersteuner maakte zich zorgen over een mogelijke rekrutering van deze meiden door radicalen vanuit de zustersnetwerken en netwerken uit Syrië. Het ideaal is als de meiden de banden met zusters-netwerken verbreken en vervangen met gezondere netwerken, zeker als bekend is dat daar radicalen rondlopen om hen te rekruteren.

Ervaring van relatieve deprivatie

Uit de gesprekken met de meiden, hun ouders en familie-ondersteuners blijkt dat de meiden relatieve deprivatie (onrecht en discriminatie) ervaren. Het gaat om de eigen ervaringen van meiden met school, politie, hulpverlening en ouders. De relatieve deprivatie is verbonden met het label en stigma van “radicaal zijn” en anders behandeld worden vanwege het dragen van islamitische kleding. Om de relatieve deprivatie te begrijpen is het belangrijk om eerst in te gaan op de betekenis van de islamitische kledingdracht voor de meiden.

Betekenis van khimar en niqaab voor de meiden

De islamitische kledingdracht is een belangrijke symboliek van de meiden om hun identiteit tot uitdrukking te brengen. De islamitische kleding geeft hun rust en kracht. Zoals eerder behandeld is, de meiden zien het dragen van khimar en niqaab als een van de ultieme daden van geloof in God en als “iets heel moois”. Als je de khimar en niqaab draagt, dan ben je in een vergevorderd stadium en ben je “echt goed islamitisch bezig”. De meiden dragen een khimar of jilbaab (lange sluier dat boven- en onderlichaam bedekt, behalve het gezicht) en willen graag ook de niqaab kunnen dragen. Voor vier van de vijf meiden is het dragen van de niqaab een diepe wens om hun islamitische identiteit mee tot uitdrukking te brengen. Het dragen van de khimar en niqaab is een methode om het plegen van zondes te voorkomen, om zich te weren tegen “morele verdorvenheid”, tegen mannen die hen aankijken en aanspreken. Binnen het zustersnetwerk en WhatsApp groepen moedigen de meiden elkaar aan om de islamitische kleding aan te trekken en zich kuis te gedragen zoals de islam dat voorschrijft. Het dragen van niqaab kan leiden tot de bevrijding van de vrouw, omdat ze God centraal stelt en niet materiële zaken. De meiden ervaren een landelijk verbod op niqaab als onrecht en een onderdrukking van islamitische vrouwen. Resp04 vertelt:

Meisjes mogen wel in een korte rok lopen, tegen hen wordt niets gezegd. Maar islamitisch meisjes mogen niet in een niqaab lopen op school. Dat maakt mij erg boos. Als meisjes zich halfnaakt mogen kleden, dan moeten meisjes ook vrij zijn om een niqaab te dragen. Ik hoop dat er geen landelijk verbod komt.

Bijna alle meiden hebben hun moment(en) gehad waarin ze een nieuwe draai willen geven aan hun islamitische identiteit door het dragen van de niqaab. Ze willen de islam zo zuiver mogelijk belijden zoals God dat heeft voorgeschreven. Op het moment dat de meiden de niqaab dragen symboliseert dat voor hen een nieuwe fase in hun islamitische identiteitsontwikkeling. Hierna worden ze in de praktijk van school en straat geconfronteerd met negatieve reacties en het label “radicaal”.

Problemen op school

Uit de gesprekken met de meiden, hun ouders en familie-ondersteuner blijkt dat de meiden zich onbegrepen en gediscrimineerd voelden door de school vanwege het praktiseren van hun islamitische identiteit. De meiden ervoeren vier problemen op school:

- ze werden gehinderd om hun islamitische identiteit te praktiseren zoals zij dat zelf wilden;
- ze werden anders behandeld dan andere niet-moslim en moslimmeiden;
- ze voelden zich gelabeld als “radicaal”, gestigmatiseerd en continu in de gaten gehouden vanuit het oogpunt van radicalisering;
- vanwege ongeoorloofd verzuim en gedrag waren er conflicten met school en werd de leerplichtambtenaar ingeschakeld.

Hindernissen om islamitische identiteit te kunnen praktiseren — Volgens bijna alle meiden (4 van de 5) kregen ze onvoldoende ruimte om hun islamitische identiteit te praktiseren op school zoals zij dat willen. De meiden wilden een khimar, niqaab en zwarte handschoenen kunnen dragen. Ze vonden het ook belangrijk om te kunnen bidden op school. Andere discussiepunten met school waren: dat de meiden niet willen zitten naast een jongen, geen hand willen geven aan een mannelijk leerkracht en niet mee willen doen met gymnastiek. De school had regels omtrent deze zaken, waar de meiden zich niet altijd aan hielden, waardoor er conflicten ontstonden.

De meiden proberen conflicten met school te ontlopen door geen niqaab te dragen op school. Enkele meiden dragen weleens een niqaab tot aan de deur van de school. Voordat ze de school binnengaan doen zij de niqaab af. Zodra ze de school verlaten doen ze de niqaab weer aan. De meiden ervoeren thuis ook kritiek van de ouders over het dragen van de niqaab. De ouders betwisten dat het dragen van een niqaab een islamitische verplichting is en maken zich zorgen dat het dragen van de niqaab leidt tot het etiket “radicaal”. De ouders willen niet dat hun dochter een niqaab draagt. De meiden die de niqaab of khimar dragen worden persoonlijk aangevallen door mensen op straat, zoals door spugen en scheldpartijen.

Anders behandeld — Uit de gesprekken met alle meiden, hun ouders en coach blijkt dat de meiden zich anders behandeld voelen door Nederlandse instituten (school, politie en hulpverlening) vanwege hun islamitische uitingen (hoofdoek, khimar en jilbaab) en het etiket “radicaal” dat op hen geplakt is. Sinds het dragen van een hoofdoek, de khimar of niqaab voelen vier meiden zich anders behandeld op school. De meiden ervaren dat het onderwijs en het ondersteunend personeel afstandelijker en vijandiger zijn geworden in vergelijking met het verleden. De meiden merken vreemde blikken op van het onderwijspersoneel en minder aandacht in de klas. Twee meiden hebben benadrukt dat zij “negatieve” opmerkingen kregen van de school over het dragen van khimar, zoals: “is het niet te warm in die kleding”, “ben je uitgehuwelijkt?”. De meiden reageerden verbaasd en voelden zich onbegrepen en gekwetst. Ze vinden het ongepast dat er zulke opmerkingen gemaakt worden.

Last van label “radicaal” — Alle meiden hebben de ervaring dat zij door onderwijsinstelling politie en hulpverleningsinstellingen als een “radicaal” worden behandeld. Ze voelen zich continu in de gaten gehouden. Er wordt volgens de meiden wat betreft het label “radicaal” over hen gepraat en niet met hen. De mening en ervaringen van de meiden worden niet serieus genomen, aldus de meiden. De meiden voelen zich onbegrepen als het gaat om hun diepe wens om hun islamitische identiteit te praktiseren volgens de zuivere islam.

Armoede en school — Bij drie van de vijf meiden was thuis sprake van ernstige financiële problemen en langdurige armoede. Het ontbrak de meiden aan gangbare middelen om een

fatsoenlijk leven te kunnen leiden en naar school te kunnen gaan. De meiden hadden soms onvoldoende eten in huis, kregen geen zakgeld, ze hadden geen computer om opdrachten te maken en de school bij te houden; ze hadden geen geld voor vervoer en consumpties; het ontbrak hen aan goede en “mooie” kleding. Bij sommige meiden was thuis onvoldoende ruimte en meubilair in het huis en slaapkamer (zoals tafels).

Dreiging uit school verwijderd te worden — Vanwege de problemen op school raakten de meiden gedemotiveerd om naar school te gaan en gingen ze spijbelden. Volgens enkele meiden haalden ze hierdoor slechte studieresultaten. Het islamitisch geloof en het dragen van islamitische kleding is voor de meiden belangrijker dan school. De meiden vallen nog wel onder de leerplicht. Enkele meiden erkennen de leerplicht vanuit religieuze argumenten niet. Het onderwijs en de leerplicht worden gezien als onderdelen van de jahilliya (onwetende en goddeloos) samenleving.

Er waren vaak aanvaringen en gesprekken tussen de meiden en school, waarbij de meiden telkens werden gewaarschuwd dat ze van school verwijderd kunnen worden. Bij 4 van de 5 meiden raakte op den duur het geduld bij de school op en wilden ze hen verwijderen.

Vanwege bovenstaande ervaringen van relatieve deprivatie lopen de meiden het risico om steun en solidariteit te zoeken bij een salafi jihadistisch netwerk en kunnen ze hier (verder) hechte relaties opbouwen, (verder) radicaliseren en mogelijk gerekruteerd te worden.

Identiteitsfactoren

Uit het onderzoek komt naar voren dat de meiden in de puberteitsfase (meer) interesse hebben gekregen voor de islam. De meiden willen meer weten over hun islamitische achtergrond en het geloof “serieuzer” praktiseren.

Een puberteitsfase gaat vaak gepaard met ontdekkingen en onzekerheden over de eigen persoonlijke en collectieve identiteit. Dit blijkt ook het geval te zijn bij deze meiden. Zo blijkt dat vier van de vijf meiden gepest zijn op school en straat vanwege hun uiterlijkheden of “on-islamitische” kleding. Ze werden onder andere uitgescholden voor “sloerie”. Resp 01 en resp03 werden ook gepest vanwege gebrekkige kennis over de islam. Resp04 werd ook onzeker over haar islamitische identiteit vanwege conflicten met haar ouders over de omgang met jongens. Dit was voor haar een van de triggers in haar ontwikkeling van haar islamitische identiteit.

Het beeld dat uit het onderzoek naar voren komt is dat alle meiden zich onzeker voelen over hun persoonlijke en islamitische identiteit sinds de start van de puberteitsfase. De meiden zijn onzeker over hun uiterlijk en het beeld dat de ander over hen heeft. Zij zijn op zoek naar hun identiteit. Alle meiden verdiepen zich (meer) in de islam om kleur te geven aan hun identiteit en om de persoonlijke en islamitische identiteit te versterken. Er ontstaat bij hen een interessant “ontdekkingstocht” over hun islamitische identiteit. De meiden zoeken op het internet naar informatie over de islam, lenen boekjes uit de bibliotheek of van vriendinnen. Ze gaan naar de moskee en luisteren naar prediken en lezingen. De meiden vinden de Koranteksten en recitatie prachtig en willen graag meer Koranteksten uit het hoofd leren. Ze moedigen elkaar om de Koran te leren. Ze willen Arabisch kunnen lezen, schrijven en begrijpen en meer weten over de tijd van de profeet en de islamitische geschiedenis.

Zodra de meiden zich islamitisch kleden en gedragen ontvangen ze waardering en vriendschap van (oudere) medemoslims. Ze ontvangen complimenten en worden aangemoedigd in het geloof. De meiden bouwen via (vaste) vriendinnen een band en

vriendschap met zusters in het geloof. Resp04 vertelt het volgende over hoe zij zich voelt sinds ze een hoofddoek draagt en hoe islamitische zusters met haar omgaan:

Op mijn veertiende begon ik de hoofddoek te dragen. Veel meiden waren erg blij dat ik de hoofddoek ging dragen. Gewoon ook omdat het een verplichting is van onze godsdienst. Ze zeiden tegen mij: “staat je ook erg mooi”. Toen ben ik het gaan dragen en voelde ik mij daarin gelukkig. Het was anders dan daarvoor. Voordat ik de hoofddoek droeg voelde ik mij juist niet goed. Ik voelde mij alleen. Ik ging mij bezighouden met religie en ging de hoofddoek dragen. Ik voelde mij hierin beschermd en goed. Op school gingen we elkaar motiveren van: zullen we de hoofddoek gaan dragen? Ik heb het toen gedragen. Ik heb daarna ook de khimar gedragen. Toen ik de hoofddoek ging dragen voelde ik mij een ander mens: veel gelukkiger. Het is omdat ik God gehoorzaamde en omdat ik mij in de kleding prettig voel.

Na verdieping in het geloof werden alle meiden bang om naar de hel te gaan en willen ze God gehoorzamen om naar het paradijs te kunnen gaan. Bijna alle meiden kregen interesse om islamitische regels strikter na te leven. Ze namen hierbij voorbeelden aan uit hun omgeving van zusters. De meiden bewonderen andere zusters die de niqaab dragen en willen zelf ook de niqaab gaan dragen.

Naarmate de meiden strikter werden in het praktiseren van een fundamentalistisch interpretatie van de islam, hoe meer er een gebrekkige harmonie ontstond tussen de religieuze identiteit en de Nederlandse samenleving. Hoe moesten zij leven als moslim in de Nederlandse kufr (ongelovige) samenleving, waarin weinig ruimte is voor het praktiseren van hun islamitische identiteit? In de Nederlandse samenleving bestaan veel verleidingen die je kunnen doen afdwalen van het rechte pad. De meiden doen hun best om zich te houden aan islamitische regels. Ze kunnen zich echter niet strikt aan deze regels houden en ervaren hierdoor regelmatig negatief gevoelens of stress.

De kloof tussen de religieuze identiteit en de Nederlandse samenleving gaat, zoals eerder behandeld is, gepaard met allerlei conflicten tussen de meiden en school met kans van verwijdering en terechtkomen in radicale netwerken. Indien de kloof tussen de religieuze identiteit en de Nederlandse samenleving niet wordt overbrugd, bestaat het risico dat de meiden willen emigreren naar een islamitische samenleving, waar ze wel kunnen leven naar het geloof en islamitische identiteit, zoals zij dat zelf willen. Een andere oplossing is trouwen met een (radicale) moslim en met hem “vluchten” voor de beknelde situatie.

Zingevingfactoren

Bij alle meiden spelen zingevingfactoren een rol in hun identiteitsontwikkeling. Dit betreft motivatieproblemen met betrekking tot school, het overlijden van een dierbaar persoon en ongunstige leefomstandigheden.

Zoals eerder beschreven is, waren de meiden vanwege de ervaring van verschillende problemen gedemotiveerd om naar school te gaan en spijbelden. Dit ging gepaard met een crisis over de vraag hoe ze in het leven staan in Nederland wat betreft het opbouwen van hun toekomst.

In het verleden hebben drie van de vijf meiden te maken gehad met het overlijden van een dierbaar persoon. Het overlijden van de dierbare persoon heeft volgens twee meiden geleid tot zingevingsvraagstukken en meer nadenken over het geloof. Volgens een meid heeft het overlijden van een familielid geleid tot emotionele problemen, waardoor ze niet goed kon consenteren op haar studie.

Een ander factor dat invloed heeft gehad op drie van de vijf meiden is de zware financiële en gezinsproblemen. Om te kunnen omgaan met tegenslagen zoeken de meiden rust en houvast in het gebed en het lezen van de Koran. Ze hebben een emotionele band met God opgebouwd, bij wie zij steun zoeken. Bijna alle meiden (4 van de 5) hebben weleens gehuild tijdens een individueel gebed tot God. De redenen voor het huilen waren onder andere: uit liefde en respect voor God, bij het vragen van hulp en vergiffenis aan God, de wens om geleid te worden en naar het paradijs te gaan, en vanwege een moeilijk leven. Resp03 vertelt dat ze in het afgelopen jaar twee keer heeft gehuild tijdens een gebed; ze had de wens om naar het paradijs te gaan en om de hel te vermijden en barste om deze reden in tranen. Volgens resp04 heeft ze in het afgelopen jaar ongeveer een keer per week gehuild tijdens een gebed om steun te vinden bij God; resp02 had circa 9 huilbuien gehad in het afgelopen jaar, resp01 geeft aan weinig huilmomenten gehad te hebben (1 of 2 in het afgelopen jaar).

Wanneer de ontevredenheid en zingevingproblematiek van deze meiden met betrekking tot het leven in Nederland blijft voortbestaan of ernstigere vormen aanneemt, dan bestaat de kans dat ze steun en solidariteit vinden in een radicaal netwerk en een extremistische versie van geloof.

Gevoeligheden voor triggers van (romantisch) avontuur

Volgens drie van de vijf meiden (resp02, resp03 en resp05) behoren zij tot het type avonturier. Een van de vijf meiden (resp04) zou romantisch ingesteld zijn.

De triggers voor avontuur lijken bij de meiden het meest gerelateerd te zijn aan een (verborgen) romantische relatie en avontuur met een (aankomende) huwelijkspartner. Het beeld dat uit de pilotstudie naar voren komt is dat bijna alle meiden bezig zijn met opbouw van een relatie met een vriend/echtgenoot.

Het is voor de familie-ondersteuner niet duidelijk in welke mate de “vriend” van de meiden radicaal is, omdat ze daar geen contacten mee heeft. Er bestaan wel zorgen dat indien de vriend radicaal is, de meiden onder invloed van hem beïnvloed worden in het radicaliseringsproces of een uitreis naar Syrië. Het “weggaan” of “wegvluchten” met een islamitisch partner van het ouderlijk huis en de Nederlandse samenleving kan een interessant avontuur zijn voor de meiden.

Om een aantal redenen vinden alle meiden een huwelijk belangrijk. Het huwelijk is de helft van het geloof. Door het huwelijk kunnen de meiden voorkomen dat ze zondes plegen. Wanneer de meiden getrouwd zijn, dan hebben ze meer bewegingsruimte om de islam te belijden zoals zij dat willen.

De meiden van deze studie lijken behoefte te hebben aan (romantische) liefde en aandacht die zij zoeken bij een vriend/toekomstige echtgenoot (vergelijk Noor, 2016). Zij hechten waarde aan de vrijheid om eigen beslissingen te maken wat betreft het kiezen van een partner (vergelijk Groen & Kranenberg, 2006). Indien de familie de (ontdekte) relatie/huwelijk van de meid (uiteindelijk) niet accepteert en met agressie reageert, dan kan ze weglopen en in handen vallen van radicale netwerken.

Kloof tussen meiden en hun ouders

Bij alle meiden was er sprake van een kloof en een verstoorde relatie met hun ouder(s). Alle meiden hadden conflicten ervaren met hun ouders rondom verschillende thema's: contacten met jongens wat niet mocht, ze droegen “westerse kleding” zoals een strakke spijkerbroek dat niet mocht, later droegen zij een niqaab wat ook niet mocht, ze ervaren een tekort in aandacht en begrip van de ouder(s) terwijl ze onzeker zijn over de eigen identiteit, ouders

hadden geen vertrouwen in het kind wegens het vermoeden van radicalisering en rekrutering. Er ontstond een diepe kloof tussen de meiden en ouders dat leidde tot een grotere sociale afstand en weinig communicatie. De meiden hadden het idee dat hun ouders hen niet kunnen begrijpen en vertrouwen en hadden daarom ook geen behoefte om met hen te communiceren. Enkele meiden namen het gezag van ouders nauwelijks serieus vanwege de gebrekkige opleiding en kennis over de Nederlandse samenleving. Alle ouders hebben onvoldoende kennis over de verschillende islamitische stromingen en salafi jihadisme om hun dochter te kunnen begeleiden en behoeden voor radicale invloeden. Wat betreft verdieping in het islamitisch geloof zochten de meiden vooral steun en solidariteit buiten het gezin en wel bij salafistische islamitische zusters en broeders.

4.2 Reconstructie probleemsituatie van ouders

De vijf families aan wie DIAMANT-plus is aangeboden bestaan uit 3 twee oudergezinnen en 2 alleenstaande oudergezinnen (weduwe en gescheiden moeder). Het gaat hier om gezinnen met een lage sociaal-economische status. Alle ouders zijn ongeschoold of laagopgeleid. De meeste ouders, met name de moeders, spreken de Nederlands taal niet of beperkt. Slechts twee vaders spreken redelijk Nederlands.

In drie van de vijf families kampten de ouders met hardnekkige multiproblematiek, zoals armoede, dreiging uit huis gezet worden vanwege huurachterstand, relationele problemen, gezondheidsklachten, opvoedingsproblemen met andere kinderen en justitiële problemen.

Armoede had grote impact op de ouders; zij ervaren veel stress en hebben het gevoel dat ze als ouders gefaald hebben, omdat ze geen kleding en spullen konden kopen voor hun kinderen. Ze schamen zich hiervoor. In twee gezinnen praten de ouders vanwege goede bedoelingen niet met hun dochter over de financiële crises en dreigingen om uit huis verwijderd te worden. Ze willen hun dochter emotioneel niet ontregelen. Ouders hebben als gevolg van de stress emotionele en lichamelijke klachten. Ze kunnen niet goed slapen. De contacten met instellingen lopen stroef. Ze ervaren dat ze van het kasje naar de muur worden gestuurd. Ouders voelen zich geblokkeerd en hebben weinig motivatie tot activiteiten. Ze hebben weinig “kracht” om de problemen aan te pakken. Volgens de ouders leiden de economische problemen ook tot stress bij hun minderjarige kinderen. Hierdoor gaat het niet goed met de kinderen op school.

Bij vier van de vijf families is de administratie ongeorganiseerd, waardoor de aanpak van financiële en praktische problemen wordt belemmerd. Er zijn “bureaucratische regels” bij instellingen, waar de ouders nauwelijks aan kunnen voldoen om de financiële problemen op te lossen. De ouders voelen zich door deze situatie gestrest en machteloos. Deze ouders waren bij aanvang van ontvangst van DIAMANT-plus familie-ondersteuning wantrouwend, omdat de situatie reeds was geëscaleerd, de hulpverlening in het verleden “niets” of “weinig” voor hen had betekend en men bezorgd is dat de hulpverlening het alleen maar erger maakt.

De ouders zijn vanwege multiproblematiek mentaal onvoldoende in staat om hun aandacht te focussen op hun puberende dochter en het probleem van radicalisering. Ze zijn vooral bezig met overleven.

Ouders van drie families die ervaring hebben dat hun dochter (mogelijk) werd gerekruteerd zijn geschokt. Het vertrouwen in de dochter nam af. Er is hierdoor een grotere kloof ontstaan. Volgens een van de ouders hebben bureaus en kennissen afstand genomen van de familie, omdat ze zorgen hebben dat hun kinderen beïnvloed zullen worden en hun gezin geassocieerd kan worden met een familie waarvan de dochter radicaal is.

Ouders die niet hebben ervaren dat hun dochter werd gerekruteerd (in 2 van de 5 families) hadden minder grote zorgen over de radicalisering van hun dochter. Zij hadden het idee dat de instellingen onterecht de problemen bij hun dochter neerlegden. De school weten niet om te gaan met veranderingen van de meiden in islamitische kledingdracht.

Alle ouders hebben weinig kennis om signalen van invloeden van islamitisch radicalisme (salafi jihadisme) te herkennen en daar adequaat mee om te gaan.

4.3 Behaalde resultaten van DIAMANT-plus

In deze paragraaf wordt achtereenvolgend behandeld aan welke doelen gewerkt is en wat de behaalde resultaten hiervan zijn.

Creëren van randvoorwaarden

Uit het onderzoek blijkt dat DIAMANT-plus succesvol is geweest in het creëren van randvoorwaarden voor effectieve ondersteuning: vertrouwensrelatie, verminderen van praktische problemen en een samenwerkingsrelatie met instellingen en ouders.

Vertrouwensrelatie

Enkele technieken die goed werkten bij de opbouw van een vertrouwensrelatie waren: oplossing van praktische problemen, vraaggerichte aanpak en toegankelijkheid.

Volgens de ouders waren ze in het begin wantrouwend ten opzichte van DIAMANT-plus familie-ondersteuning. Nadat de ouders inzagen dat de familie-ondersteuner serieus bezig was om hen te ondersteunen bij het oplossen van praktische problemen en hierin successen werden geboekt nam het vertrouwen toe. De familie-ondersteuner dook diep in de problematiek en ondersteunde bij het organiseren van de administratie.

Ouders waren tevreden over de familie-ondersteuning van DIAMANT-plus en vertelden aan hun kind: “ze helpt ons echt heel goed”. Hierdoor nam het vertrouwen van de meiden in de familie-ondersteuner toe.

Een vraaggerichte benadering kan omschreven worden als methodisch werken waarbij de cliënt centraal staat en er een zekere gelijkwaardige relatie bestaat. In de praktijk blijkt dat de vraaggerichte aanpak positieve effecten heeft op de vertrouwensrelatie en motivatie van de meiden en ouders. Volgens de meiden en de ouders voelen zij zich gehoord en begrepen en ontstond hierdoor een goede relatie. De volgende methoden blijken heel goed werken bij het opbouwen van een vertrouwensrelatie:

- Heel goed luisteren naar de denkbeelden en behoeften van meiden en ouders en hiervoor begrip tonen.
- Hierdoor voelen meiden en ouders zich (eindelijk) gehoord en begrepen.
- Familie-ondersteuners vragen door naar “oud zeer” voor verwerking, loslating en “opruimen”. De meiden en ouders hadden “oud zeer” waar ze eerder weinig of niet met iemand over hebben gesproken. Hierdoor werden openingen gecreëerd voor motivatie, nieuwe doelen en toekomstperspectieven.
- Het betrekken van de meiden en ouders bij het formuleren van doelen.

Een andere factor dat een belangrijke rol speelde bij de opbouw van een vertrouwensrelatie is de toegankelijkheid van de familie-ondersteuner. Volgens de meiden en ouders konden zij willekeurig op elk moment de familie-ondersteuners telefonisch of via WhatsApp bereiken. Deze bereikbaarheid werd als prettig ervaren; de meiden en ouders ervaren dat zij door de toegankelijkheid effectief emotionele en praktische ondersteuning kunnen ontvangen.

Oplossing van praktische problemen

In drie van de vijf families waren er ernstige problemen, zoals dreiging van uithuisplaatsing vanwege huurachterstand, armoede en relationele problemen, waar eerst aan gewerkt moest worden voordat aandacht besteed kon worden aan andere doelen. De draaglast van de ouders werd eerst verminderd waardoor ze mentaal meer konden focussen op hun kinderen. Bij twee van de vijf families werd aandacht besteed aan minder ernstige praktische problemen, zoals administratieve zaken en problemen van de dochter op school.

Door het werken aan de praktische problemen kreeg de familie-ondersteuner veel inzicht in de problemen, de interactie en relaties binnen de gezinnen.

Samenwerkingsrelatie met instellingen en ouders

Om de meiden te kunnen re-integreren was een goede samenwerking met instellingen belangrijk zoals met school, leerplicht en jeugdzorg. De familie-ondersteuner bemiddelde tussen de meiden en ouders om de ontstane kloof tussen de meiden en school te overbruggen. De familie-ondersteuner sloeg een brug tussen de ouders en instellingen zodat rekrutering kan worden voorkomen.

De familie-ondersteuner bouwde een samenwerkingsrelatie op met de ouders in verband met de situatie van hun dochter. Er werden afspraken gemaakt om dringende problemen direct te melden bij de familie-ondersteuner. Bij vermoedens van rekrutering dienen de ouders direct contact op te nemen met de familie-ondersteuner. Het is bij twee families voorgekomen dat ouders vermoeden hadden van mogelijke rekrutering, waardoor de familie-ondersteuner werd ingeschakeld. Ouders belden de familie-ondersteuning wanneer ze zich zorgen maakten over het probleemgedrag van hun dochter en vroegen om ondersteuning en bemiddeling.

4.3.1 Behaalde resultaten van gestelde doelen gericht op jongeren

Subdoel 1: Insluiting en re-integratie

Uit het onderzoek blijkt dat DIAMANT-plus positieve effecten heeft op de insluiting en re-integratie van de meiden in de Nederlandse samenleving. Dit geldt met name op het gebied van school. Volgens alle meiden zijn de problemen die zij op school hadden verminderd door ondersteuning van de familie-ondersteuner en hebben zij nu een betere relatie met docenten. In het verleden bestond de kans dat de meiden zouden blijven zitten. Volgens de familielid-ondersteuner zijn de studieresultaten van de meiden verbeterd, waardoor ze wel over zijn gegaan.

De ervaring van relatieve deprivatie is bij de meiden afgenomen. Ze ervaren minder gevoelens van discriminatie en uitsluiting. De meiden ervaren veel minder conflicten op school die betrekking heeft met hun islamitische identiteit. De kloof tussen de meiden en school is verminderd. De meiden zijn ook niet meer vijandig tegenover school en Nederlandse instituten en gaan nu wel gemotiveerd naar school.

Subdoel 2: Versterking van identiteit

Uit het onderzoek blijkt dat de meiden doelgerichter zijn op hun toekomst in Nederland dan vóór de ontvangst van DIAMANT-plus. Alle meiden weten wat ze willen en wat ze kunnen en zijn gemotiveerd om een diploma in Nederland te behalen.

Volgens alle meiden is hun sociale identiteit versterkt door ontvangst van DIAMANT-plus familie-ondersteuning. Zij zijn bewust geworden van de verschillende deelidentiteiten (Marokkaans, Nederlands en islamitisch) en zijn daar trots op. Door coaching zijn de meiden

meer bewust geworden over het beeld dat zij over zichzelf hebben en hoe anderen (mogelijk) naar hen kijken. Tijdens de gesprekken over de sociale identiteit kwam ook “oud zeer” ter sprake, zoals ervaren discriminatie, vooroordelen en negatieve labels over islamitisch meiden, zoals het label “radicaal”. De meiden voelden zich door deze gesprekken gehoord, begrepen en empowered. Uit de gesprekken met de meiden blijkt dat ze meer zelfvertrouwen hebben dan vóór de ontvangst van DIAMANT-plus. De ouders bevestigen dat hun dochter meer zelfvertrouwen heeft gekregen, dat ze vrolijker is en meer gemotiveerd is om naar school te gaan onder invloed van DIAMANT-plus familie-ondersteuning.

Uit de gesprekken met de meiden, hun ouders en familie-ondersteuner blijkt dat alle meiden meer harmonie hebben gevonden tussen hun (religieuze) identiteit en de Nederlandse samenleving. Ze voelen zich lekkerder in hun vel en gaan de toekomst positief tegemoet. Volgens de meiden willen zij met behoud van hun islamitische identiteit mee doen in de Nederlandse samenleving en zich niet meer laten “wegjagen”, zoals dat in het verleden gebeurde. De meiden zien zichzelf als behorend bij de Nederlandse samenleving met een eigen religieuze identiteit, waarbij ze mogen afwijken van de dominante groep en waarden en normen. Ze benadrukken wel dat meiden die een niqaab en khimar dragen het moeilijker hebben door discriminatie en persoonlijke aanvallen.

Subdoel 3: Vaardigheden in conflicthantering en morele oordeelsvorming

De meiden zijn door DIAMANT-plus familie-ondersteuning gecoacht in omgang met (interculturele) conflicten. Dit gebeurde tijdens periodes waarin conflicten aanwezig waren zoals met school of met ouders. Volgens alle meiden kunnen ze nu beter omgaan met conflicten op school en met ouders dan vóór de ontvangst van de familie-ondersteuning. De meiden hebben via DIAMANT-plus en op basis van de praktijk met school en ouders geleerd hoe conflicten ontstaan en hoe je deze kunt voorkomen. De meiden houden rekening met de belangen van de ander en reageren rustiger op “beschuldigingen”. Bij alle meiden is het perspectiefneming toegenomen. Uit de gesprekken met de meiden en praktijkervaringen van de familie-ondersteuner blijkt dat de meiden meer in staat zijn te reflecteren en zich in te leven in het perspectief van de ander dan vóór de ontvangst van DIAMANT-plus. De meiden hebben geleerd om te luisteren naar de ander en rekening te houden met diens belangen. De meiden reageren minder spontaan en agressief, maar denken eerst na over de persoonlijke belangen van de ander.

De bovenstaande bevindingen zijn ook mogelijke aanwijzingen dat vaardigheden in rationele morele oordeelsvorming zijn versterkt. Het valt wel op dat enkele meiden het concept rationele oordeelvorming niet wisten toe te lichten. Volgens de familie-ondersteuner heeft dit te maken met de praktische insteek die genomen is bij de training van de meiden. Er worden begrippen gebruikt zoals zelfstandig denken in plaats van rationele oordeelsvorming. Het is mogelijk dat de meiden leeronderdelen die horen bij de training in morele oordeelsvorming eigen hebben gemaakt. Zo blijkt dat de meiden bewuster en vaardiger zijn geworden in het onderscheid maken tussen emoties en feiten. Uit de gesprekken met de meiden en familie-ondersteuners blijkt dat het kritisch denken van de meiden is toegenomen. De meiden lijken een wat meer kritische houding te hebben ontwikkeld. Ze nemen islamitische of niet-islamitische oordelen minder snel voor waar aan, maar stellen eerst kritische vragen.

Subdoel 4: Vergroting van bewustwording over kwaadaardige en destructieve kenmerken van extremistisch geloof

Bij alle meiden heeft DIAMANT-plus aandacht besteed aan de kwaadaardige en destructieve kenmerken van salafi jihadisme. Het programma werd echter niet afgerond, vanwege de

aandacht die besteed moest worden aan andere dringende problemen. Uit diepte-interviews met twee meiden en observaties blijkt dat ze enigszins bewust zijn geworden van de kwaadaardige en destructieve kenmerken van salafi jihadisme. Volgens de meiden behoort ISIS tot salafi jihadisme en rechtvaardigt het geweld tegen moslims en niet-moslims. Ze verwerpen deze stroming. Bij een meid is geconstateerd dat ze niet bewust is geworden van de kwaadaardige en destructieve kenmerken van salafi jihadisme. Twee andere meiden hebben in de eindfase niet meegedaan aan het onderzoek, waardoor er onvoldoende gegevens zijn om hierover uitspraken te doen. Volgens de familie-ondersteuner vonden alle meiden de deelname aan de countermethodiek interessant vanwege de informatie over verschillende islamitische stromingen.

4.3.2 Behaalde resultaten van gestelde doelen gericht op ouders

Subdoel 1: Overbruggen kloof tussen jongere en ouders

Uit het onderzoek blijkt dat DIAMANT-plus heeft geleid tot vermindering van een kloof tussen de meiden en hun ouders. Volgens de meiden hebben ze een betere relatie met hun ouders dan vóór de ontvangst van de familie-ondersteuning. De ouders hebben meer vertrouwen gekregen in hun dochter en proberen haar emotioneel te ondersteunen. De meiden hebben meer begrip voor het perspectief van de ouders en proberen daar rekening mee te houden bij het nemen van beslissingen. Uit de praktijkervaringen van de ouders en meiden blijkt dat de onderlinge communicatie bij conflicten is verbeterd. Ouders en dochter luisteren meer naar elkaars standpunten, ze praten meer met elkaar en proberen agressieve confrontaties en escalaties te vermijden. Alle ouders uiten waarderingen over hun dochter die meer spontaan en openlijk communiceert en rekening houdt met hun wensen en behoeften.

Subdoel 2: Gebruik van effectieve opvoedstrategieën

Uit het onderzoek komt naar voren dat alle ouders meer gebruik maken effectieve opvoedstrategieën dan vóór de ontvangst van DIAMANT-plus. Zij passen de opvoedstrategieën naar vermogen toe. Dit heeft geleid tot een vermindering van een kloof tussen dochter en ouders (zie subdoel 1).

Uit de gesprekken met ouders, meiden en familie-ondersteuner blijkt dat ouders met elkaar praten en afstemmen in verband met hun hun dochter. Dit deed men in het verleden te weinig. De ouders zijn mentaal ook meer beschikbaar voor hun dochter. Volgens de ouders hebben zij geleerd dat het belangrijk is om een goede band te ontwikkelen met hun dochter en haar emotioneel en praktisch te ondersteunen. Ze investeren in de band met hun dochter door bijvoorbeeld gezamenlijk leuke activiteiten te verrichten. De ouders zijn er “mentaal” meer voor hun dochter, dan vóór de ontvangst van DIAMANT-plus. Ze complimenteren en moedigen hun dochter aan bij goed gedrag. Ze praten meer “met” hun dochter in plaats van “tegen”. Volgens de ouders helpt een agressieve opvoeding niet. Dan zal hun dochter niet luisteren, gaat ze afstand nemen en kan ze weglopen. Ouders nemen de tijd om naar de verhalen van de dochter te luisteren om een beeld te krijgen van haar wereld. Ouders hebben ook geleerd dat het belangrijk is om toezicht te houden en grenzen te stellen. Dit blijkt in de praktijk te werken, maar is ook heel lastig uit te voeren in verband met praktische belemmeringen (toezicht is niet altijd mogelijk) en “puberaal” gedrag van het kind. Enkele ouders (in twee van de vijf gezinnen) hebben benadrukt dat structuur brengen, grenzen stellen en vergroting van eigen verantwoordelijkheid belangrijk zijn om probleemgedrag zoals te laat komen op school, te voorkomen.

Subdoel 3: Ouders zijn in staat samen te werken met instellingen

Uit het onderzoek komt naar voren dat ouders meer in staat zijn om samen te werken met instellingen dan vóór de ontvangst van DIAMANT-plus. Uit de gesprekken met ouders blijkt dat het vertrouwen in instellingen is toegenomen. Ouders staan meer open voor het gebruik van de hulpverlening om problemen te voorkomen of op lossen. De ouderbetrokkenheid op school is bij de meeste ouders toegenomen. Sommige ouders hebben benadrukt dat de hulpverlening en politie het “soms” beter kan overnemen, bijvoorbeeld bij dreigingen van rekrutering door radicalen. Politie heeft goede bedoelingen en kan waar nodig in actie komen om een afreis van de meiden naar het ISIS-gebied voorkomen.

Ouders vertellen dat een familie-ondersteuner met een Marokkaanse achtergrond een aantal voordelen heeft in vergelijking met familie-ondersteuner met een autochtone achtergrond. Vanwege dezelfde culturele achtergrond en het spreken van dezelfde taal verloopt de communicatie beter. Ouders die redelijk Nederlands spreken benadrukken dat heldere communicatie belangrijk is. Ze hebben eerder met andere hulpverlening ervaren dat het niet duidelijk is wat de hulpverlener zegt, omdat ze bepaalde Nederlandse woorden niet begrijpen.

Subdoel 4: Ouders hebben kennis over radicalisering van jongeren

Uit het onderzoek komt naar voren dat alle ouders iets meer kennis hebben over radicalisering van jongeren en hoe hiermee om te gaan. Ouders zijn meer bewust geworden van de problemen rondom radicalisering en rekrutering. Ze zijn bewust geworden dat hun kinderen door radicale netwerken geïndoctrineerd kunnen worden met radicalisme. Ze zijn bewuster geworden dat een goede relatie tussen ouders en dochter belangrijk is om verdere radicalisering en rekrutering te voorkomen. De ouders weten echter nog weinig van de ideologie van radicalen. Behalve een ouder hebben alle ouders nauwelijks kennis over de verschillende islamitische stromingen en hoe salafi jihadisme zich hiertoe verhoudt. Een ouder heeft door coaching van DIAMANT-plus meer kennis en inzicht verkregen in islamitische radicalisering en rekruteringstechnieken.

Over het algemeen vinden de meeste ouders radicalisering een “eng onderwerp” om over te praten met de onderzoeker vanwege associaties met terrorisme. Zij willen ook niet meer herinnerd worden aan de negatieve ervaringen. Zij vinden dat het een taak is voor professionals om hun dochter weerbaar te maken tegen een radicale ideologie. Volgens de familie-ondersteuner vonden enkele ouders het doornemen van de verschillende islamitische stromingen interessant.

Hierbij dient opgemerkt te worden dat het leerproces van laag of ongeschoolde ouders langzaam verloopt en dat ze veel tijd en herhaling nodig hebben om kennis op te nemen en onthouden. Bovendien hebben de ouders inmiddels veel meegemaakt en hebben ze behoefte aan (economische) stabiliteit en rust.

Voorkomen van rekrutering

Uit de praktijk van DIAMANT-plus blijkt dat een goede samenwerking tussen familie-ondersteuning en betrokken hulpverleners en instellingen belangrijk is in verband met voorkoming van mogelijke rekrutering van de meiden en een uitreis naar Syrië. De familie-ondersteuner heeft afspraken gemaakt met school en ouders om bij afwezigheid van de meiden op school of thuis, direct melding te doen bij familie-ondersteuner.

Bij 2 van de 5, meiden kwam het voor dat ze “verdwenen” (ongeoorloofd afwezig waren op school en te laat thuiskwamen zonder zicht op waar ze zijn), waardoor de politie snel werd ingeschakeld om een mogelijke uitreis van de meiden te kunnen voorkomen. Na onderzoek bleek dat alle meiden bij hun vrienden waren.

4.4 Tevredenheid van meiden en ouders met DIAMANT-plus

Volgens alle meiden en ouders zijn ze uiterst tevreden met de ondersteuning vanuit DIAMANT-plus. Ze voelen zich emotioneel en praktisch ondersteund. De familie-ondersteuner is een belangrijk vertrouwenspersoon geworden die met hen meekijkt naar hun problemen en hen ondersteunt. Er is duidelijke communicatie door beheersing van het Arabisch en het kennen van de Marokkaanse gewoonten. De ouders en meiden zijn tevreden met behaalde resultaten, zoals de vermindering van problemen op school en praktische problemen, empowerment van de meiden en betere communicatie tussen dochter en ouders. Ouders die economische problemen hadden (3 gezinnen) en bij wie de administratie ongeorganiseerd is, vonden de ondersteuning hierin prettig. Ze waarderen de rol die de familie-ondersteuner heeft gespeeld bij vermindering van sociaal-economische problematiek in het gezin. Enkele ouders hebben ook hun tevredenheid uitgesproken over ondersteuning van andere minderjarige kinderen met opvoedproblemen. Volgens de meeste ouders heeft de familie-ondersteuner een belangrijke rol gespeeld in de vermindering van de afstand tussen gezin en instellingen. Een van de vaders vertelt het volgende over zijn ervaringen met de familie-ondersteuner:

Wij zagen gewoon licht in de familie-ondersteuner. Dat deze mens ons wil helpen. En dat heeft ze ook gedaan. We hadden financiële problemen en stonden op het punt uit het huis te worden verwijderd. Door haar inzet is dit voorkomen, anders was het uit de hand gelopen. Wat anderen niet voor ons gedaan konden krijgen, heeft zij wel gekund. Ze heeft veel contacten met de gemeente. Zij heeft mijn zoon geholpen. Zij heeft mijn dochter geholpen. Zij heeft mij geholpen. Er zijn weinig hulpverleners die haar kunnen nadoen. De situatie thuis was niet stabiel. Door haar hulp is er meer stabiliteit gekomen. Ze heeft veel voor ons gedaan. Alleen maar positief. Ze liep mee. Ze heeft veel deuren voor ons open gemaakt om problemen op te lossen. Bijvoorbeeld, ze heeft ons geholpen om dossiers te verzamelen (administratie ordenen). Dat was een hele grote klus. Het mooie van de familie-ondersteuner is dat zij ons motiveert. Ze moedigt ons aan om onze problemen aan te pakken. Ze maakt ons sterker. Bij afspraken met instellingen was ze aanwezig. Ze staat erbij en helpt dat het proces niet wordt afgebroken. In het begin was ik wantrouwig maar dat hoort erbij. Iedereen is wantrouwig in het begin. Maar toen ik zag dat ze echt bezig was om onze problemen op te lossen, toen groeide het vertrouwen. Ik ben erg blij met deze familie-ondersteuner. Ik geef haar als cijfer een 10.

Alle ouders spraken op soortgelijke manier over de familie-ondersteuner. Alle ouders hebben een hoge waardering in cijfers uitgedrukt aan de ondersteuning van DIAMANT-plus, varieert van 8,5 tot 10 (zowel in eerste en tweede meting). Drie meiden hebben aan de ondersteuning van DIAMANT-plus cijfers gegeven variërend van 8 tot 10. Twee meiden hebben bij de tweede meting niet deelgenomen aan het interview, waardoor hier geen gegevens over zijn.

4.5 Salafi Jihadisme Index: mate van radicalisering van meiden

Zoals reeds in Paragraaf 4.1.2 is behandeld, de meiden hadden vóór de start van familie-ondersteuning vijandigheid en wantrouwen ten opzichte van Nederlandse instituten. Dit werd beïnvloed door ervaring van relatieve deprivatie en gebruik van religieuze argumenten.

Om een beter beeld te verkrijgen van de mate van radicalisme is een Salafi Jihadisme Index ontwikkeld op basis van dit onderzoek⁴. Om inzicht te krijgen in de verwantschap van de meiden met salafi jihadisme zijn veel vragen gesteld over uiteenlopende thema's met een

---

⁴ Ontwerp van de huidige "Salafi Jihadistische Index" is een eerste opzet die verder onderzoek vraagt. Het doel is om vragenlijsten door te ontwikkelen voor screening en hulpverleningsdoeleinden.

open als een gesloten karakter. De vragen betreffen meningen, gedrag en kennis over salafi jihadistisch en salafistische leerstellingen en politieke opvattingen. Op basis hiervan kan worden vastgesteld in hoeverre de meiden ideologisch verwantschap hebben met salafi jihadisme en welke ontwikkeling zich voordoet op termijn. Bij de analyse van de data wordt rekening gehouden met andere informatiebronnen, zoals observaties en interviews met ouders en familie-ondersteuner.

Zoals eerder beschreven is in Hoofdstuk 2: salafisten en salafi jihadististen hebben veel gemeenschappelijke opvattingen, maar er zijn ook duidelijke verschillen. Salafi jihadististen zijn vijandiger tegenover westerse samenlevingen, ze hebben in het algemeen gewelddadigere opvattingen en zijn van mening dat geweld geoorloofd is om de islam te verspreiden. Wij zullen op basis van deze algemene uitgangspunten het verwantschap van de meiden met salafi jihadisme bepalen. Er worden alleen meningen en gedragingen als salafi jihadistisch gecategoriseerd, wanneer zij zich daarin sterk onderscheiden van salafisten. Dit betreft opvattingen zoals:

- de mujahidin (jihadstrijders) van ISIS zijn helden,
  - geweld is noodzakelijk om de islam in de wereld te verspreiden.
- Salafisten hebben een aantal opvattingen die haaks staan op de dominante waarden en normen in de Nederlandse samenleving. Hierin onderscheiden zij zich van de mainstream moslims (gematigde/liberale religieuze oriëntatie).

De vijf casussen binnen dit onderzoek zijn onderzocht waarbij onderscheidingen in vragen zijn gemaakt naar de volgende religieuze oriëntaties:

- Salafi jihadisme
- Salafisme
- Gematigde/liberale oriëntatie (afwijzend tegenover bepaalde salafistische of salafi jihadistische opvattingen)
- Onbepaald geen mening of weet het niet.
- Neutraal.

Er zijn 79 gesloten vragen opgesteld en verschillende topics met open vragen.

De gesloten vragen kennen de volgende antwoordcategorieën: helemaal eens (1), mee eens (2), neutraal (3), oneens (4), helemaal oneens (5), weet het niet/geen antwoord (0). Hoe hoger de waarde, hoe meer salafistisch of salafi jihadistisch de meiden zijn:

- 4-5: Algemeen salafisme of salafi jihadisme
- 3: Neutrale positie
- 1-2: Gematigd (geen acceptatie van salafi jihadistische/salafistische opvattingen)
- 0: Onbepaald omdat de respondent geen kennis of mening heeft over betreffend onderwerp.

Om een beeld te verkrijgen van radicalisme passend bij de moderne tijd is de indeling van de vragen in verwantschap met salafi jihadisme en salafisme gebaseerd op literatuurstudie en wat in de media bekend is over radicale groepen zoals ISIS. Bijvoorbeeld in de literatuur wordt aangegeven dat het plegen en rechtvaardigen van zelfmoordaanslagen een kenmerk is van salafi jihadisme. De verplichting om een niqaab en jilbaab te dragen is daarentegen een algemeen salafistisch standpunt en niet salafi jihadistisch onderscheidend.

Verwantschap met salafisme: gebaseerd op uiterlijke symboliek

Om de verwantschap met salafisme, salafi jihadisme en gematigde islam te meten is gebruik gemaakt van data verzameld op twee meetmomenten: halverwege de ontvangst van DIAMANT-plus en aan het eind. Hierbij dient benadrukt te worden dat niet alle meiden hebben deelgenomen aan beide meetmomenten. Drie van de vijf meiden hebben zowel

tussentijds als in de eindfase deelgenomen aan het onderzoek. Twee van de vijf meiden hebben alleen deelgenomen aan het onderzoek halverwege het traject van familie-ondersteuning en niet meer in de eindfase. In het volgende geven we een algemeen beeld van de bevindingen, zonder uitgebreid in te gaan op de details. De bevindingen dienen met voorzichtigheid te worden betracht, aangezien het hier gaat om een vragenlijst in ontwikkeling waarmee in het verleden nog geen ervaring is opgedaan en er weinig deelnemers hebben geparticipeerd in dit onderzoek.

Uit de interviews blijkt dat de meeste meiden zich weinig theologische en politiek salafistische opvattingen eigen hebben gemaakt, zoals over de concepten tawhied, jihad, takfier en al-walaa wa al-baraa (loyaliteit ten opzichte van moslims en afkeer ten opzichte van ongelof). De meiden hebben geen doorgetimmerde en uitgesproken salafistische meningen over de westerse internationale politiek of verwerping van democratie. Het accent in het leven van de meiden ligt op algemene geloofsaspecten (bidden, vasten, Koran luisteren en leren) en islamitische opvattingen gerelateerd aan de man-vrouw verhoudingen. Hierin worden ze wel beïnvloed door het salafisme. Belangrijkste geleerden met gezag zijn voor bijna alle meiden (4 van de 5) de prominente salafistische geleerden Saleh el-Fawzaan, ibn Saalih al-Uthaymeen, Abdul Aziz bin Baaz en Mohammed Naasiroedien al-Albaanie. De meiden bezoeken salafistische websites voor kennisvergaring over de islam. Enkele meiden zijn ook onder indruk van salafistische Nederlandsprekende predikers, waar ze graag kennis van nemen.

Tabel 4.1 Verwantschap met salafisme/salafi jihadisme

	Salafistisch (n=34)	Salafi Jihadistisch (n=45)	Gematigd (n=79)	Neutraal	Onbepaald/ weet niet	Weigert antwoord te geven op salafi jihadistisch gerelateerde vraag
Resp01_t1	10	0	38	28	3	
Resp01_t2	12	0	33	31	3	
Resp02_t1	10	3	36	7	23	
Resp03_t1	16	6	20	19	13	5
Resp04_t1	15	13	30	20	1	
Resp04_t2	13	2	44	6	14	
Resp05_t1	5	2	33	2	37	
Resp05_t2	11	2	9	8	49	

T1: meting 1, tussentijdse meting.

T2: meting 2, eindmeting.

De meiden hebben opvattingen en gedrag die verwantschap heeft met salafisme, variërend van 5 tot 16 van de 34 salafistisch opvattingen of gedragingen, zie Tabel 4.1 Verwantschap met salafisme of salafi jihadisme. De verwantschap met salafisme is vooral gebaseerd op uiterlijke symboliek gerelateerd aan man-vrouw verhoudingen. De islamitische kledingdracht is een van de belangrijkste symboliek van de uiting van hun islamitische identiteit.

Een aantal salafistische opvattingen die de meiden eigen hebben gemaakt zijn het volgende. Alle meiden vinden dat mannen en vrouwen elkaar geen hand mogen geven en afstand van elkaar moeten houden. Mannen en vrouwen mogen niet met elkaar omgaan of in elkaar nabijheid bevinden zonder een mahraam (toegestane persoon waar een vrouw contact mee mag hebben zoals broer, zus of vriendin). Alle meiden vermijden het geven van een hand aan een man, waarbij drie meiden hier strikt in zijn. De meeste meiden zijn van mening dat wie overspel plegen gestenigd dient te worden volgens de islam. Het luisteren naar muziek is verboden en wordt door vier van de vijf meiden vermeden.

Bij 3 van de 5 meiden is de ontwikkeling in de verwantschap met salafisme aan de hand van de interviews vastgesteld op basis van meting 1 (tussentijdse meting) en meting 2 (eindmeting). Het blijkt dat bij 2 van de 3 meiden (resp01 en resp04) de verwantschap met salafisme stabiel is. Bij 1 van de 3 meiden (resp05) is de verwantschap met salafisme toegenomen van 5 naar 11 van de 34. Dit duidt erop dat resp05 meer kennis heeft eigen gemaakt over “salafistische islam” dan bij het eerste interview, wellicht onder invloed van haar netwerk. Resp05 is overigens het meid dat het minst weet over de islam. Uit Tabel 4.1 blijkt ook dat ze op veel vragen geen antwoord op wist te geven.

Verwantschap met salafi jihadisme

Uit de diepte-interviews blijkt dat de meiden weinig kennis hebben van de ideologie van het salafi jihadisme. De meiden kennen belangrijke grondleggers of hun inhoud niet zoals van Sayyid Qutb, Abu Mohammed al-Maqdisi, Abu Hamza Al Masri en Abdullah Azzam. Voorzover de meiden salafi jihadistische opvattingen hebben zijn ze hierin vooral “leerlingen” en “meelopers” binnen de peergroep.

Bij 3 van de 5 meiden (resp01, resp02, resp05) is op basis van afname van de vragenlijst en diepte-interviews nauwelijks verwantschap met salafi jihadisme vastgesteld (meting 1 en meting 2). Resp01 heeft van de 45 salafi jihadistische opvattingen er geen enkel positief geantwoord. Resp05 heeft 2 van 45 en resp02 heeft 3 van de 45 salafi jihadistische opvattingen positief beantwoord.

Bij 2 van de 5 meiden is er tijdens meting 1 op basis van de vragenlijst en diepte-interviews enige verwantschap geconstateerd met salafi jihadisme. Resp04 heeft bij de eerste meting 13 van de 45 salafi jihadistisch opvattingen positief geantwoord. Dit betreft opvattingen zoals:

- De meeste imams in mijn woonwijk zijn gedwaald van de ware islam.
- Het is een religieuze plicht om te verhuizen naar een islamitische staat indien je de mogelijkheid hebt.
- Uiteindelijk is het gebruik van wapens de enige manier om de onderdrukking van moslims door ongelovigen te doen stoppen.

Resp04 heeft bij de tweede meting veel minder salafi jihadistisch opvattingen (2 van de 45 opvattingen). Dit kan duiden op een positief effect van DIAMANT-plus in vermindering van radicalisme.

Op basis van verschillende informatiebronnen (diepte-interview, vragenlijst, gesprek met ouders en familie-ondersteuner), komt naar voren dat resp03 beïnvloed is door salafi jihadistische opvattingen. Zij heeft op 6 van de 45 salafi jihadistische opvattingen positief geantwoord. Dit betreft onder andere de volgende opvattingen:

- Het lijkt er sterk op dat we een eindtijd bereiken waar de mehdi (Messias) komt en de vijanden van de islam zal verslaan.
- Het lijkt erop dat het tijdperk waarin de mehdi (Messias) komt steeds nadert.
- Het lijkt erop dat we een belangrijk tijdperk naderen waarin een internationale strijd gevoerd zal worden tussen ware moslims en ongelovigen.
- Ik wil graag dat er een (echte) islamitische khilafa (kalifaat) is waar ik naar toe kan verhuizen.

Op 5 andere sterk salafi jihadistische georiënteerde opvattingen wilde resp03 geen antwoord geven. Dit betreft de volgende stellingen:

- Het voeren van militaire jihad tegen vijanden van de islam is volgens de islam verplicht in deze tijd.
- ISIS is een ware islamitische staat.

- Ik help graag de mujahidin (jihadstrijders) in hun strijd voor een islamitische staat.
- Ik vind het een morele plicht om mujahidin te steunen in een strijd voor een islamitische staat.
- Wie de profeet bespot en beledigt, mag van mij gedood worden.

Het lijkt erop dat resp03 het met deze stellingen eens is, maar dat ze vanwege sociale wenselijkheid geen antwoord wilde geven. Zij gaf aan dat ze haar mening over deze onderwerpen voor zichzelf wil houden. Het gegeven dat resp03 in deze periode in het geheim islamitisch getrouwd was met een man zonder medeweten van ouders duidt op beïnvloeding door salafi jihadistische opvattingen. Er heeft geen tweede interview met resp03 plaatsgevonden om ontwikkelingen in de beïnvloeding door salafi jihadisme vast te kunnen stellen.

De bovenstaande bevindingen duiden erop dat de meiden nog bezig zijn met de vorming van hun islamitische identiteit, waarbij ze richting salafisme, salafi jihadisme of mainstream islam kunnen schuiven. Gezien hun jonge leeftijd en persoonlijke geschiedenis (ze hebben nauwelijks Arabisch en Koranles gehad in hun jeugd) is dit ook te begrijpen. De bevindingen duiden er ook op dat voor zover er gesproken kan worden over radicalisme, dit in het verleden een lichte vorm is dat voornamelijk gebaseerd was op relatieve deprivatie en de invloed van de peergroep. De meiden kennen de theologische uitgangspunten van het salafi jihadisme niet of nauwelijks. De meiden zijn bijvoorbeeld nauwelijks gericht om medemoslims en regeringen van islamitische landen te verketteren en rechtvaardigen geen geweld om de wereld islamitisch te domineren. De meiden zaten naar alle waarschijnlijkheid in fase 2 van het radicaliseringsproces, een beginfase van radicalisering, waarin ze een hechte relatie opbouwden met radicalen; er heeft bij de meiden nog beperkte salafi jihadistische indoctrinatie plaatsgevonden.

De interviews hebben inzicht gegeven in de mate van islamitisch radicalisme van de meiden. Er bestaat echter een kans dat sommige meiden vanwege sociale wenselijkheid hebben geprobeerd om het label “radicaal” te voorkomen en hierdoor “rooskleuriger” zijn geweest in beantwoording van bepaalde vragen.

4.6 Samenvatting en conclusie

In dit hoofdstuk is een reconstructie gegeven van de probleemsituatie van de meiden en hun ouders. Hierna is ingegaan op de behaalde doelstellingen van DIAMANT-plus bij de meiden en hun ouders.

Uit het onderzoek komt naar voren dat er vóór de start van DIAMANT-plus familie-ondersteuning bij alle minderjarige meiden mogelijk sprake was van een lichte vorm van radicalisme dat gebaseerd is op relatieve deprivatie en de mogelijke invloed van de peergroep wat betreft salafi jihadistische opvattingen. De meiden bevonden zich in naar alle waarschijnlijkheid in fase 2 van het radicaliseringsproces dat zich kenmerkt door identificatie met een radicale groep en beperkte salafi jihadistische indoctrinatie. Alle meiden waren vijandig en wantrouwig geworden tegenover school, politie en hulpverlening, maar ze deden nauwelijks aan takfier (verkettering) en ze rechtvaardigen geen geweld.

Uit het onderzoek komt naar voren dat DIAMANT-plus heeft geleid tot vermindering van de volgende risicofactoren van radicalisering bij de meiden: problemen op school, isolatie en uitsluiting, het (dagelijks) verkeren in radicale netwerken, ervaring van relatieve deprivatie, problemen in zingeving (motivatie), identiteitsproblemen en problemen rondom de behoefte aan romantische avontuur. Om deze risicofactoren te verminderen is gedurende een jaar met succes gewerkt aan de volgende doelstellingen gericht op de meiden:

1. Insluiten en re-integratie van meiden. De meiden ervaren minder gevoelens van relatieve deprivatie (discriminatie en onrecht). Ze zijn niet meer vijandig ten opzichte van Nederlandse instituten. Ze gaan met meer motivatie naar school en ervaren hier minder problemen dan vóór de ontvangst van DIAMANT-plus.
2. Versterking van identiteit van de meiden. De meiden zijn bewuster geworden over hun identiteit en de sociale omgeving. Ze zijn meer gericht op hun toekomst in Nederland en het halen van een diploma. Ze hebben meer zelfvertrouwen. Er is meer sprake van een harmonie tussen religieuze identiteit en samenleving.
3. Versterking van vaardigheden in conflicthantering van de meiden. De meiden kunnen beter omgaan met (interculturele) conflicten op school en met ouders.
4. Versterking van vaardigheden in rationele morele oordeelsvorming. Het kritisch denken van de meiden is toegenomen. De meiden kunnen meer het onderscheid maken tussen emoties en feiten. De perspectiefneming van de meiden is toegenomen. De meiden houden meer rekening met de belangen van de ander.
5. In beperkte mate is er bij twee meiden sprake van een vergroting van bewustwording over kwaadaardige en destructieve kenmerken van salafi jihadisme.

Het programma-onderdeel “vergroting van bewustwording van de kwaadaardige en destructieve kenmerken van salafi jihadisme” en de toepassing van de countermethodiek zijn niet volledig uitgevoerd, vanwege dringende problemen waar aandacht aan besteed moest worden.

Er is ook gewerkt aan andere risicofactoren van radicalisering en rekrutering: opvoedonmacht van ouders, de kloof tussen ouders en kind en gebrekkige emotionele en materiële steun van ouders voor hun minderjarige kind en gebrek aan kennis over (de gevaren van) radicalisering en rekrutering. Uit de pilotstudie komt naar voren dat positieve resultaten zijn behaald in vermindering van bovengenoemde risicofactoren. Er is met succes gewerkt aan de volgende subdoelen:

1. De kloof tussen de meiden en hun ouders is verkleind. Er is sprake van een betere relatie tussen ouders en dochter. Er is meer begrip voor elkaar en er wordt meer “met” elkaar gecommuniceerd en naar elkaars standpunten geluisterd.
2. Ouders maken meer gebruik van effectieve opvoedstrategieën in overeenstemming met eigen waarden en normen, zoals structuur bieden, positieve benadering van dochter, toezicht houden en grenzen stellen. Ze vinden het belangrijk om er emotioneel te zijn voor hun dochter; ze investeren in een goede band zodat ze haar “niet verliezen”.
3. Ouders lijken meer in staat om samen te werken met instellingen bij voorkoming van radicalisering of uitreis van kind. Ouders zijn bewuster geworden van de gevaren van radicalisering en rekrutering.
4. Ouders hebben enige basiskennis en inzicht over radicalisering en rekrutering van jongeren.

Om aan de subdoelen effectief te kunnen werken was het nodig om hiervoor randvoorwaarden te creëren: vertrouwensrelatie met meiden en hun ouders, oplossing van hardnekkige praktische problemen binnen het gezin en de opbouw van een samenwerkingsrelatie met ouders en relevante instellingen.

Uit het onderzoek komt naar voren dat alle meiden niet meer vijandig zijn tegenover Nederlandse instituten en dat ze willen participeren in de samenleving met behoud van de eigen islamitisch identiteit. Dit duidt erop dat DIAMANT-plus een proces op gang heeft gebracht van vergroting van weerbaarheid en vermindering van radicalisering. Echter, bij een meid was enige verwantschap vastgesteld met salafi jihadisme. Zij lijkt nog gevoelig te zijn voor invloeden van radicale netwerken.

Radicalisering en de-radicalisering zijn dynamische processen en kunnen over de tijd heen elkaar wisselen. Het is op basis van dit onderzoek lastig om vast te stellen in hoeverre de meiden de radicale netwerken hebben verlaten. De meiden kunnen mogelijk nog altijd een salafi jihadistische identiteit ontwikkelen onder invloed van een radicaal netwerk. Op basis van dit pilot-onderzoek kan niet worden vastgesteld in hoeverre de behaalde resultaten van DIAMANT-plus op de lange termijn beklijven.

Hoofdstuk 5. Samenvatting, conclusies en aanbevelingen

In dit hoofdstuk worden de belangrijkste bevindingen beschreven, conclusies getrokken en aanbevelingen geformuleerd. De gestelde onderzoeksvragen staan hierbij centraal:

1. Hoe is familie-ondersteuning in de praktijk verlopen? Wat zijn de gestelde doelen en gehanteerde methoden? Hoe hebben de meiden en de ouders de ondersteuning van DIAMANT-plus ervaren?
2. In hoeverre is familie-ondersteuning effectief geweest om een proces van de-radicalisering te bewerkstelligen en/of de weerbaarheid van de meiden tegen extremistische invloeden te vergroten?

Voor het beantwoorden van de onderzoeksvragen zijn kwalitatieve en kwantitatieve interviews gehouden met de meiden voorafgaand aan (door familie-ondersteuner), tussentijds (onderzoeker) en na afloop van de interventie (onderzoeker, 3 van de 5 meiden zijn geïnterviewd). Met de ouders zijn tussentijds en na afloop van DIAMANT-plus plus (3 van de 5 gezinnen) interviews gehouden. Door het bezoeken van de families op momenten dat de familie-ondersteuner aanwezig is en coaching werd geboden, heeft de onderzoeker enig inzicht verkregen in de interactie tussen de familie-ondersteuner en gezinsleden, de interactie tussen de gezinsleden onderling en in de problematiek van de meiden en hun ouders. Daarnaast zijn er interviews gehouden met de familie-ondersteuner en is er een uitgebreide literatuurstudie verricht.

5.1 De uitvoering van DIAMANT-plus

DIAMANT-plus is uitgevoerd als intensieve vorm van ambulante hulpverlening aan de meiden en hun ouders. Hierbij is in de praktijk een systeemaanpak toegepast. De familie-ondersteuner voerde gesprekken met de jongere en de ouders apart, en met ouders en jongere gezamenlijk. De twee onderbouwde, beproefde methodieken DIAMANT en Coach je Kind zijn voor het eerst in deze samenstelling en met het oog op de-radicalisering in de praktijk toegepast.

DIAMANT is een preventieve methodiek gericht op het voorkomen van radicalisering, waarvan de effecten zijn onderbouwd. Voor de begeleiding van de meiden in dit project is het betrekken van de familie belangrijk. Daarom zijn er elementen van Coach je Kind toegevoegd. Coach je Kind is een methodiek voor opvoedondersteuning, een goed onderbouwde methodiek gericht op vermindering van opvoedonmacht van ouders met een migrantenachtergrond en opgenomen in de Databank Effectieve Jeugdinterventies. Er is op basis van nieuwe praktijkervaringen gekeken naar wat mogelijk nog meer nodig is om de toepasbaarheid en effectiviteit te vergroten. Enkele subdoelen en methoden zijn hierdoor toegevoegd aan het programma.

SIPI acht de inzet van een senior familie-ondersteuner met een islamitische achtergrond noodzakelijk voor deze doelgroep.

Randvoorwaarden

Om resultaten te kunnen gaan behalen moest eerst veel geïnvesteerd worden in het scheppen van randvoorwaarden voor effectieve ondersteuning: een vertrouwensrelatie met meiden en ouders, oplossing van hardnekkige en belemmerende problematiek van ouders en het opbouwen van een samenwerkingsrelatie met relevante instellingen zoals school, leerplicht, gemeente en jeugdhulpinstanties. Om de meiden effectief te kunnen begeleiden moest eerst ook geïnvesteerd worden in de vertrouwensrelatie en samenwerking met ouders. De familie-ondersteuner heeft door te werken aan de oplossing van praktische problemen, vraaggerichtheid, toegankelijkheid en flexibele werktijden een vertrouwensrelatie kunnen opbouwen met de meiden en hun ouders. Een goede samenwerking van de familie-

ondersteuner met ouders en school bleek belangrijk te zijn om de meiden in te sluiten, te integreren en rekrutering te voorkomen. De familie-ondersteuner heeft systeemgericht gewerkt en niet alleen aandacht besteed aan de meiden en hun ouders, maar ook aan andere gezinsleden. Daarbij werd ook geïnvesteerd in de relatie en contacten met de formele netwerken van de families.

Wat betreft de tijdsinvestering van familie-ondersteuners waren er in het begin wel ideeën hierover, namelijk dat de problematiek complex is en een langdurig traject behoeft, maar er was nog geen ervaring met deze doelgroep. De toepassing van DIAMANT-plus heeft inzicht gegeven in de randvoorwaarden en hoeveelheid tijd en investering die nodig is om effectief de interventie aan te bieden. De ervaring in de pilot is dat een intensieve begeleiding van meiden en ouders een voorwaarde is voor effectieve ondersteuning. In de beginperiode was bijna dagelijks telefonisch contact nodig tussen familie-ondersteuner en de doelgroep. Ook was er in de beginperiode minstens twee keer per week face to face contact met het gezin. Nadat de randvoorwaarden waren gerealiseerd nam het telefonisch en face to face contact af. Wel kwamen er gedurende de coaching van de familie momenten waarin het contact weer intensief was. Er speelden bijvoorbeeld nieuwe financiële problemen in het gezin, de verzuimproblemen namen weer toe of er waren conflicten tussen de meiden en hun ouders. In deze pilot betreft de tijdsinvestering twaalf maanden (de vooraf vastgestelde termijn van de verstrekte opdracht). Het is echter aannemelijk dat het programma langer kan duren afhankelijk van de radicaliseringsproblematiek en problemen in de randvoorwaarden (vertrouwensrelatie, praktische problemen) van de geradicaliseerde meiden en hun ouders.

5.2 De doelen en werkwijze van DIAMANT-plus

Het hoofddoel van DIAMANT-plus is de-radicalisering en vergroting van weerbaarheid tegen extremistische invloeden. Hiervoor zijn concrete subdoelen geformuleerd gericht op de jongere en ouders. Uitgangspunt van DIAMANT-plus is dat het behalen van de subdoelen gepaard gaat met vermindering van risicofactoren van radicalisering en rekrutering van islamitische minderjarige jongeren. Bij de jongeren wordt gewerkt aan vermindering van de volgende risicofactoren van radicalisering: ervaring van relatieve deprivatie (onrecht/discriminatie); uitsluiting en isolatie; het zich begeven in radicale netwerken, problemen met zingeving en motivatie; problemen met identiteit (onzekerheid over sociale en persoonlijke identiteit); gebrekkige harmonie tussen religieuze identiteit en Nederlandse samenleving; behoefte aan een cognitieve afsluiting (simpel zwart-wit denken;) behoefte aan triggers van (romantisch) avontuur; gebrekkige kennis over radicale ideologieën en groepen. DIAMANT-plus veronderstelt dat de rol van ouders belangrijk is bij het weerbaar maken van minderjarige kinderen tegen invloeden van radicale groepen. Er wordt bij de ouders gewerkt aan vermindering van de volgende risicofactoren van radicalisering en rekrutering van jongeren: de opvoedonmacht van ouders, de kloof tussen ouders en kind; gebrekkige emotionele en materiële steun van ouders voor hun minderjarige kind en gebrek aan kennis over (de gevaren van) radicalisering en rekrutering.

Een voorwaarde voor effectiviteit van een de-radicaliseringsprogramma is dat er gewerkt dient te worden aan het verbreken van de banden en commitment, die een jongere heeft met een radicale groep en ideologie. Er dient gewerkt te worden aan het bieden van alternatieven voor bevrediging van materiële en immateriële behoeften op pragmatisch, ideologisch en emotioneel niveau. Een van de methoden om een de-radicaliseringsproces op gang te brengen is de vergroting van bewustwording over de kwaadaardige en destructieve kenmerken van een radicale ideologie en groep. Bewustwording van de kwaadaardige en destructieve kenmerken van een radicale ideologie kan leiden tot ontevredenheid met en kritiek op de radicale

ideologie en groep. Dit leidt vervolgens tot het afstand nemen van een radicale groep en ideologie.

5.3 Tevredenheid met DIAMANT-plus

Alle meiden en ouders hebben positieve waarderingen uitgesproken over DIAMANT-plus. Ze hebben een vertrouwensrelatie opgebouwd met de familie-ondersteuner die hen goed helpt door aanmoediging van de meiden, vermindering van problemen op school en verbetering van de relatie en communicatie tussen dochter en ouders. De ouders (drie van de vijf gezinnen) die financiële problemen hebben, waarderen de rol die de familie-ondersteuner heeft gespeeld bij vermindering van sociaal-economische problematiek in het gezin. Ouders van twee meiden hebben ook hun tevredenheid uitgesproken over de ondersteuning bij opvoedproblemen met hun andere minderjarige kinderen. De meiden en hun ouders waarderen de toegankelijkheid van de familie-ondersteuner, zowel in bereikbaarheid als communicatie. Ze konden dagelijks contact leggen en beroep doen op de familie-ondersteuner.

5.4 Behaalde resultaten van DIAMANT-plus

In deze paragraaf worden alle subdoelen van DIAMANT-plus genoemd, en wordt daarbij meteen gerapporteerd in hoeverre deze zijn gerealiseerd. Uit het onderzoek komt naar voren dat DIAMANT-plus gedurende een jaar bij de meiden een proces op gang heeft gebracht van vermindering van radicalisering en vergroting van weerbaarheid tegen extremistische invloeden. In het volgende wordt hiervan een beeld gegeven door de behaalde resultaten van DIAMANT-plus te behandelen.

Subdoelen gericht op meiden en behaalde resultaten

Subdoel 1: Insluiting en re-integratie: De jongere is ingesloten en gere-integreerd op relevante domeinen zoals school, stage, werk, vrijetijdsbesteding en inkomen.

Resultaat: De meiden zijn minder vijandig en wantrouwend ten opzichte van school en andere Nederlandse instellingen. Ze ervaren minder gevoelens van discriminatie en uitsluiting; de meiden voelen zich meer thuis in Nederland. Alle meiden hebben minder problemen op school en hun studieresultaten zijn verbeterd.

Subdoel 2: Versterking van identiteit: De jongere heeft een sterke en positieve (duale) identiteit, is doelgericht, heeft zelfvertrouwen en ervaart harmonie tussen religie en de moderne samenleving.

Resultaat: Bij alle meiden is de identiteit versterkt. Ze zijn zich bewust van hun (duale) identiteit. De meiden hebben meer zelfvertrouwen, zijn doelgerichter en willen participeren in de samenleving met behoud van de eigen islamitische identiteit. Ze hebben meer evenwicht gevonden tussen hun religieuze identiteit en de Nederlandse samenleving. De meiden zijn gemotiveerd om hun diploma te halen en een toekomst op te bouwen in Nederland.

Subdoel 3: Versterking van competenties. De jongere heeft kennis en vaardigheden met betrekking tot conflicthantering en rationele morele oordeelsvorming.

Resultaat: De meiden zijn conflictvaardiger in de omgang met leerkrachten op school en met hun ouders. Ze houden rekening met de belangen van de ander. Het kritisch denken van de meiden is toegenomen. De meiden kunnen meer het onderscheid maken tussen emoties en

feiten. De perspectiefneming van de meiden is toegenomen. Deze competenties hebben invloed gehad op de verbetering van de relatie tussen meiden en hun ouders en tussen de meiden en school.

Deze resultaten zijn ook een mogelijke aanwijzing dat de vaardigheden in morele oordeelsvorming zijn versterkt.

Subdoel 4: Bewustwording over kwaadaardige ideologie en groep: de jongere is zich bewust van de kwaadaardige en destructieve kenmerken van radicale ideologieën en groepen en neemt hier afstand van (nieuw subdoel).

Resultaat: Twee meiden zijn zich een beetje bewust geworden van kwaadaardige kenmerken van salafi jihadisme. Bij een meid is geen bewustwording over salafi jihadisme geconstateerd. Hierbij dient opgemerkt te worden dat het programmaonderdeel dat hierop gericht was niet volledig kon worden afgerond in het begeleidingstraject van één jaar. Twee andere meiden hebben in de eindfase niet deelgenomen aan het onderzoek, waardoor bewustwording van de kwaadaardigheid van de ideologie niet kon worden onderzocht.

Subdoelen gericht op ouders en behaalde resultaten

Subdoel 1: Reduceren van kloof tussen jongere en ouder: Ouders hebben handvatten om een goede band met hun adolescente kind te ontwikkelen en te onderhouden en te voorkomen dat er een kloof ontstaat.

Resultaat: De kloof tussen de meiden en hun ouders is verminderd. De relatie tussen de meiden en hun ouders is verbeterd. Er is meer begrip voor elkaar en er wordt meer “met” elkaar gecommuniceerd en naar elkaars standpunten geluisterd.

Subdoel 2: Versterken van opvoedvaardigheden: Ouders passen effectieve opvoedvaardigheden toe in overeenstemming met de eigen waarden en normen.

Resultaat: Bij ouders is door de versterking van opvoedvaardigheden de opvoedonmacht verminderd. Ouders hebben een basis geleerd in effectieve opvoedstrategieën, zoals structuur bieden, positieve benadering van dochter, toezicht houden en grenzen stellen.

Subdoel 3: Ouders werken samen met instellingen: Ouders zijn in staat om samen te werken met professionele instellingen zoals school, politie en jeugdzorg in verband met voorkoming van verdere radicalisering en rekrutering van hun kind (nieuw subdoel).

Resultaat: Ouders lijken minder wantrouwig te zijn naar instellingen en zijn meer bereid om gebruik te maken van professionele instellingen. Ouders zijn zich meer bewust geworden van het belang van samenwerking met instellingen om rekrutering van hun dochter te voorkomen.

Subdoel 4: Vergroting van inzicht over radicalisering: Ouders hebben basiskennis en inzicht over radicalisering en rekrutering van jongeren en over hoe dit voorkomen kan worden (nieuw subdoel).

Resultaat: Ouders zijn zich bewuster geworden van de gevaren van radicalisering en rekrutering. Ze vinden het belangrijk om er emotioneel te zijn voor hun dochter; ze investeren in een goede band zodat ze haar “niet verliezen”.

Weerbaarheid tegen radicalisering

In overeenstemming met bovengenoemde resultaten zou, met de nodige voorzichtigheid, gesteld kunnen worden dat DIAMANT-plus mogelijk de weerbaarheid van de meiden tegen extremistische invloeden kan hebben vergroot. We kunnen echter op basis van dit onderzoek niet vaststellen dat de meiden volledig weerbaar zijn gemaakt, want we weten niet in hoeverre de meiden de radicale netwerken (volledig) hebben verlaten en de meiden lijken zich niet of in beperkte mate bewust te zijn van de kwaadaardige ideologie van salafi jihadisten. Daarnaast zijn twee van de vijf meiden in de eindfase van het onderzoek afgehaakt.

Vermindering van islamitisch radicalisme

Alle meiden zijn niet meer vijandig tegenover Nederlandse instituten en willen hun toekomst in Nederland opbouwen met behoud van de eigen islamitische identiteit. Bij bijna alle meiden is vastgesteld dat er in de tussenfase of eindfase nauwelijks verwantschap was met salafi jihadisme. De meiden zijn niet of nauwelijks onderlegd in de ideologie van salafi jihadisme. Een meid heeft (nog) wel beperkte verwantschap met salafi jihadisme en lijkt nog kwetsbaar te zijn voor beïnvloeding door een salafi jihadistisch netwerk.

5.5 Sterke en zwakke punten van het onderzoek

Een sterk punt van dit pilot-onderzoek is dat er gebruik is gemaakt van een mix van kwalitatieve en (beperkte) kwantitatieve onderzoeksmethoden waardoor er inzicht is verkregen in het proces en de toepassing van een de-radicaliseringsprogramma bij een doelgroep, waar nog weinig over bekend is.

De pilotstudie heeft geleid tot interessante bevindingen en heeft bijgedragen aan de doorontwikkeling van de methodiek. Er is inzicht verkregen in de leefwereld van een doelgroep en in werkzame elementen. De verkregen inzichten uit dit pilot-onderzoek kunnen mogelijk een bijdrage leveren in verdere ontwikkeling en toepassing van weerbaarheid- en de-radicaliseringsprogramma's op verschillende islamitisch-radicalistische doelgroepen en daarmee een bijdrage leveren aan effectiviteit van interventies. Dit geldt voor het ontwerp van verklaringsmodellen van de ontwikkeling en instandhouding van gedefinieerde problematiek. Ook levert de pilot inzichten op waarmee de effectiviteit van een de-radicaliseringsprogramma vergroot kan worden.

Het pilot-onderzoek kent een aantal beperkingen waardoor de mogelijkheden tot generalisatie beperkt zijn. Ten eerste is het aantal deelnemers aan de interventie en het onderzoek beperkt waardoor er geen generalisatie gedaan kan worden over de toepassing van de interventie bij een grotere groep minderjarige meiden. Ten tweede is de doelgroep zeer specifiek: het gaat hier om islamitische minderjarige meiden uit één gemeente in Nederland met ouders die een lage sociaal-economische status hebben. Hierdoor weten we niet of de interventie even goed zou aansluiten bij andere doelgroepen zoals islamitisch geradicaliseerde jongens, volwassenen en gezinnen met een hoge sociaal-economische status, of mensen die in een andere gemeente wonen.

Ten derde is in deze interventie hoofdzakelijk gebruik gemaakt van familie-ondersteuners (tevens met een islamitische achtergrond) die veel ervaring hebben met de toepassing van een weerbaarheidsprogramma en de problematiek van islamitische meiden. We weten niet of dezelfde resultaten behaald konden worden als deze interventie zou worden uitgevoerd door minder ervaren en bekwame familie-ondersteuners, of door familie-ondersteuners met een niet-islamitische achtergrond.

Ten vierde is het mogelijk dat de verkregen informatie uit verschillende bronnen (meiden, ouders, familie-ondersteuners) vertekend is, doordat betrokkenen er belang bij hebben om de situatie rooskleuriger voor te stellen dan deze in werkelijkheid is. De mogelijkheid bestaat dat

sommige meiden wilden voorkomen dat ze gelabeld worden als “radicaal” en daarom selectief zijn in waarheidsgetrouw beantwoorden van vragen. Een kanttekening bij dit pilot-onderzoek is ook dat er, om een algemener inzicht in de problematiek van de meiden en effecten van DIAMANT-plus te verkrijgen, idealiter ook interviews waren gehouden met relevante instellingen zoals school.

Ten vijfde, de interventie en het onderzoek hebben betrekking op een relatief beperkte periode, terwijl de problematiek van deze meiden en ouders langdurig van aard is. Bovendien is het onderzoek gestart op het moment dat de interventie reeds vier maanden liep. Een longitudinaal en tijdig gestart onderzoek was te verkiezen geweest.

Ten zesde, DIAMANT-plus lijkt toegepast te zijn op meiden die in een belangrijke identiteitsontwikkeling zitten en nog niet extreem radicaal zijn. Het is de vraag in hoeverre DIAMANT-plus zal aanslaan bij jongeren die salafi jihadistisch veel radicaler gevormd zijn dan de meiden uit deze pilot.

We kunnen vanwege deze beperkingen geen antwoord geven op de vraag in hoeverre de gevonden resultaten van DIAMANT-plus ook toepasbaar zijn op andere deelnemers, met andere ouders, met andere ondersteuners, en in hoeverre de gevonden resultaten op termijn blijven bestaan. Daarvoor zou meer onderzoek nodig zijn. De in dit rapport gepresenteerde onderzoeksresultaten en conclusies dienen daarom met voorzichtigheid te worden betracht en kunnen niet worden generaliseerd naar andere contexten en deelnemers.

5.5 Conclusies

Op basis van dit onderzoek trekken we de voorzichtige conclusie dat de methodiek DIAMANT-plus werkzame elementen bevat gericht op weerbaarheid en de-radicalisering van meiden. Om uitspraken te kunnen over de effectiviteit van DIAMANT-plus is echter onderzoek nodig naar de toepassing van DIAMANT-plus bij een grotere groep geradicaliseerde jongeren, waarbij de doelgroep op lange termijn wordt gevolgd (longitudinaal onderzoek).

De pilotstudie heeft geleid tot de volgende interessante resultaten die relevant zijn voor DIAMANT-plus en andere de-radicaliseringsprogramma's.

De methodiek voldoet aan een aantal belangrijke criteria van effectieve interventies.

Het eerste criterium is dat een interventie uitgaat van een verklaringsmodel van de gedefinieerde problematiek. DIAMANT-plus gaat uit van een verklaringsmodel waarbij de problematiek van de doelgroep is beschreven. Er is op basis van literatuuronderzoek inzicht gegeven in de mogelijke factoren die invloed hebben op processen van radicalisering en de-radicalisering. Ook is er inzicht gegeven in de factoren waarmee de weerbaarheid wordt vergroot tegen extremistische invloeden.

Het tweede criterium van effectieve interventies is dat er een veranderingsmodel dient te zijn voor een effectieve aanpak van de problematiek, die wetenschappelijk is aangetoond. Uit deze pilotstudie komt naar voren dat met succes een proces teweeg is gebracht van de-radicalisering van de meiden en vergroting van weerbaarheid tegen extremistische invloeden. Er zijn echter duidelijke beperkingen aan dit pilot-onderzoek waardoor generalisatie naar een grotere groep en andere contexten niet mogelijk is. Wel kan een vergelijking worden gemaakt met wat we reeds weten uit wetenschappelijk onderzoek. DIAMANT-plus heeft aan drie programma-doelen met succes gewerkt, waarvan het belang ook door eerder wetenschappelijk onderzoek wordt bevestigd. Het gaat hier om: insluiting en re-integratie, versterking van identiteit en vergroting van competenties in conflicthantering.

Wat betreft het onderdeel rationale morele oordeelsvorming zijn er aanwijzingen dat onderdelen hiervan eigen zijn gemaakt door de meiden; er kan om enkele redenen niet met zekerheid gesteld worden dat dit toe te schrijven is aan dit programmaonderdeel. Ten eerste

zijn twee meiden in de eindfase niet onderzocht, omdat de meiden dat niet meer wilden. Ten tweede, enkele meiden konden het begrip rationele oordeelsvorming niet toelichten. Volgens de familie-ondersteuner is dit programmaonderdeel praktisch toegepast, waarbij gesproken werd over “zelfstandig denken” in plaats van rationele “morele oordeelsvorming”. Het gegeven dat de meiden een aantal onderdelen van rationele morele oordeelsvorming eigen hebben gemaakt veronderstelt wel dat deze module op onderdelen mogelijk wel effectief is geweest. Zo bleek dat de meiden meer een onderscheid maken tussen emoties en feiten, meer rekening houden met de belangen van anderen en vaardiger zijn in perspectiefneming en kritisch denken. In eerdere onderzoeken is gebleken dat trainingen in rationele morele oordeelsvorming effectief zijn in de vergroting van weerbaarheid.

Een ander werkzaam element is de vermindering van de kloof tussen de meiden en ouders en daarmee samenhangend een betere ouder-kind relatie. Een goede ouder-kind relatie lijkt een bijdrage te leveren aan de vergroting van de weerbaarheid tegen extremistische invloeden.

Wat betreft het programmaonderdeel “vergroting van bewustwording van kwaadaardige ideologie” en de toepassing van de countermethodiek zijn de effecten onvoldoende duidelijk vanwege een te beperkte toepassing. Er zijn wel eerste aanwijzingen dat dit een effectief instrument kan zijn. De meiden in dit pilotonderzoek vonden het interessant om deel te nemen aan de countermethodiek, waarbij aandacht besteed is aan de verschillende islamitische stromingen en hoe salafi jihadisme zich hiertoe verhoudt. De hypothese is dat meiden die voldoende kennis hebben over de verschillende islamitische stromingen en hoe radicale ideologieën zich hiertoe verhouden weerbaarder zijn tegen invloeden van extremistische ideologieën en groepen. Dit onderdeel dient meer onderzocht te worden.

Een derde criterium van een effectieve interventie betreft de opbouw van een vertrouwensrelatie en het kunnen motiveren van cliënten. Dit is cruciaal bij begeleiding van islamitische radicalen. Islamitisch radicalen wantrouwen familie-ondersteuners (al dan niet met een islamitische achtergrond) op basis van religieuze argumenten en beschouwen hen als een vijand van de islam die erop uit is om moslims te doen afdwalen naar kufr (ongeloof). Dit kan de samenwerking en het werken aan de motivatie tot deelname aan het traject ingewikkeld maken. DIAMANT-plus heeft met succes gewerkt aan de opbouw van een vertrouwensrelatie met de geradicaliseerde meiden en hun ouders. Er werd gebruik gemaakt van technieken waarmee het vertrouwen gewonnen kon worden; dit leidde tot een grotere motivatie voor deelname aan DIAMANT-plus.

Een vierde criterium is dat een effectieve interventie gebruik maakt van theoretisch onderbouwde screening en diagnostische instrumenten die behulpzaam zijn voor het proces van diagnostiek, hulpverlening en meting van effecten. In dit pilot-onderzoek is gebruik gemaakt van een vragenlijst waarmee de radicaliseringsproblematiek van de meiden (verwantschap met salafi jihadisme, salafisme en mainstream islam) wordt gemeten. Dit meetinstrument is echter op een te beperkt aantal deelnemers toegepast. Meer onderzoek is nodig voor theoretische en empirische onderbouwing. Het verdient aanbeveling dat verder gewerkt wordt aan de evaluatie en doorontwikkeling van het meetinstrument.

Een vijfde criterium dat uit dit onderzoek naar voren komt is dat de samenwerking tussen familie-ondersteuner en relevante instellingen belangrijk is geweest bij de insluiting en re-integratie van de meiden in de Nederlandse samenleving. De samenwerking tussen de familie-ondersteuner en instellingen draagt ook bij de oplossing van economische en multi-problemen van het gezin en de voorkoming van rekrutering.

Aanbevelingen

Uit de praktijkervaringen met DIAMANT-plus komen enkele aandachtspunten naar voren die bij een vervolg van de toepassing van DIAMANT-plus relevant zijn.

Uit het onderzoek komt naar voren dat het belangrijk is om zicht te hebben op de verschillende netwerken waar de meiden zich bevinden om kansen van de-radicalisering en weerbaarheid te vergroten. Zowel vanuit het oogpunt van de interventie als onderzoek was er niet altijd duidelijkheid over de netwerken van de meiden. Dit betreft met name de (geheime) relaties die de meiden hadden met (verborgen) broeders en zustersnetwerken. Het is niet duidelijk in hoeverre en in welke mate de vriendjes/verloofden van de meiden radicaal zijn en welke ontwikkelingen zich hierin voordoen. Een vraag die tijdens de coaching van de meiden naar voren kwam is in hoeverre de familie-ondersteuning zich zou moeten richten op de (volwassen) vriend of partner waar de meid islamitisch mee getrouwd of verloofd is en welke rol hiervoor geschikt is. Ook is het niet geheel duidelijk in wat voor soort zustersnetwerken de meiden zich begaven (de meiden gingen ook naar zusters in andere steden) en welke ontwikkelingen zich hierin voordeden.

De kans bestaat dat wanneer er vanuit het oogpunt van de interventie en het onderzoek beperkt inzicht is in de netwerken van de doelgroep, een vertekend beeld ontstaat over de doelgroep en de effecten van de interventie. Denk hierbij aan de dubbele rol die geradicaliseerden kunnen spelen: bij instellingen en onderzoeker doen ze alsof ze niet radicaal zijn, maar binnen hun netwerk zijn ze wel radicaal. Maar denk ook aan de invloed die radicale netwerken hebben op het radicaliseringsproces van de meiden. Jongeren die radicaliseren kunnen een onder invloed van een radicaal netwerk een schild opbouwen waarmee zij weerbaar worden tegen invloeden van de-radicalisering. Zo blijkt dat tijdens het proces van coaching, de familie-ondersteuner meerdere keren de indruk gekregen dat een radicaal netwerk de meid heeft beïnvloed in hoe zich te gedragen tegenover haar ouders en DIAMANT-plus familie-ondersteuning. Het is dus niet uitgesloten dat een radicaal netwerk de meiden weerbaar proberen te maken tegen invloeden van familie-ondersteuning en hen traint in misleiding van de familie-ondersteuner en onderzoeker. Een belangrijk aandachtspunt is daarom ook dat binnen de methodiek van DIAMANT-plus en bij vervolgonderzoeken meer wordt ingegaan op theorieën over netwerken van radicalen. Het gaat hier niet om een kwestie van dat de meiden leren omgaan met sociale druk van de peergroep. Uitgangspunt is dat er een meer uitgewerkt plan van aanpak wordt ontwikkeld gericht op het “volgen” en analyseren van de radicale netwerken van de meiden. Op basis van de bevindingen kan bezien worden welke rol de DIAMANT-plus familie-ondersteuning en andere betrokken partners hebben in het kader van de-radicalisering van de meid en haar netwerk. Een uitgebreide analyse van de netwerken van de meiden kan behulpzaam zijn voor ontwikkeling van een meer uitgewerkt plan van aanpak gericht op het doorbreken van de banden van de meiden van de radicale groep en ideologie in samenwerking met relevante samenwerkingspartners. Het gebruik van theoretisch onderbouwde diagnostische instrumenten ten behoeve van de probleemanalyse kan binnen de radicaliseringsketen een belangrijke functie vervullen voor verschillende betrokken samenwerkingspartners.

De toepassing van een de-radicaliseringsprogramma vanuit opdrachtgeverschap van maximaal een jaar is te beperkt gebleken bij multi-probleem meiden die licht radicaal zijn. Idealiter zouden de meiden meer begeleid en gevolgd moeten worden. Dit leidt tot de volgende vraag: hoe zou een de-radicaliseringsprogramma aanslaan bij jongeren die politiek en theologisch veel radicaler zijn dan de meiden in dit pilotonderzoek? Hoeveel tijd zou een begeleidingstraject bij jongeren nemen die in een vergevorderd stadium van radicalisering

zitten? Het verdient aanbevelingen dat bij het toepassen van een de-radicaliseringsprogramma voldoende rekening wordt gehouden met het gegeven dat een succesvol traject soms meer tijd kost dan aanvankelijk wordt gedacht.

Uit het onderzoek komt naar voren dat de meiden behoefte hebben aan kennis over de islam en het praktiseren van hun islamitische identiteit. Ze willen informatie en kennis die ze meteen kunnen toepassen om rust te vinden en hun islamitische identiteit te versterken. Naarmate de meiden zich meer verdiepen in het (salafistisch) geloof, ontdekken ze steeds meer voorschriften waaraan zij zich zouden moeten houden (bijvoorbeeld het dragen van niqaab). Veel van deze voorschriften staan haaks op wat in Nederland “gebruikelijk” is waardoor er een spanningsveld ontstaat tussen de religieuze identiteit van de meiden en de Nederlandse samenleving. Er spelen wat dit betreft heel veel thema’s bij de meiden:

- Moet ik een khimar, niqaab en handschoenen dragen op school?
- Mag ik volgens de islam gymmen op school? Mag ik zwemmen?
- Mag een meisje wel naast een jongen zitten in de klas? Is het wel toegestaan om naar de (kuffar) school te gaan?
- Mag ik als minderjarige trouwen zonder toestemming van mijn ouders?
- Hoe kan ik een (verborgen) islamitisch huwelijk ontbinden?
- Mag ik wel de kennis en informatie van de kuffar (familie-ondersteuner/school/hulpverlening) tot me opnemen?
- Mag ik over alles liegen tegen kuffar en mijn ouders? Mag ik stelen van de kuffar?
- Mag ik werken waar een man ook werkt? Mag ik werken waar alcohol wordt verkocht zoals een supermarkt?

Om met de meiden over dit soort onderwerpen in gesprek te gaan is naast pedagogische kennis ook het bezit van kennis over islamitische theologie en stromingen een voordeel. Dit kan mogelijk de vertrouwensrelatie tussen familie-ondersteuner en meiden versterken en effectieve begeleiding bevorderen. Het is aannemelijk dat een geradicaliseerde jongere in het algemeen iemand met “kennis over de islam” serieuzer neemt dan iemand met weinig “kennis over de islam”.

Bijlage

Bijlage 1. Programma DIAMANT-plus

Hoofddoel: de-radicalisering en vergroting van weerbaarheid van jongeren tegen extremistische invloeden.

Tabel 1. Subdoelen gericht op de jongeren

Thema's	Toelichting subdoelen
1. Insluiting en re-integratie	
<i>School, stage, werk</i>	1. De jongere gaat met plezier en motivatie naar school, stage of werk en ervaart hier geen problemen zoals ongeoorloofd verzuim, dreiging van school verwijderd te worden en gevoelens van discriminatie en uitsluiting.
<i>Zinvolle vrijetijdsbesteding</i>	2. De jongere doet aan zinvolle vrijetijdsbesteding, zoals deelname aan een sportclub of uitoefenen van een hobby.
<i>Sociaal-economische situatie</i>	3. De jongere heeft (thuis) geen sociaal-economische problemen die hem belemmeren om te participeren in samenleving zoals op school en stage/werk.
2. Versterking van identiteit	
<i>Duale identiteit</i>	1. De jongere is bewust van het bestaan van duale identiteit (islamitisch, Marokkaans en Nederlandse) en weet deze te harmoniseren.
<i>Doelgerichtheid</i>	2. De jongere weet wat het wil (is doelgericht) en wat haar kerncompetenties zijn.
<i>Zelfvertrouwen</i>	3. De jongere heeft zelfvertrouwen en een positief zelfbeeld.
<i>Harmonie tussen religieuze identiteit en moderne samenleving</i>	4. De jongere brengt religieuze identiteit (met name de orthodoxe geloofswijze) in harmonie met de heersende verwachtingen in de moderne samenleving.
3. Versterking van Competenties	
<i>Conflicthantering</i>	1. De jongere heeft kennis over hoe conflicten ontstaan en kunnen worden voorkomen op school, stage/werk en met ouders. 2. De jongere is in staat om adequaat om te gaan met conflicten op school, stage/werk of met ouders.
<i>Rationele morele oordeelsvorming</i>	3. De jongere is in staat om tot zelfgekozen rationele oordeelsvorming te komen zonder loyaal te zijn aan een groep. 4. De jongere weet onderscheid te maken tussen emoties en feiten. 5. De jongere is in staat om kritisch te denken vanuit verschillende perspectieven.
4. Bewustwording kwaadaardige ideologie en groepen	De jongere is bewust van de kwaadaardige en destructieve kenmerken van radicale ideologieën en groepen en neemt hier afstand van.

Tabel 2. Subdoelen gericht op ouders

Thema's	Toelichting subdoelen
1. Overbruggen van kloof tussen ouders en kind	
<i>Kloof overbruggen</i>	Ouders hebben handvatten om een goede band met hun adolescente kind te ontwikkelen en te onderhouden en te voorkomen dat er een kloof ontstaat.
<i>Kind emotioneel en materieel ondersteunen</i>	Ouders zijn in staat om hun kind emotioneel en materieel te ondersteunen.
2. Effectieve opvoedvaardigheden toepassen	
<i>Opvoedvisie en duale identiteit van migrantengezinnen</i>	Ouders hebben inzicht in eigen opvoedvisie en duale identiteit van hun kinderen.
<i>Structuur bieden</i>	Ouders ondersteunen hun kind door het bieden van structuur (dagritme, op tijd naar bed en school gaan, verantwoordelijkheid nemen).
<i>Effectieve communicatie</i>	Ouders gebruiken sociale vaardigheden zoals luisteren en inleven in het perspectief van het kind voordat ze op het kind reageren.
<i>Complimenteren en aanmoedigen</i>	Ouders hanteren positieve opvoedstrategieën zoals complimenteren en aanmoedigen van het kind bij goed gedrag.
<i>Grenzen stellen</i>	Ouders stellen duidelijke regels en grenzen voor het kind.
<i>Toezicht houden</i>	Ouders houden toezicht op het kind wat betreft schoolzaken en omgaan met vrienden.
3. Samenwerking met instellingen	
<i>Samenwerking met instellingen</i>	Ouders zijn in staat om samen te werken met professionele instellingen zoals school, politie en jeugdhulpinstanties in verband met voorkoming van verdere radicalisering en rekrutering van hun kind.
4. Basiskennis radicalisering en rekrutering	Ouders hebben basiskennis en inzicht over radicalisering en rekrutering van jongeren en hoe dit voorkomen kan worden.

Literatuurverwijzingen

Aarts, W., Marinissen, H., Mahdi- El Yakoubi, E., Salama, E., Stevens, G. (2013). *Coach je Kind, methodiekbeschrijving. Methodiekhandleiding deel 1*. Amsterdam: Stichting Interculturele Participatie en Integratie.

AIVD & NCTV. (2015). *Salafisme in Nederland: Diversiteit en dynamiek*. <https://www.rijksoverheid.nl/documenten/publicaties/2015/09/23/notitie-salafisme-in-nederland-diversiteit-en-dynamiek>

AIVD (2017). *Terugkeerders in beeld*. <https://www.rijksoverheid.nl/documenten/rapporten/2017/02/20/tk-bijlage-terugkeerders-in-beeld>

Altier, M. B., Thoroughgood, C. N., & Horgan, J. G. (2014). Turning away from terrorism Lessons from psychology, sociology, and criminology. *Journal of Peace Research*, 51(5), 647-661

Archick, K., Belkin, P., Blanchard, C. M., Humud, C. E., & Mix, D. E. (2015). European fighters in Syria and Iraq: Assessments, responses, and issues for the United States. *International Journal of Terrorism & Political Hot Spots*, 10, 1-44.

Bin Ali, M. (2012). *The Islamic Doctrine of Al-Wala'wal Bara'(Loyalty and Disavowal) in Modern Salafism*.

Bos, K. van den., Loseman, A., Doosje, B. (2009). *Waarom jongeren radicaliseren en sympathie krijgen voor terrorisme: Onrechtvaardigheid, onzekerheid en bedreigde groepen*. Wodc/UU/UvA. <https://www.wodc.nl/onderzoeksdatabase/jongeren-aan-het-woord-over-radicalisme-en-terrorisme.aspx>

Bovenkerk, F. (2013). Training Diamant. Een persoonlijke impressie. Bovenkerk, F., van Hemert, D., Quint, H (red). *Themanummer 'Interventies voor deradicalisering: evaluaties en ethische aspecten'*.

Buijs, F. J., Demant, F., & Hamdy, A. (2006). *Strijders van eigen bodem*. Amsterdam: IMES, Universiteit van Amsterdam.

Distelbrink, M., Pels, T., Tan, S. Aarts, W., M.m.v. Esmæe Mahdi – el Yakoubi en Esmâ Salama (methodiekontwikkelaars). (2013). *Coach je Kind, theoretische onderbouwing. Methodiekhandleiding deel 2*. Utrecht: Verwey-Jonker Instituut.

Doosje, B., Loseman, A., & Bos, K. (2013). Determinants of radicalization of Islamic youth in the Netherlands: Personal uncertainty, perceived injustice, and perceived group threat. *Journal of Social Issues*, 69(3), 586-604.

Doosje, B., Moghaddam, F. M., Kruglanski, A. W., de Wolf, A., Mann, L., & Feddes, A. R. (2016). *Terrorism, radicalization and de-radicalization*. *Current Opinion in Psychology*, 11, 79-84.

Doosje, B. A. de Wolff, L. Mann en A.R. Feddes (2017). Radicalisering en De-radicalisering. In: *Routes van het Recht. Over de rechtspsychologie*. P.J. van Koppen, M. Jelicic, J.W. de Keijser, R. Horselenberg (Eds.). Den Haag: Boom Juridisch.

Feddes, A. R., Mann, L., Zwart, N., & Doosje, B. (2013). Duale identiteit in een multiculturele samenleving: een longitudinale kwalitatieve effectmeting van de weerbaarheidstraining Diamant. *Tijdschrift voor Veiligheid*, 12(4), 27-44.

Feddes, A. R., & Gallucci, M. (2015). A Literature Review on Methodology used in Evaluating Effects of Preventive and De-radicalisation Interventions. *Journal for Deradicalization*, (5), 1-27.

Feddes, A. R., Mann, L., & Doosje, B. (2015A). Increasing self-esteem and empathy to prevent violent radicalization: a longitudinal quantitative evaluation of a resilience training focused on adolescents with a dual identity. *Journal of Applied Social Psychology*, 45(7), 400-411.

Feddes, A.R., L. Nickolson & B. Doosje, B. (2015B). *Triggerfactoren in het radicaliseringsproces: een literatuurstudie*. Den Haag: Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid.

<https://www.rijksoverheid.nl/documenten/rapporten/2015/10/12/triggerfactoren-in-het-radicaliseringsproces>

Gielen, Amy-Jane. (2009). *Een kwestie van identiteit: Evaluatie training Identiteit & Weerbaarheid voor moslima's*. A.G. Advies.

Groen, J., & Kranenberg, A. (2006). *Strijdsters van Allah*. Amsterdam: Meulenhoff.

Hallich, B. (2012). *Thuiscoaching voor Marokkaanse familieleden van cliënten met schizofrenie of een verwante psychotische stoornis. Evaluatie-onderzoek van de interventie*. Utrecht: Indigo. Zie ook: <http://azmn.nl/publicaties/>

Hermens, F., Kapel, M. van, Wonderen, R. van, Booijink, M. (2016). Preventie van radicalisering. Praktijkvoorbeelden van aanpakken gericht op kwetsbare jongeren die vatbaar zijn voor radicalisering. Kennisplatform Integratie & Samenleving. Zie ook: <https://www.kis.nl/sites/default/files/bestanden/Publicaties/preventie-van-radicalisering.pdf>

Hogg, M. A. (2014). From uncertainty to extremism: Social categorization and identity processes. *Current Directions in Psychological Science*, 23, 338-342.

Hogg, M. A., Kruglanski, A., & Bos, K. (2013). Uncertainty and the roots of extremism. *Journal of Social Issues*, 69(3), 407-418.

Honing, D.A., & Sterkenburg, N. (2015). *Ongeloofwaardig. Hoe ik mezelf radicaliseerde, en daarna terugkwam*. Amsterdam: Uitgeverij Q.

Hoyle, C., Bradford, A., & Frenett, R. (2015). *Becoming Mulan? Female Western Migrants to ISIS*.

- Kassim, A. (2015). Defining and Understanding the Religious Philosophy of jihādī-Salafism and the Ideology of Boko Haram. *Politics, Religion & Ideology*, 16(2-3), 173-200.
- Koning, M., Roex, I., Becker, C., & Aarns, P. (2014). *Eilanden in een zee van ongeloof: het verzet van de activistische da'wa-netwerken in België, Nederland en Duitsland*.
- Kruglanski, A. W., Gelfand, M. J., Bélanger, J. J., Sheveland, A., Hetiarachchi, M., & Gunaratna, R. (2014). The psychology of radicalization and deradicalization: How significance quest impacts violent extremism. *Political Psychology*, 35(S1), 69-93.
- Lub, V., Groot, N.de, Schaafsma, J. (2011). *Polarisatie en radicalisering: De onderbouwing van sociale interventies getoetst*. Utrecht: Movisie.
- Maher, S. (2016). *Salafi-Jihadism: The History of an Idea*.
- Mann, L., Doosje, B., Konijn, E.A., Nickolson, L., Moore, U., Ruigrok, N. (2015). Indicatoren en manifestaties van weerbaarheid van de Nederlandse bevolking tegen Amsterdam: Universiteit van Amsterdam.
<https://www.wodc.nl/onderzoeksdatabase/2488-de-meetbaarheid-van-de-weerbaarheid.aspx?cp=44&cs=6796>
- McCauley, C., & Moskalenko, S. (2017). Understanding political radicalization: The two-pyramids model. *American Psychologist*, 72(3), 205.
- McGilloway, A., Ghosh, P., & Bhui, K. (2015). A systematic review of pathways to and processes associated with radicalization and extremism amongst Muslims in Western societies. *International Review of Psychiatry*, 27(1), 39-50.
- Naji, A. B. (2006). *The Management of Savagery: The Most Critical Stage Through Which the Umma Will Pass*. Translated by William McCants, John M. Olin Institute for Strategic Studies at Harvard University.
- Nationaal Coördinator Terrorismebestrijding (NCTV). (2009). *Ideologie en strategie van het jihadisme*.
- Noor, S. (2016). *Vrouwelijke ISIS-gangers: waarom gaan ze?* Kennisplatform Integratie & Samenleving (KIS).
<http://www.kis.nl/sites/default/files/bestanden/Publicaties/vrouwelijke-isis-gangers.pdf>
- Pels, T, Distelbrink, M., Tan, S. (2009). *Verhoging van bereik en effectiviteit van interventies voor (etnische) doelgroepen*. Utrecht: Verwey-Jonker Instituut.
- Precht, T. (2007). Home grown terrorism and islamist radicalization in Europe. *From conversion to terrorism*.
- Rabasa, A., Pettyjohn, S. L., Ghez, J. J., & Boucek, C. (2010). *Deradicalizing Islamist Extremists*. RAND CORP ARLINGTON VA NATIONAL SECURITY RESEARCH DIV.

Roex, I., Stiphout, S. V., & Tillie, J. (2010). *Salafisme in Nederland: Aard, omvang en dreiging*. Amsterdam: Universiteit van Amsterdam, Instituut voor Migratie-en Etnische Studies.

Saltman, E. M., & Smith, M. (2015). 'Till Martyrdom Do Us Part': Gender and the ISIS Phenomenon. *Institute for Strategic Dialogue/International Centre for the Study of Radicalisation and Political Violence*. <http://icsr.info/2015/06/icsr-report-till-martyrdom-us-part-gender-isis-phenomenon>.

San, M. van (2015). "Onze kinderen zijn geen terroristen": Families van Belgische en Nederlandse Syriëgangers over het vertrek van hun geliefden. *Tijdschrift voor Criminologie*, 57, 300-314.

Schmid, A. P. (2015). *Challenging the Narrative of the "Islamic State"*. The Hague: ICCT. <http://icct.nl/wp-content/uploads/2015/06/ICCT-Schmid-Challenging-the-Narrative-of-the-Islamic-State-June2015.pdf>

Slootman, M., Tillie, J. (2006). *Processen van radicalisering. Waarom sommige Amsterdamse Moslims radicaal worden*. Amsterdam: IMES, Universiteit van Amsterdam.

Upal, M. A. (2015). Confronting Islamic Jihadist Movements. *Journal of Terrorism Research*, 6(2).

Venkatraman, A. (2007). Religious basis for Islamic terrorism: The Quran and its interpretations. *Studies in Conflict & Terrorism*, 30(3), 229-248.

Webber, D., & Kruglanski, A. W. (2017). The Social Psychological Makings of a Terrorist. *Current Opinion in Psychology*.

Weenink, A. W. (2015). Behavioral problems and disorders among radicals in police files. *Perspectives on Terrorism*, 9(2), 17-33.

Weggemans, D., Bakker, E., & Grol, P. (2014). Who are they and why do they go? The Radicalization and Preparatory Processes of Dutch Jihadist Foreign Fighters. *Perspectives on Terrorism*, 8(4), 100-111.

Wessels, L, Dijkman, A. (2012). *Radicaal (on)zichtbaar: Verkennend onderzoek naar omvang, kenmerken en oorzaken van mogelijke radicalisering onder Amsterdamse moslima's*. VIZEA.

Wiktorowicz, Q. (2005). A genealogy of radical Islam. *Studies in Conflict & Terrorism*, 28(2), 75-97.

Wiktorowicz, Q. (2006). Anatomy of the Salafi movement. *Studies in Conflict & Terrorism*, 29(3), 207-239.

De Wolf, A., & Doosje, B. (2010/2015). *Aanpak van radicalisme: Een psychologische analyse*. Amsterdam: SWP.

Yperen, T.A. van. (2010). *55 vragen over effectiviteit. Antwoorden van de jeugdzorg*.
Utrecht: Nederlands Jeugdinstituut.